

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ

THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

SAKARYA İKTİSAT DERGİSİ
THE SAKARYA JOURNAL OF ECONOMICS

2019 1, ISSN 2147-0790

Sahibi(Owner)

Prof. Dr. Aziz Kutlar

Editör(Editor)

Prof. Dr. Ekrem Gül

Editör Yardımcıları

Prof.Dr. Şuayyip ÇALIŞ

Doç.Dr. Hayrettin ZENGİN

Y.Doç.Dr. Adnan DOĞRUYOL (Yazı İşleri Müdürü)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mustafa Akal

Prof. Dr. M. Kemal Aydın

Prof. Dr. Fuat Sekmen

Doç. Dr. Ali Kabasakal

İletişim

Sakarya Üniversitesi İ.İ.B.F Esentepe Kampüsü (Contact)

54187 Serdivan / SAKARYA

Tel: +90 (264) 295 62 23

sakaryaiktisat@sakarya.edu.tr

Yılda dört kez yayınlanan Sakarya İktisat Dergisi hakemli bir dergidir.

Dergide yayınlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir. Yazı ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.

Dergimiz EBSCO İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASI İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz ASOS İndeksi tarafından taranmaktadır.

Dergimiz Akademik Dizin İndeksi tarafından taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr.Erinç Yeldan - Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr.Eser Karakaş - Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Engin Yıldırım - Anayasa Mahkemesi
Prof. Dr. Ömer Anayurt - Yüksek Öğretim Kurulu
Prof.Dr. Salih Şimşek -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Duman -Artvin Çoruh Üniversitesi
Prof.Dr. Musa Eken -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Sami Güçlü -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Barca -Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Çoşkun Çakır -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Aziz Kutlar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Salih Barışık -Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Akal -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Gül - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. M.Kemal Aydın -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Bilgiç -Güvenlik Akademisi
Prof Dr. Halis Çetin -Cumhuriyet Üniversitesi
Prof.Dr. Recai Çoşkun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi Altunışık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Delican -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fatih Doğanoğlu -Adıyaman Üniversitesi
Prof.Dr. Davut Dursun -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ekrem Erdem -Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr. B. Zafer Erdoğan -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. İbrahim Güngör -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Tevfik Güran -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Alper.E Güvel -Çukurova Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal İnat -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet İncekara - İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet Kala -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Mahmut Kartal -Bartın Üniversitesi
Prof.Dr. Cüneyt Koyuncu -Bilecik Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Özer -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Onur Özsoy -Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Selahattin Sarı -Beykent Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Yılmaz - İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Recep Tarı -Kocaeli Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Torlak -Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Yusuf Tuna -İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof.Dr. Veysel Ulusoy -İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Vergil -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kemal Yıldırım -Anadolu Üniversitesi
Prof.Dr. Gültekin Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Rasim Yılmaz -Namık Kemal Üniversitesi

Prof.Dr. Halil Kalabalık - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Adem Uğur - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ersan Bocutoğlu- Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Al - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Muzaffer Aydemir -Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim Aydınllı - Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Yüksel Birinci – Siirt Üniversitesi
Prof.Dr. Hamza Çeştepe -Zonguldak Karaelmas Üniversitesi
Prof.Dr. Kazım Develioğlu -Akdeniz Üniversitesi
Prof.Dr. Burhanettin Duran -İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof.Dr. Cem Saatçioğlu -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Naci Tolga Saruç -İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Fuat Sekmen -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan Tutar -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Habib Yıldız -Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr. Seyit Köse -Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof.Dr. Abdullah Yılmaz - Balıkesir Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa Çalışır -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Sezgin Açıkalin -Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Fehim Bakırcı -Atatürk Üniversitesi
Doç.Dr. Tahsin Bakırtaş -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Mahmut Bilen -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Yaşar Bülbül -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Şuayyip Çalış -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut Ekinci -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Bekir Gövdere -Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Tuncay Güloğlu - Yalova Üniversitesi
Doç.Dr. Temel Gürdal -Sakarya Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan Haşit -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. İsa İpçioğlu -Bilecik Üniversitesi
Doç.Dr. Nagihan Oktayer -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. Abdullah Keskin -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Handan Yolsal -İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim G. Yumuşak -İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU VE ENFLASYON İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ (2003:1–2017:3)

Yakup Koray Duman/Ayşe Sağdıç

1-16

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURUNUN ENFLASYONA ETKİSİ

Kemal YILDIRIM/Selim YILDIRIM/Sultan Fatih KOSTAKOĞLU/Mehmet DİNÇ/ Ömer AKKUŞ

17-33

TİCARİ LİBERALİZASYON KAPSAMINDA YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME HİPOTEZİ GEÇERLİ Mİ? : TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali KONAK

34-55

DIŞA AÇIKLIK VE İKTİSADİ KRİZLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hüseyin Sever

56-73

ARABULUCULUK UYGULAMASINDA GİZLİLİK İLKESİNİN UYGULANMASI VE ÖNEMİ

Av. İrfan Atış

74-84

TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU VE ENFLASYON İLİŞKİSİ: EKONOMETRİK BİR ANALİZ (2003:1–2017:3)

Yakup Koray Duman¹

Ayşe Sağdıç²

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’deki döviz kuru ve enflasyon ilişkisi zaman serileri analiziyle 2003:Q1–2017:Q3 dönemi üçer aylık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada VAR analizi yapılarak etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik testi analizi yapılmıştır. Granger nedensellik analizinden elde edilen bulgulara göre, reel efektif döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu, tespit edilmiştir. Ayrıca enflasyondan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Enflasyon, Var Modeli

RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND INFLATION IN TURKEY: AN ECONOMETRIC ANALYSIS (2003:1–2017:3)

ABSTRACT

In this study, the relationship among the exchange rates, and inflation in Turkey is examined with time series analysis by using quarterly period data of 2003:Q1–2017:Q3. In this study, it is obtained Impulse-Response Functions, Variance Decomposition and analysis of Granger Casualty test by using VAR analysis. According to the results that is derived from Granger Casualty analysis, while it is found one way causality relation from real effective exchange rate to inflation,.

Keywords: Exchange Rate, Inflation, Economic Growth. Var Model

---

1 Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, Antalya,
kduan@akdeniz.edu.tr

2 Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Y.L Öğrencisi, Antalya,

1. Giriş

Ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazanması ya da değer kaybetmesi döviz kurlarını değiştirmektedir. Döviz kurunda meydana gelecek değişimler ülkeler arasında mal, hizmet ve sermaye akımları yanında, ekonomik büyüme ve enflasyon gibi değişkenleri de etkilemektedir. Bu değişkenlere ilişkin ekonomi politikası amaçlarının gerçekleştirilebilmesi için döviz kuru sisteminin seçimi gereklidir. Döviz kurunda meydana gelen değişimlerin enflasyon üzerindeki etkisi döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi yoluyla anlatılmaktadır. Döviz kurunun büyüme üzerindeki etkisi ise, esnek kur sisteminde döviz talebinde meydana gelen artış ile birlikte ulusal paranın değerini yitirmesi ihracatı artırırken ithalatı azaltacak ve böylece ekonomik büyüme olumlu etkileyecektir. Ülkedeki enflasyonu düşürmek için hükümetin sabit kur sistemini uygulaması sonucunda enflasyonun düşürülememesi ulusal paranın değer kazanmasına neden olacak ve bu da ithalatı artırırken ihracatı azaltacak. Böylece ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir.

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinin 2003:Q1–2017:Q3 dönemini kapsayan enflasyon, ve döviz kuru ilişkisi ampirik bir uygulamayla incelenmiştir. Türkiye’de 2003:Q1–2017:Q3 dönemleri arasında 2008 küresel kriz dönemini içerdiği için bu dönem kukla değişken kullanılarak analize dâhil edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, enflasyon ve döviz kuru arasında bir ilişkinin olup olmadığı, böyle bir ilişki varsa yönünün ne olduğu, yönünün kullanılan yöntemle göre gösterdiği değişkenliği ekonometrik bir analizle saptamaktır. Ayrıca Türkiye’de 2003:Q1–2017:Q3 dönemine ait üçer aylık verilerle ekonometrik analiz yapılarak enflasyon ve döviz kuru ilişkisine dair iktisat yazınına katkıda bulunmaktadır.

2. Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki

2.1 Teorik Bakışçısı

Döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişki ilk kez Dornbusch (1987) tarafından açıklanmıştır. Aslında enflasyon, döviz kurunu etkileyen faktörlerden biri ve aynı zamanda döviz kurundan da etkilenen bir faktör de olarak da görülebilir.

Dolayısıyla döviz kurundaki herhangi bir değişimin çeşitli kanallar yoluyla yurtiçi fiyat düzeyini etkilemesi literatürde geçiş etkisi diğer bir değişle geçişkenlik olarak nitelendirilmektedir.

Döviz kurlarında ortaya çıkan dalgalanmalar birçok kanal vasıtasıyla enflasyonu doğrudan etkileyebilmektedir. Agenor ve Montiel (1996), döviz kuru dalgalanmalarının enflasyonu nasıl etkilediğine dair dört ana kanaldan mekanizmasından bahsetmiştir:

Bu kanallardan birincisi dışa açık küçük bir ekonomide, enflasyonu ithal ikame mallarının fiyatları ve ticarete konu olan malların fiyatları direkt olarak etkileyebilmektedir. İkinci olarak döviz kurlarında yaşanan bir değişim ithal girdi fiyatlarının yerli para cinsinden maliyetlerini artırarak, yerli nihai malların fiyatlarını dolaylı olarak artırabilir. Üçüncü olarak, döviz kurundaki dalgalanmalardan dolayı, döviz kurlarında ortaya çıkan belirsizlikler yurt içi üreticilerin karalarını etkileyerek yurt içi fiyatların artmasına neden olacaktır. Son olarak. Yabancı paralara ücretlerin endekslenmesi nominal Ücretleri artıracak, bu da üretim maliyetlerini ve dolayısıyla enflasyonu arttıracaktır. (Agenor, 25,1996).

Svensson'a göre (2000) parasal aktarım mekanizması içerisinde döviz kurunun etkisi oldukça büyüktür. Buna göre döviz kurundaki değişimler üç farklı kanal üzerinden enflasyonu etkilemektedir. İlk olarak, açık bir ekonomide döviz kurlarındaki bir değişim yurt içi ve yurt dışı mallar arasındaki nispi fiyatları etkilemektedir. Bu da net ihracatı etkileyerek enflasyon üzerinde etki yaratmaktadır. İkinci olarak, döviz kurundaki değişimler tüketici fiyat endeksini direkt etkileyecektir. Bu etki net ihracatın yarattığı dolaylı etkiden çok daha kısa sürede gerçekleşecektir. Son olarak döviz kurundaki değişimlere bağlı olarak ücret düzeyi yurt içindeki fiyat artışına uyum göstermekte ve yeniden ayarlanmaktadır (Sevensson, 154, 2000).

Döviz kurlarındaki dalgalanmaların büyüklüğü ve hızı, döviz kuru sistemleri, ülkelerin dışa açıklık derecesi döviz kurlarının fiyatlara yansıma etkisini etkilemektedir. Eğer kurlardaki dalgalanmalar küçük olursa firmalar genellikle bu değişimi fiyatlara yansıtmayabilir. Esnek kur sistemi ile sabit döviz kur sistemi kıyaslandığında esnek kur sisteminde döviz kuru ile fiyatlar arasındaki ilişki önemini yitirmektedir. Dışa açıklık derecesi yüksek olan ülkelerin döviz kuru hareketleri ara ve nihai mal fiyatlarında daha büyük dalgalanmaya yol açacaktır. (Bal vd., 2017: 247).

Kısaca Döviz kuru değişikliklerinin mal ve hizmet fiyatlarında meydana getirdiği değişiklik olarak bilinen geçiş etkisi, iktisat literatüründe üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Bunlar döviz kuru değişikliklerinin; ithalat fiyatlarına geçişi, ihracat fiyatlarına geçişi ve son olarak yurtiçi fiyatlara geçişidir. (Ergin, 25,2015)

Sonuç olarak esnek kur sistemi altında yerli paranın değer kaybetmesinin enflasyonu arttırıcı bir etkisin olması beklenmektedir.

3. Literatür Taraması

Literatürde her iki görüş de test edilmiş ve incelenmiştir. İktisat literatüründe bu konuda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar kurun fiyatlar üzerindeki

etkisini belirleyen faktörleri araştıran çalışmalar ve kurdan enflasyona geçişin boyutunu ve derecesini araştıran çalışmalar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Günümüz en popüler konulardan biri Döviz kurlarının iç fiyatlara geçiş etkisi üzerinedir. Özellikle yüksek enflasyon yaşayan ölkelerde döviz kurunun geçiş etkisi oldukça büyük gözlemlenmiştir. Yani yüksek enflasyon yüksek geçiş etkisi anlamına gelmektedir. Edwards (2006) yaptığı bir çalışmada enflasyon hedeflemesi rejimini uygulayan ölkelerde döviz kurunun geçiş etkisini düşük bulmuştur.

Türkiye ekonomisi için yapılan analizlerin çoğunda ise döviz kurundaki değişmelerin etkisi TÜFE'den ziyade ÜFE üzerinde görölmüştür. Bu aslında kurdaki değişmeler öncelikle maliyetleri sonra da fiyatlar genel düzeyini etkilemektedir anlamına gelmektedir.

Albuquerque ve Portekiz (2005) döviz kuru ve enflasyon volatilitesi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bunun için iki değişkenli bir GARCH modeli oluşturmuşlardır. Berument (2002) döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analiz sonucunda Döviz kurunun enflasyonu etkilediği tespit edilmiştir.

Ito ve Sato (2006), çalışmasında Endonezya, Güney Kore, Tayland, Malezya ve Singapur'dan oluşan 5 Güneydoğu Asya ölkesi için 1993-2005 yılları arasında döviz kurunun geçişkenliğinin VAR analizi ile incelemişlerdir. 1998 Ekonomik krizinin yaşandığı ölkelerde döviz kurunun ithalat fiyatları üzerindeki geçişkenliğin yüksek olduğu, Endonezya ölkede ekonomilerinde döviz kurunun tüketici fiyat endeksine geçişliliği ise düşük olduğu tespit edilmiştir.

Beirne ve Bijsterbosch (2009), Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Estonya, Litvenya, Polonya, Letonya, Slovakya ve Romanya'dan oluşan 9 Doğu ve Orta Avrupa ekonomisi için döviz kuru geçişkenliğini 1995–2008 yılları arasında VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucunda döviz kurunun tüketici fiyatlarına geçişlilik derecesi uzun dönemde ortalama olarak 0,6 olarak hesaplanmış ve sabit döviz kuru rejiminin çeşitli formlarını kullanan Bulgaristan, Estonya, Litvanya ve Letonya'da geçişlilik derecesinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sheefeni ve Ocran (2014), çalışmasında Namibya ekonomisi için 1993- 2011 yılları arasındaki döviz kurunun yurtiçi fiyatlara geçişkenliğini VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucuna göre, döviz kurundaki değişimlerin yurtiçi fiyatlar üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, etkinin uzun dönemde artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kumar (2014), Hindistan ekonomisi için döviz kuru geçişkenliğini 1995–2013 dönemini kapsayan verileri kullanarak VAR analizi ile incelemiştir. Bunun sonucuna

göre, döviz kuru girişkenliğinin oldukça düşük olduğu fakat küresel enerji ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmanın yurtiçi fiyatlara etkisinin oldukça etkili olduğu saptanmıştır.

Helali ve arkadaşları (2014), Tunus ekonomisi için 1993–2011 yılları arasında Var analizini kullanarak döviz kurunun uzun ve kısa dönemdeki girişkenliğini incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre döviz kurunun ithalat fiyatları ve fiyatlar genel düzeyi üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca döviz kuru rejimlerindeki değişim sürecinde önemli finansal riskler ortaya çıktığı saptanmıştır. Bu dönemlerde, Merkez Bankasının fiyatlar genel düzeyindeki kontrol gücünün azaldığı ifade edilerek, bu dönemlerdeki geçişlilik düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

McCarthy (2000), döviz kurunun fiyatlar üzerindeki etkisini boyutunu ve büyüklüğünü VAR modeli yaklaşımı ile ölçerek sonraki yıllarda yapılacak çalışmalara öncü olmuş ve söz konusu çalışma ile birlikte bu konu hakkında yapılan çalışmaların sayısı hızla artmıştır. McCarthy çalışmasında, dokuz gelişmiş ülkenin VAR modeli ile döviz kuru ve ithalat fiyatlarının üretici ve tüketici fiyatları üzerindeki etkisini araştırmıştır. İncelemede 1976:I –1998:II dönemine ait petrol fiyatı, çıktı açığı, döviz kuru değişimi, ithalat fiyatları, üretici fiyat endeksleri kullanılmıştır. Döviz kurundan ÜFE'ye ve TÜFE'ye geçiş, ithalat fiyatlarından geçiş etkisine kıyasla daha etkisiz kalmakla birlikte, üretici fiyatlarının ithalat fiyat şoklarına tüketici fiyatlarından daha fazla tepki verdiğini ortaya konulmuştur. (McCarthy, 111, 2002)

Döviz kurunda ortaya çıkan oynaklıkların fiyatlara geçiş etkisinin büyüklüğünü araştıran çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan değişkenlerin, verilerin kapsadığı dönemlerin ve çalışmaların yapıldığı ülkelerde uygulanan para politikalarının farklı olması gibi nedenlerden dolayı elde edilen sonuçlar farklılık göstermektedir(Alptekin vd, 34, 2016)

Ito ve Sato (2006), çalışmasında Endonezya, Güney Kore, Tayland, Malezya ve Singapur'dan oluşan 5 Güneydoğu Asya ülkesi için 1993-2005 yılları arasında döviz kurunun girişkenliğinin VAR analizi ile incelemişlerdir. 1998 Ekonomik krizinin yaşandığı ülkelerde döviz kurunun ithalat fiyatları üzerindeki girişkenliğin yüksek olduğu, Endonezya ülke ekonomilerinde döviz kurunun tüketici fiyat endeksine geçişliliği ise düşük olduğu tespit edilmiştir.

Beirne ve Bijsterbosch (2009), Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Estonya, Litvanya, Polonya, Letonya, Slovakya ve Romanya'dan oluşan 9 Doğu ve Orta Avrupa ekonomisi için döviz kuru girişkenliğini 1995–2008 yılları arasında VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucunda döviz kurunun tüketici fiyatlarına geçişlilik derecesi uzun dönemde ortalama olarak 0,6 olarak hesaplanmış ve sabit döviz kuru

rejiminin çeşitli formlarını kullanan Bulgaristan, Estonya, Litvanya ve Letonya'da geçişlilik derecesinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Sheefeni ve Ocran (2014), çalışmasında Namibya ekonomisi için 1993- 2011 yılları arasındaki döviz kurunun yurtiçi fiyatlara geçişkenliğini VAR analizi yöntemiyle incelemiştir. Analiz sonucuna göre, döviz kurundaki değişimlerin yurtiçi fiyatlar üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, etkinin uzun dönemde artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kumar (2014), Hindistan ekonomisi için döviz kuru geçişkenliğini 1995–2013 dönemini kapsayan verileri kullanarak VAR analizi ile incelemiştir. Bunun sonucuna göre, döviz kuru geçişkenliğinin oldukça düşük olduğu fakat küresel enerji ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmanın yurtiçi fiyatlara etkisinin oldukça etkili olduğu saptanmıştır.

Helali ve arkadaşları (2014), Tunus ekonomisi için 1993–2011 yılları arasında Var analizini kullanarak döviz kurunun uzun ve kısa dönemdeki geçişkenliğini incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre döviz kurunun ithalat fiyatları ve fiyatlar genel düzeyi üzerinde güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca döviz kuru rejimlerindeki değişim sürecinde önemli finansal riskler ortaya çıktığı saptanmıştır. Bu dönemlerde, Merkez Bankasının fiyatlar genel düzeyindeki kontrol gücünün azaldığı ifade edilerek, bu dönemlerdeki geçişlilik düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Işık, Acar ve Işık (2004), çalışmasında Türkiye ekonomisi için 1982:1–2003:4 dönemini kapsayan aylık verilerle enflasyon ile döviz kuru ilişkisini belirlemek için Johansen'in çoklu eşbütünleşme analizi yöntemini uygulamışlardır. Analiz sonucuna göre enflasyon ile döviz kuru ilişkisinin uzun dönemli olduğu tespit edilmiştir. Buna göre döviz kuru ile enflasyon ilişkisinin pozitif yönlü olduğu belirlenmiştir.

Gül ve Ekinci (2006), Türkiye için 1984–2003 dönemine ait aylık verileri kullanarak enflasyon ile döviz kuru ilişkisini belirlemek için yapılan analiz sonucuna göre döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedenselliğe rastlanılmıştır.

Mızrak ve Sever (2007), çalışmasında Türkiye ekonomisi için 1987–2006 yılları arasındaki verileri kullanarak döviz kuru geçişkenliğini VAR analizi yöntemine göre test etmişlerdir. Analiz sonucunda döviz kuru değişmelerinin enflasyon üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Peker ve Görmüş (2008), çalışmasında Türkiye için 1987:1–2006:3 dönemine ait verileri kullanarak döviz kurunun enflasyona geçiş etkisi için yaptığı VAR modeli analizine göre fiyatlar genel düzeyindeki değişmelerin döviz kuru hareketlerine %72 oranında duyarlılığı görülmektedir.

Dilbaz Alacahan (2011), Türkiye için enflasyon ile döviz kuru ilişkisini belirlemek için yaptığı çalışma sonucunda döviz kurundaki değişikliklerin yurtiçi fiyatları etkilediği tespit edilmiştir.

Ayvaz Güven ve Uysal (2013), çalışmasında Türkiye için 1983–2012 dönemini kapsayan yıllık verilerle reel efektif döviz kuru ile enflasyon ilişkisini Granger Nedensellik ve Eş bütünleşme analizine göre incelemiştir. Analize göre reel efektif döviz kuru ile enflasyon ilişkisinin çift yönlü olduğu gözlemlenmiştir.

Ayvaz Güven ve Selim (2014), çalışmasında Türkiye için 1990–2012 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak enflasyon, reel efektif döviz kuru ve işsizlik ilişkisini belirlemek için ekonometrik analiz yapmıştır. Analiz sonucuna göre Uygulanan Granger nedensellik analizi sonucuna göre reel döviz kurundan, işsizlik ve enflasyona doğru bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır.

Çetinkaya ve Türk (2015), çalışmasında Türkiye için döviz kurundan fiyatlara geçiş etkisini 1987–2013 dönemine ait verileri kullanarak Granger Nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Analiz sonucunda döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedenselliğe rastlanılmıştır.

Korkmaz ve Bayır (2015), çalışmasında Türkiye için 2008:1–2014:11 dönemine ait aylık verileri kullanılarak nominal döviz kurunda meydana gelen oynaklığın yurt içindeki fiyatlara yansımalarını analiz yaparak incelemiştir. Analiz sonucunda tüketici fiyat endeksinden

4.Ekonometrik Analiz

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisindeki reel efektif döviz kuru, büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki zaman serileri yardımıyla ekonometrik analiz yöntemleriyle incelenmiştir.

4.1. Kapsam ve Veri Seti

Çalışmada kullanılan orijinal veriler 2003:Q1–2017:Q3 dönemine ait üçer aylık TÜFE bazlı (2003=100) Reel Efektif Döviz Kuru ve TÜFE (2003=100) serileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi(EVDS)'den elde edilmiştir. Üçer aylık 2009 bazlı GSYH zincirlenmiş hacim endeks değerleri Türkiye İstatistik Kurumu sitesinden alınmıştır. Elde edilen GSYH Zincirlenmiş Hacim Endeks değerleri 2003=100 olacak şekilde dönüştürülmüştür. Çalışmada esas ilgilendiğimiz kur ve enflasyon serilerini temsilen mevsimsellik etkisi görülmediğinden mevsimsel olarak düzeltilmemiş REDK, mevsimsel olarak düzeltilmiş TUFEE verilerinin logaritmaları alınarak analiz yapılmıştır.

4.2. Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın bu kısmında teorik olarak anlatımına yer verilen ve değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla uygulanan ekonometrik analizlere ve ampirik sonuçlara yer verilmiştir. Yapılan analizde Reel Efektif Döviz Kuru serisini temsilen LNREDK, enflasyonu temsilen Tüketici Fiyat Endeksi(TÜFE) serisi LNTÜFE şeklinde kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla ADF Birim Kök Testi, VAR analizi ve Granger Nedensellik Testi Analizi uygulanmıştır.

4.2.1 Durağanlık Testi

4.2.1.1 ADF Birim Kök Testi

Durağan olmayan değişkenlerle yapılan ekonometrik analiz sonuçları sahte regresyona neden olmaktadır. Bu nedenle analizde kullanılacak değişkenlerin durağan olması gerekmektedir. Kullanılan değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi için birim kök analizleri uygulanmaktadır(Özçelik ve Uslu, 2017: 37). Bir zaman serisinin durağan olup olmadığı genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron birim kök testi uygulaması ile tespit edilmektedir(Çöğürçü, 2011: 188).

Bu çalışmada değişkenlerin durağanlığının belirlenmesinde Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi kullanılarak ulaşılan sonuçlar Tablo .1’de gösterilmektedir.

Tablo .1 ADF Birim Kök Test Sonuçları(Prob* Değerleri)

DEĞİŞKEN	SABİTLİ	SABİTLİ -TRENDLİ
LNREDK	0.0985**	0.0399*
LNTÜFE	0.8933	0.0988**
D(LNTÜFE)	0.0000*	0.0000*

D; serilerin farklarını, **, %10 düzeyinde anlamlılığı, *,%1,%5 ve%10 düzeyinde anlamlılığı belirtmektedir.

Değişkenlerin düzey değerlerinin durağanlığı tespit edildikten sonra farkları alınmış değerlerine ADF Birim Kök Testi uygulanmıştır. Tablo 3.1’de belirtilen ADF Birim Kök Test sonuçlarından elde edilen bulgulara göre reel efektif döviz kuru serisinin düzey değerlerinde durağan olduğu, enflasyon (LNTÜFE) serisinin birinci dereceden -- durağan olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak reel efektif döviz kurunun düzey değerinde, enflasyon (LNTÜFE) serisinin birinci farkı alınarak analizler sürdürülmüştür.

4.2.1.2 VAR Analizi

VAR modeli zaman serisi değişkenlerinin içsel ve dışsallığın belirlenmesinde kullanılmaktadır. Bu modelde kullanılan tüm değişkenler içsel kabul edilmektedir. (Yılmaz, 2016: 44).

Durağan olmayan ve eşbütünleşme ilişkisi tespit edilemeyen değişkenlerin birbirleri arasında bir nedenselliğin olup olmadığını incelemek için VAR analizi yapılmaktadır. (Yılmaz, 2016: 44). Zaman serileri için oldukça sık kullanılan VAR

modelindeki bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerine yer verilmesi bu modelden elde edilen sonuçlarla geleceğe yönelik yapılan tahminleri güçlendirmektedir. (Özçelik ve Uslu, 2017: 41).

VAR modeli için ilk yapılması gereken gecikme uzunluklarının belirlenmesidir. Çalışmada gecikme uzunluğunun belirlenmesi için maksimum gecikme uzunluğu 4 olacak şekilde seçilmiştir. Aşağıdaki tabloda yansıtılan sonuçlara göre en uygun gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

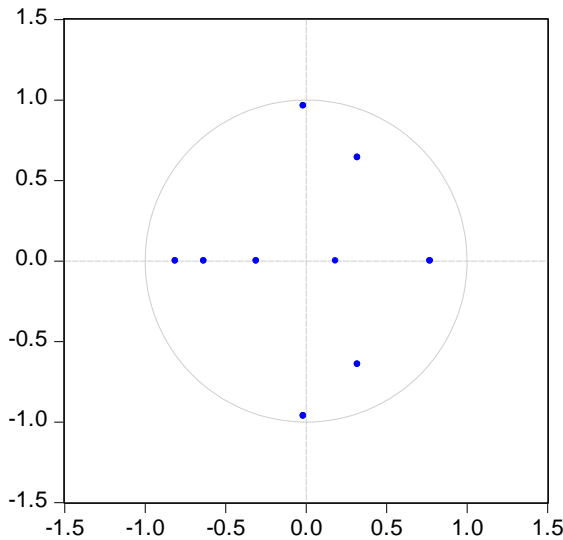
Tablo.2 Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	317.4595	NA	1.58e-09	-11.75319	-11.53014	-11.66741
1	344.5255	49.02512	8.00e-10	-12.43492	-11.87729	-12.22049
2	364.2315	33.46304	5.37e-10	-12.83892	-11.94672	-12.49582
3	401.4139	58.93066*	1.87e-10*	- 13.90241*	- 12.67563*	- 13.43065*
4	405.9951	6.742068	2.26e-10	-13.73566	-12.17430	-13.13524

* Ölçüt tarafından seçilen gecikme uzunluğunu göstermekte
LR: Ardışık modifiye Olabilirlik Oranı Testi istatistiğini göstermekte,
FPE: Nihai tahmin hatasını göstermekte,
AIC: Akaike bilgi kriterini göstermekte,
SC: Schwarz bilgi kriterini göstermekte,
HQ: Hannan-Quinn bilgi kriterini göstermektedir.

VAR modelinde kullanılan değişkenlerin durağan halleriyle oluşturulan VAR modelinin istikrarlı olup olmadığı AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri yardımıyla incelenmiş ve bu durum Şekil .1’de gösterilmiştir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 1 AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

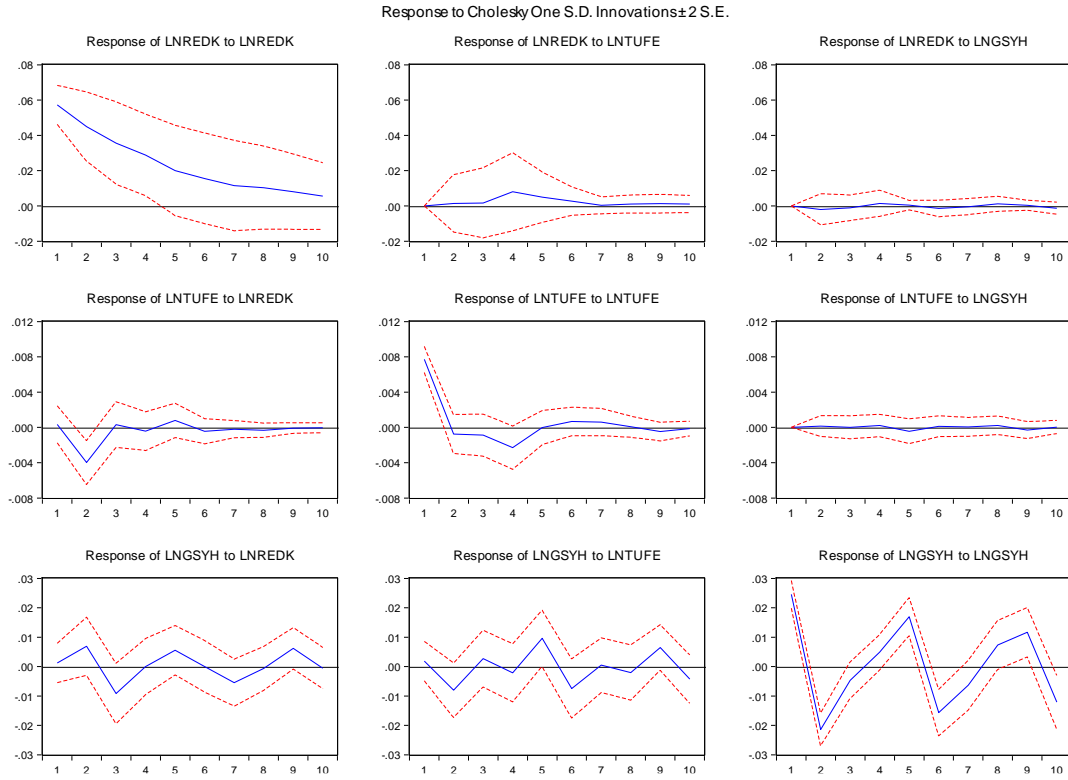
VAR modeline ait AR Karakteristik Polinomunun Ters Köklerini gösteren Şekil 1’de hiçbir AR kökünün birim çemberin dışında bulunmaması kurulan var modelinin

durağan olduğunu destekler niteliktedir. Bu durum 3 gecikmeli VAR modelinin istikrarlı olduğunu göstermektedir.

4.2.1.3 Etki Tepki Analizi

Etki-tepki fonksiyonunda VAR modelinde kullanılan değişkenlerin hata terime verilen bir birimlik rassal şok karşısındaki tepkisi ölçülmektedir. Burada kullanılan değişkenlerin durağanlık koşulunu sağlaması gerekmektedir. (Sevüktekin ve Çınar, 2014: 510).

Bu çalışmada, durağan halleri ile kurulan VAR modelinde kullanılan değişkenlerin hata terimindeki bir birimlik rassal şoklara karşı diğer değişkenlerin nasıl tepki gösterdiklerini incelemek için Etki Tepki Analizi uygulanmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil .2 Değişkenler Arası Etki-Tepki Sonuçları

Şekil 2’de reel efektif döviz kuru, enflasyon ve büyüme değişkenlerine bir birimlik şok uygulandığında ilgili değişkenlerin hem kendi hem de diğer değişkenin şoklarına karşı gösterdikleri tepkiler ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre; şeklin başında yer alan reel efektif döviz kuru serisinde ortaya çıkan bir birimlik şokun reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisi temelde reel efektif döviz kurunun modelde yer almayan değişkenler tarafından etkilendiği kısmı göstermektedir. Modelde yer almayan bu değişkenlerden reel efektif döviz kurunda meydana getirdiği etkilerin istatistiksel olarak anlamlı ve reel efektif döviz kurunu azaltıcı düzeyde olduğu ifade edilebilir. Şekil 2’ye göre reel efektif döviz kurunun enflasyon üzerine etkisi 12 ayda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu

etkinin 12 aya kadar istikrarlı bir seyir izlediği söylenebilir. Etki yaklaşık olarak 12 ay sürerek sürekli artış yönlü olmaktadır. 12 aydan sonra enflasyonun artış trendi azalış göstermektedir. Enflasyon serisinde ortaya çıkan bir birimlik şokun reel efektif döviz kuru üzerine etkisi ilk 6 ayda azalış yönlü, 6 aydan sonra artış yönlüdür. Daha sonra bu etki inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Etki 9 aydan sonra zayıflamaktadır. Enflasyonda ortaya çıkan bir birimlik şokun kendi üzerindeki etkisi ilk 6 ayda azalış yönlüdür. Daha sonraki dönemlerde artış ve azalış göstererek dalgalı ve etkisi giderek zayıflayan bir seyir izlemektedir.

4.2.1.4 .Varyans Ayırıştırması

Modelde yer alan değişkenin kendi şoklarından ve diğer değişkenlerin şoklarından kaynaklanan değişimlerin birbirine oranını göstermek için Varyans Ayırıştırma Analizi yapılmıştır. Varyans ayırıştırma sonuçları reel efektif döviz kuru, enflasyon ve büyüme sıralamasını temel alan Çoleski Ayırıştırması ile oluşturulmuştur. Bu analiz sonucu ulaşılan değerler Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo. 3 Varyans Ayırıştırma Sonuçları (Reel Efektif Döviz Kuru'nun Varyans Ayırıştırması)

LNREDK 'UN VARYANS AYRIŞTIRMASI			
DÖNEM	S.E.	LNREDK	LNTÜFE
1	0.057279	100.0000	0.000000
2	0.072872	99.88643	0.038339
3	0.081134	99.84525	0.075207
4	0.086490	98.97491	0.926787
5	0.088927	98.71915	1.185497
6	0.090331	98.64187	1.238928
7	0.091063	98.66005	1.220258
8	0.091663	98.64839	1.217076
9	0.092027	98.63934	1.226154
10	0.092210	98.1244	1.233644
Cholesky sıralama: LNREDK LNTÜFE			

Tablo 3’de reel efektif döviz kurunun varyans ayırıştırma sonuçları verilmektedir. Dikkat edilirse birinci dönemde reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimin %100 kendisinden kaynaklanmaktadır. İkinci ve daha sonraki dönemlerde bu oran değişmektedir. Başka bir ifadeyle ikinci dönem ve sonrası dönemlerde reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimin çok az kısmı enflasyon kaynaklanmaktadır. 10’uncu dönem sonunda reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimin %98’i kendisinden, %1.23’ü enflasyondan, kaynaklanmaktadır.

Tablo 4 Varyans Ayrıştırma Sonuçları (Enflasyonun Varyans Ayrıştırması)

LNTÜFE' NİN VARYANS AYRIŞTIRMASI			
DÖNEM	S.E.	LNREDK	LNTÜFE
1	0.007718	0.199497	99.80050
2	0.008715	20.94478	79.02338
3	0.008765	19.84201	79.12646
4	0.009075	20.66053	80.25483
5	0.009120	20.22071	79.45290
6	0.009157	20.28734	79.36827
7	0.009179	20.23998	79.41417
8	0.009188	20.32757	79.26409
9	0.009206	20.25617	79.22167
10	0.009207	20.25335	79.22297
Cholesky sıralama: LNREDK LNTÜFE			

Enflasyonun (LNTÜFE) varyans ayrıştırma sonuçları Tablo 4' de gösterilmektedir. Bu sonuçlara göre birinci dönemde enflasyonda meydana gelen değişimin %99'u kendisinden kaynaklanmaktadır. Bu durum sonraki dönemlerde değişmektedir. 10'ncü dönem sonunda enflasyonda (LNTÜFE) meydana gelen değişimin %79,22'si kendisinden, %20.25'i reel efektif döviz kurundan kaynaklanmaktadır. Tablo 3.4'te görüldüğü üzere enflasyonda meydana gelen artışın büyük bir kısmı reel efektif döviz kurundaki artışlardan kaynaklanmaktadır.

Tablo.5 Varyans Ayrıştırma Sonuçları (Büyümenin Varyans Ayrıştırması)

LNGSYH' nin VARYANS AYRIŞTIRMASI			
DÖNEM	S.E.	LNREDK	LNTÜFE
1	0.024661	0.241576	0.582236
2	0.034331	4.181315	5.830016
3	0.035935	10.30268	5.875193
4	0.036330	10.08017	6.104453
5	0.041584	9.470006	9.976998
6	0.045043	8.071175	11.23850
7	0.045821	9.241024	10.87043
8	0.046456	9.009983	10.77625
9	0.048728	9.802731	11.57045
10	0.050394	9.177851	11.53418
Cholesky sıralama: LNREDK LNTÜFE			

Tablo 5'te büyümenin (LNGSYH) varyans ayrıştırması sonuçlarına göre birinci dönemde büyümede meydana gelen değişimin %99'u kendisinden kaynaklanmaktadır. İkinci ve sonraki dönemlerde bu oran azalmaktadır. Diğer bir ifadeyle büyümede meydana gelen değişimin bir kısmı reel efektif döviz kurundan ve enflasyondan (LNTÜFE) kaynaklanmaktadır. **4.2.1.5.Granger Nedensellik Analizi** Ampirik çalışmalarda zaman serileri arasındaki nedenselliğin tespit edilebilmesi için yaygın bir şekilde kullanılan yöntem Granger(1969) tarafından geliştirilen nedensellik

analizi uygulamasıdır(Karaca, 2003: 250). Bu çalışmada döviz kuru, enflasyon ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki nedenselliğin araştırılmasında ve değişkenler arasındaki ilişki yönünün belirlenmesinde “Granger Nedensellik Analizi” kullanılmıştır. Bu analizden elde edilen sonuçlar aşağıdaki Tablo 3.6’da yer almıştır.

Tablo 6 Granger Nedensellik Testi Sonuçları

VAR Granger Nedensellik Testleri			
Bağımlı Değişken: LNGSYH			
Excluded	Chi-sq	Gecikme Uzunluğu	Prob. Değeri
LNREDK	7.333445	3	0.0620
LNTÜFE	7.573697	3	0.0055
All	12.24712	6	0.0394

Granger Nedensellik Testi’nde elde edilen olasılık değerleri 0,05 anlamlılık düzeyinden büyükse “ H_0 : Granger anlamında nedeni değildir” şeklinde oluşturulan sıfır hipotezi kabul edilmekte, küçükse oluşturulan sıfır hipotezi reddedilmektedir. Tablo 6’daki değerlendirmelere göre %5 anlamlılık düzeyinde reel efektif döviz kurundan (LNREDK) enflasyona(LNTÜFE) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır. Reel efektif döviz kurundan enflasyona doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. (Ayvaz Güven ve Selim, 2014:137).

Sonuç

Genel olarak değerlendirildiğinde reel efektif döviz kurundaki artışlardan enflasyonun etkilendiği çalışma sonuçlarına göre belirlenmiştir. Buradan hareketle çalışmaya kukla değişken olarak eklenen 2008 küresel krizin etkilerinin günümüzde hala etkilerinin devam ettiği gözlemlenmektedir. Türkiye’de teknoloji ve bilgi yoğun yüksek katma değerli ürünler üretilmesi, ithalata bağlı olmayan ve dış piyasaya yönelik üretim yapılması gibi döviz arttırıcı politikalarla enflasyon kontrol altında tutulabilir. Kısa vadede döviz hareketlerinin merkez bankası tarafından kontrol altına alınmaya çalışılması enflasyon için tedbir olarak ortaya çıkabilir. Uzun dönemde ise doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ve ihracatı arttırıcı önlemlerin alınması enflasyonu kontrol altına almada önemli tedbirler arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

Agenor, P.R., and Montiel, P.J. (1996) *Development macroeconomics*. (third edition). Princeton University Press, 215

Ayvaz Güven, H. T. ve Uysal, D. (2013). “Türkiye’de Döviz Kurlarındaki Değişme İle Enflasyon Arasındaki İlişki (1983–2012)”. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(9)

Bal, H., Demiral, M. ve Yetiz, F.(2017). “Döviz Kurunun Yurtiçi Fiyatlara Yansıması: OECD Ülkelerinden Bulgular”. International Conference On Eurasian Economies, SESSION 3B:Finans I

Beirne, J. ve Bijsterbosch, M. (2011). “Exchange Rate Pass-Through In Central and Eastern European Member States”. European Central Bank. Working Paper Series, NO:1120

Çetinkaya, A. T. ve Türk, E. (2015). “Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisinin Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi ”Türkiye Örneği” ”. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1)

Çöğürçü, İ. (2013). Dış Borçların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme(1980–2009). Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

Ergin, A (2015) Döviz KURU VE ENFLASYON ARASINDAKİ GEÇİŞ ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Temmuz 2015 Cilt-Sayı: 8 (3) ss: 13-29

Gül, E. ve Ekinci, A. (2006). “Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kurur Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984–2003”. Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/1

Helali, K., Kalai, M. ve Boujelben, T. (2014). “Exchange Rate Pass-Through to Domestic Prices in Tunisia: A Short and Long Run Analysis”. University of Sfax. Faculty of Economics and Management of Sfax. MPRA Paper, No:62204

Svensson, L.E.O. (2000). Open-economy inflation targeting. *Journal of International Economics*.(50),155–183.

ALPTEKİN. V YILMAZ. K. C TAŞ. T “Döviz Kurundan Fiyatlara Geçiş Etkisi: Türkiye Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der. 2016; (35): 1-9 January 2016

Ito, T. ve Sato, K. (2006). ”Exchange Rate Changes and Inflation in Post-Crisis Asian Economies: Var Analysis of the Exchange Rate Pass-Through”. National Bureau Of Economic Research. Working Paper, 12395

Karaca, O. (2003). ”Türkiye’de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”. Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2):247–255

Korkmaz, S. ve Bayır, M. (2015). ”Döviz Kuru Dalgalanmalarının Yurtiçi Fiyatlara Etkisi”. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(4):69–85

Kumar, A. (2014). "Exchange Rate Pass Through in India". *International Journal of Business and Management Invention*, 3(21): 29–43

McCarthy, J. (2000). Pass-through of exchange rates and import prices to domestic inflation in some industrialized economies. *FRB of New York Staff Report*, (111).

Özçelik Ö. ve Uslu, N. (2017). "Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Var Modeli İle Analizi: Türkiye Örneği (2007–2014)". *Ekev Akademi Dergisi*, 21(69)

Peker O. ve Görmüş, Ş. (2008). "Türkiye’de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2):187–202

Sever, E. ve Mızrak, Z. (2007). "Döviz Kuru, Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulaması". *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*

Sevüktekin, M. ve Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serisi Analizi Eviews Uygulamalı*. Dora Yayınevi, Bursa

Sheefeni, J. ve Ocran, M. (2014). "Rate Pass-Through to Domestic Prices in Namibia: SVAR Evidence". *Journal of Economic and Financial Sciences*, 7(1):89–102

Yılmaz, M. (2016). *Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki İlişki*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın

TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURUNUN ENFLASYONA ETKİSİ¹

Kemal YILDIRIM²

Selim YILDIRIM³

Sultan Fatih KOSTAKOĞLU⁴

Mehmet DİNÇ⁵

Ömer AKKUŞ⁶

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin 2005-2017 dönemine ait aylık verileri kullanılarak döviz kuru değişimlerinin enflasyon üzerindeki etkisi incelenmektedir. VAR modelinden hareketle seriler arasındaki eşbütünlük ilişkileri belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki VECM ile ortaya çıkarılmaktadır. Çalışmanın bulguları döviz kurundaki değişimlerin enflasyonu iki farklı kanalla etkilediğini göstermektedir. İlk olarak döviz kurundaki değişimler üretici fiyatları üzerinden enflasyonu etkileyebilmektedir. İkinci olarak ise döviz kurundaki değişimler ithalat değer endeksi aracılığıyla enflasyona etkide bulunmaktadır. Varyans ayrıştırmada dışsaldan içsele yapılan sıralamaya ilişkin tepki fonksiyonlarına göre döviz kuru artışı ithalat değer endeksi üzerinde negatif ve uzun süreli etkide bulunmaktadır. İthalat değer endeksindeki bir şok ise sanayi üretimini pozitif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan sanayi üretim endeksindeki bir şoka karşı tüketici fiyatlarında anlamlı bir değişimin olmadığı belirlenmiştir. Döviz kuru ve ithalat değer endeksindeki şokların tüketici fiyatları üzerinde uzun dönemli ve pozitif etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak döviz kuru artışının Türkiye ekonomisinde enflasyonist bir etkide bulunduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz kuru, Enflasyon, VAR

THE IMPACT OF EXCHANGE RATE ON INFLATION IN TURKEY

Abstract

In this study, the impact of exchange rate changes on inflation is examined by using monthly data for the period 2005-2017 in Turkey. Starting from the VAR model, long-run relationship between the variables is determined by the VECM after the cointegration relations between the series are determined. The findings of the study indicate that the exchange rate changes affect inflation through two different channels. Firstly, exchange rate changes affect inflation through producer prices. Secondly,

¹ Bu çalışma Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından kabul edilen 1703E066 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

² Prof.Dr., Anadolu Üniversitesi, kyildirim@anadolu.edu.tr

³ Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, selimy@anadolu.edu.tr

⁴ Dr.Öğr.Üyesi, Anadolu Üniversitesi, sfkostakoglu@anadolu.edu.tr

⁵ Arş.Gör.Dr., Anadolu Üniversitesi, mdinc@anadolu.edu.tr

⁶ Dr.Öğr.Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, omerakkus@gumushane.edu.tr

changes in exchange rates influence inflation through the import value index. According to the response functions of the ordering from internal to external structures in the variance decomposition, an increase in the exchange rate has a negative and long term effect on the import value index. A shock in the import value index positively affects industrial production. Otherwise, It has been determined that there is no meaningful change in consumer prices against a shock in the industrial production index. Shocks in the exchange rate and import value index have a positive and long-term impact on consumer prices. As a result, it has been determined that an increase in the exchange rate has an inflationist effect in Turkey.

Keywords: Exchange rate, Inflation, VAR

1. Giriş

Açık ekonomilerde döviz kuru dalgalanmaları enflasyonun davranışını da etkilemektedir. Bu durum döviz kuru geçişkenliğinin para politikasının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Cunningham ve Haldane (2000) İngiltere, İsveç ve Brezilya'da döviz kurunun düşük bir geçişkenliğinin olduğunu Garcia ve Restrepo (2001) Şili'de düşük bir geçişkenliğin varlığını ve McCarthy (2007) dokuz gelişmiş ülkedeki döviz kuru geçişkenliğini incelediği çalışmada son yıllarda döviz kurunun yurtiçi enflasyonda büyük bir rol oynamadığını hatta yurtiçi enflasyonun belirlenmesinde daha küçük bir rol oynadığını savunmaktadır. Buradan hareketle bazı yazarların, 1990'lı yıllarda döviz kurlarındaki önemli değişikliklerin bile bazı küçük açık ekonomilerde yurtiçi enflasyon üzerinde şaşırtıcı derecede zayıf bir etkiye sahip olduğunu iddia etmektedirler. Döviz kurunun yurtiçi enflasyon üzerindeki bu şaşırtıcı derecedeki zayıf etkisi çıktının doğal seviyesinden sapsması ile açıklanabilmektedir. Bununla birlikte döviz kuru geçişkenliğinde yakın zamanda gözlenen düşüşün çok büyük olması ve özel faktörler ile açıklanmasının yaygın olduğu öne sürülmektedir (Taylor, 2000).

Döviz kuru hem geleneksel dış ticaret yapısı ve üretim fonksiyonunun girdi kompozisyonu ve hem de ödemeler dengesinin yapısı ve finansal sistemin gelişme derecesinden dolayı ekonomiyi etkileyen geçiş mekanizmasının önemli bir parçasıdır (Başçı vd., 2008). Ekonomi otoritelerine göre döviz kurunun enflasyona geçişkenliğinin ölçümü, döviz kuru şoklarının nasıl reaksiyon gösterdiğini belirlemek için önemlidir. Döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğinin şiddeti, ekonomi otoritelerine para politikasının yürütülmesi için de önemli bir ipucu verir (Devereux vd., 2006). Merkez bankalarının fiyat istikrarı konusundaki önemli rolleri dolayısıyla, döviz kurunun iç fiyatlara geçiş etkisinin düşük olması, yani döviz kurundaki değişikliklerin iç fiyatlar üzerindeki etkisinin sınırlı kalması, merkez bankalarının fiyat istikrarını sağlama noktasındaki temel politikasını gerçekleştirmelerinde daha rahat bir hareket alanı bulmalarına olanak sağlayacaktır. Merkez bankalarının özellikle enflasyon hedeflerine ulaşmaya çalışmak için gerçekleştirmeye çalıştıkları politikalar açısından

serbest hareket etmeleri oldukça önemlidir. Bunun bu derece önemli olmasının sebebi ise, merkez bankaları fiyat istikrarını sağlamak için döviz kurundaki değişiklikleri daha yakından gözlemlemek zorunda kalmaları ve bu değişikliklere göre yeni politikalar ile olumsuz etkisini gidermesi çalışmaları gerekmektedir. Döviz kurundaki değişikliklerin olumsuz etkilerini ve fiyat istikrarını sağlamaya yönelik politikalar ülke ekonomisi geneli için ise negatif etkilere sahip olabilir. Bu yüzden döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisini yüksek olması uluslararası krizlerin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden birçok ülke serbest kur rejimini tercih etme noktasında daha çekinceli hareket etmektedir (Calvo ve Reinhart, 2002).

Döviz kurunun geçişkenliğinin tek fiyat kanununa dayandığı birçok çalışmada belirtilmektedir. Tek fiyat kanunu ya da onun uzantısı olarak kabul edilen satın alma gücü paritesine göre, ticaret sınırlamasının olmaması kaydı ile bir ürünün veya ürün sepetinin fiyatının her iki ülkede eşit olması gerektiği ifade edilmektedir. Yani kurlardaki herhangi bir değişiklik ürünün yerel fiyatının da aynı anda değişmesi anlamına gelmektedir. Döviz kurunun fiyatlara geçiş etkisi genellikle Dornbusch'un iç fiyatlardaki ve döviz kuru dalgalanmalarındaki değişimleri analiz etmeye çalıştığı endüstriyel organizasyon modellerini referans almaktadır. Dornbusch (1989) çalışmasında döviz kurlarındaki dalgalanmaların, iç fiyatlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğuna, ithal edilen malların ülke içindeki piyasaları etkileme gücüne, piyasanın yoğunlaşma oranını ve ikame etkisini dikkate alarak incelemiştir. Döviz kurlarının fiyatlara geçişkenliği modellenirken, inceleme konusu olan ülkedeki para cinsinden mi fiyatlamanın yapılacağı yoksa üretici ülke parası cinsinden mi fiyatlama yapılacağı büyük önem taşımaktadır. Uygun kur rejimi tercihinde bu ayırım belirleyici rol oynamaktadır. Ülke para cinsinden fiyatlamanın yapıldığı modellerde serbest dalgalanan kur rejiminin tercih edilmemesi gerektiği, üretici ülke fiyatlamanın yapıldığı modellerde ise serbest dalgalanan kur rejiminin yararlı olacağı belirtilmektedir (Choundhri vd., 2002).

2. Literatür

Teorik ve ampirik çalışmalar dikkatli bir biçimde incelendiğinde bu çalışmaların sadece döviz kuru üzerinden ithal tüketim mallarının fiyatına ve daha sonra yurtiçi tüketim fiyatlarına odaklandığı görülmektedir. Son otuz yılda ticaret modelindeki en önemli değişimlerden birisinin ara mal ticaretinin toplam ticaret payındaki artış olduğu söylenebilir. Feenstra (1998), Hummels vd. (2001) ve Yi (2003) Yeniden ihraç edilen bitmiş ürünleri üretmek için ara malların ithal edildiği dikey yapının günümüzün küresel üretimi ve ticaretinin giderek daha önemli bir özelliği olduğunu savunmaktadırlar. Bölge içi açıklık derecesi sermaye malları için% 4.39, ara mallar için% 16.46 ve tüketim malları için% 9.22 olduğunda dolayı ara malı ticareti toplam ticaretin önemli bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir. Ara malı ticareti olan bir ekonomide, döviz kurundaki değişimler sadece iç tüketim mallarının görece fiyatını

yabancı tüketim mallarının fiyatına göre değil, aynı zamanda ticaret sektöründeki yerel girdilerin ithal ara mallara göre nispi fiyatını da etkileyecektir. Dolayısıyla dalgalı bir döviz kuru rejimi altında, göreceli fiyatların dışsal şoklar karşısında ayarlanabilmesi döviz kurunun hem mal fiyatlarına hem de girdi fiyatlarına geçişkenlik derecesine bağlı olacaktır. Bu durum, ara mal ticaretinin olduğu küçük bir açık ekonomide, dalgalı bir döviz kurunun arzu edilebilir olmasının, hem ithal tüketim malları fiyatlarına hem de ithal girdi fiyatlarına döviz kurunun geçişkenlik derecesine tabi olacağı anlamına gelmektedir (Shi ve Xu, 2010).

Dornbusch (1987) piyasa yoğunluğunun derecesi ve ürün homojenliği / ikame edilebilirliği, yerli ve yabancı firmaların nispi pazar payları gibi mikro ekonomik faktörlerle eksik geçişi açıklayan teorik bir model sunmaktadır. Çalışmada piyasadaki ürünlerin ikamelerinin yüksek olduğu ülkelerde döviz kuru geçişkenliğinin daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde Campa ve Goldberg (2005) döviz kuru geçişkenliğinin seviyesi ithalat ürün bileşimi ile ilişkilendirmekte döviz kuru geçişkenliğindeki varyasyonun mikro bir fenomen olduğu sonucuna ulaşmaktadırlar. Bu görüşün aksine, Marazzi vd. (2005) ABD ithalatının coğrafi bileşimindeki bir değişimin bu ülke için azalan döviz kuru geçişkenliğini açıklayabileceğine dair elverişli kanıtlar elde etmişlerdir. Diğer bazı çalışmalar, döviz kuru geçişkenliğindeki ülke varyasyonunun makro bir fenomen olduğunu ortaya koyarak Campa ve Goldberg'in (2005) ana sonucuna itiraz etmektedirler. Taylor (2000) döviz kuru geçişkenliği derecesinin bir ülkenin görece para politikasına bağlı olduğunu ve ABD döviz kurundaki geçişkenliğindeki düşüşün enflasyon ve döviz kuru değişkenliğinde daha düşük seviyelere atfedildiğini öne sürmektedir. Choudhri ve Hakura (2006), TÜFE geçişkenliğinin pozitif olduğunu ve ilk olarak ortalama enflasyon oranına, ikincisi olarak ise enflasyonun varyansına ve döviz kuru bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bussiere vd. (2014), döviz kuru rejimi ve yurtiçi enflasyonun oynaklığı gibi makro faktörlerle güçlü bağlar kurarken, ithalat bağımlılığı derecesi ve ticari ürün kompozisyonunun bağılı mikro faktörlerin daha mütevazı bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Menon (1995), çok uluslu işbirliği ile genel olarak piyasaların dengeye gelmesinin döviz kuru şokları tarafından daha az etkilendiği ve piyasa fiyatlamasının takip edildiğini gözlemlemiştir. Bu yüzden, piyasada çok uluslu işbirliğinin varlığı döviz kuru geçişkenliğini azaltacaktır sonucuna ulaşmıştır. Menon (1995), esnek döviz kuru rejimi altında, üretici firmalar döviz kuru daha avantajlı olana kadar ödemelerini ertelemelerine izin veren kredi olanaklarını kullanmayı tercih ederler. Ödemelerindeki gecikmelere bu firmalara döviz kurundaki değişimleri fiyatlara yansıtmadan işlemlerini yapmalarına olanak sağlar. Bu yüzden, döviz kurunun fiyatlara geçişkenliği esnek döviz kuru altında daha zayıftır. Froot ve Klemperer (1989), iki dönemli bir model kullanarak, şokların döviz kuruna yansımalarının geçici mi yoksa kalıcı mı olduğunu belirlerken, döviz kuru geçişkenliğinin nasıl farklılaştığını araştırmıştır.

Froot ve Klemperer kullandıkları zamanlar arası modele göre, ikinci dönemdeki döviz kuru geçişkenliği, başlangıç dönemindeki firmaların piyasa payına bağlıdır. Endüstrideki rekabet seviyesine bakmaksızın, sonuçların döviz kuru şokları kalıcı olduğunda döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğinin daha yüksek olduğunu, kalıcı şoklar durumunda ise, fiyatların herhangi bir yöne hareket edebileceğini fakat kalıcı şoklar durumunda, firmaların fiyatlarını tam olarak değiştirmek durumunda kalacağını çalışmalarında göstermeye çalışmışlardır. Mann (1986), Döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğinin, döviz kuru değişkenliği tarafından negatif olarak etkilendiğini vurgulamıştır. Döviz kurunun değişken olduğu bir yerde, ürünlerini arz edenler, kendilerini döviz kuru riskine karşı korumak için zaten yüksek bir kar marjına sahiptirler. Döviz kuru şoklarının olması durumunda, ürünlerini piyasaya sunanlar, piyasada var olan paylarını korumak için bire bir fiyatlarını arttırmazlar, bunun yerine zaten çok yüksek olan kar marjlarını düşürme yoluna giderler. Mann sonuç olarak, döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğinin, yüksek döviz kuru değişkenliği altında düştüğünü göstermeye çalışmıştır. McCarthy (1999), küçük ekonomilerin büyük ekonomilere göre daha yüksek bir geçiş etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ball (1999) ve Svensson (1998) yıllarında yaptıkları çalışmalarında, ülke ekonomilerinin dışa açıklığının döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğinin boyutunu düşürdüğünü iddia etmişlerdir. Ho ve McCauley (2003) ise çalışmalarında döviz kurunun fiyatlara geçişkenliği ile ekonominin dışa açıklığı arasında önemli bir ilişki bulamamışlardır. Bunun yerine, daha düşük bir gelir düzeyinin, daha yüksek döviz kuru geçişkenliğine olanak sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Devereux vd. (2004) çalışmalarında ihracatçıların para politikasının daha istikrarlı ve döviz kuru oynaklığının daha düşük olduğunu düşündükleri ülkenin para birimi cinsinde fiyatlama yoluna gitmeleri durumunda, bu ülkelerin para birimi cinsinden ithalat fiyatlarına geçişkenliğinin daha düşük olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Coricelli vd. (2004), VAR modelini kullanarak Çek Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan ve Slovenya için döviz kurunun fiyatlara geçişkenliğini incelemiş, Slovenya ve Macaristan için geçişkenliğin büyüklük ve hız bakımından yüksek iken kura dayalı istikrar politikasının temel çerçeve olarak benimsenmediği Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde döviz kurundan fiyatlara geçişkenliğin düşük olduğu ve döviz kuru politikasının geçişkenlik için önemli bir belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Barhoumi (2006) yılındaki çalışmasında 1980-2003 arası dönemde yıllık verileri kullanarak 24 tane gelişmekte ülke için panel eşbütünleşme analizi yapmış ve ülke grupları içinde farklı geçişkenlik özelliklerinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Holmes (2006)'daki çalışmasında 12 Avrupa Birliği ülkesi için 1972-2004 arası dönemde aylık verileri ile DOLS between-dimension yaklaşımını kullanarak döviz kurunun Avrupa Birliği fiyatlarına geçişkenliğinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Mihaljek ve Klau (2001) yılında 1995-2000 arası dönemin incelendiği ve 13 gelişmekte olan ülke için yaptıkları çalışmalarında döviz kuru geçişkenliğinin en fazla olduğu olduğu ülkelerden birisi olarak Türkiye'nin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

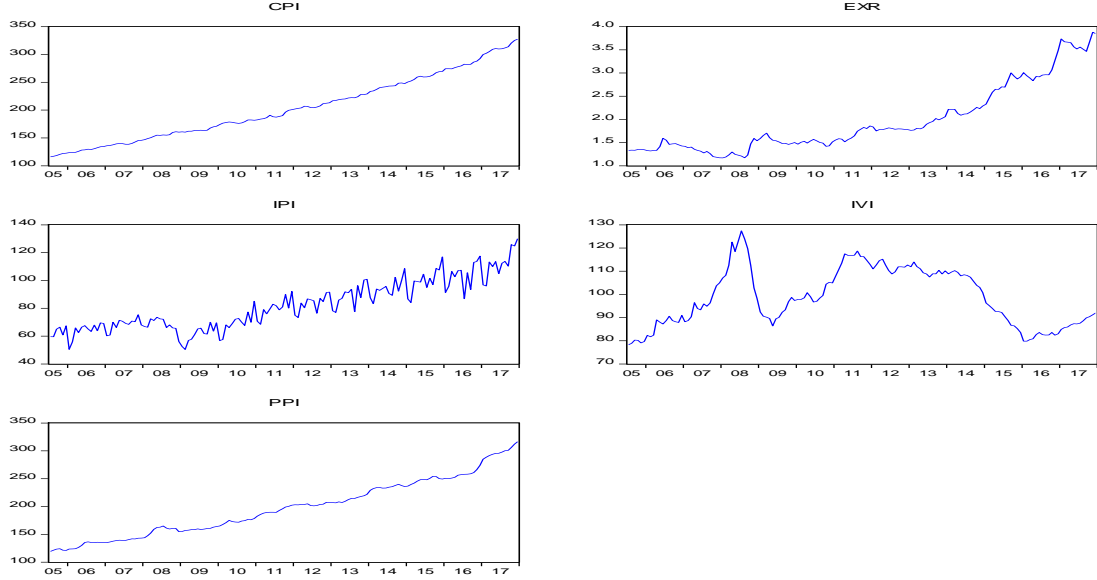
Arbatlı (2003)'ın çalışması 1994-2004 arası dönemi kapsamakta olup VAR analiz yöntemini kullanarak döviz kurunun tüketici fiyat endeksine geçişkenliğinin, 2001 yılı sonrası azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Kara ve Öğünç (2005) geçiş katsayısının zaman içindeki değişimini gözlemleyerek tahmin etmeye çalışmışlar ve döviz kurunun tüketici fiyat endeksine geçişkenliğinin zaman içinde yaklaşık 10 kat düştüğü sonucuna ulaşmışlardır. Aldemir (2006), 2001 yılı öncesi döviz kurunun ithalat fiyat endeksine geçişkenliğinin %90'larda olduğunu fakat 2001 sonrasında bu etkinin yaklaşık %15'e kadar düştüğünü VAR analizi ile ortaya koymaya çalışmıştır. Sıklar ve Sekmen (2015) TCMB'nın enflasyon hedeflemesi rejimini benimsedikten sonra döviz kuru geçişkenliğinin önemli ölçüde düştüğünü ve enflasyon rejimi altında faiz oranları ve uluslararası rezervlerin döviz kurundan daha çok enflasyona tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Ito ve Sato (2007), Türkiye'nin de dahil edildiği 8 gelişmekte olan ülke için 1995-2006 dönemindeki aylık verileri kullanarak yaptığı çalışmada Var analizini kullanmış ve döviz kurunun, tüketici fiyat endeksine geçişkenliğinin yaklaşık olarak %50 gibi yüksek bir değer olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cazorzi vd. (2007) 12 gelişmekte olan ülke ile birlikte Japonya, ABD ve Euro kullanan ülkeleri dahil ettiği çalışmada 1989-2003 dönemleri arasında çeyrek dönemlik veriler kullanmış ve Türkiye ekonomisi için döviz kurunun ithalat fiyat endeksine geçiş etkisinin yüksek fakat tüketici fiyat endeksine geçiş etkisinin yaklaşık % 11 olduğunu ve diğer ülkelere göre de düşük seviyede çıktığı sonucuna ulaşmıştır.

3. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

3.1. Veri Seti

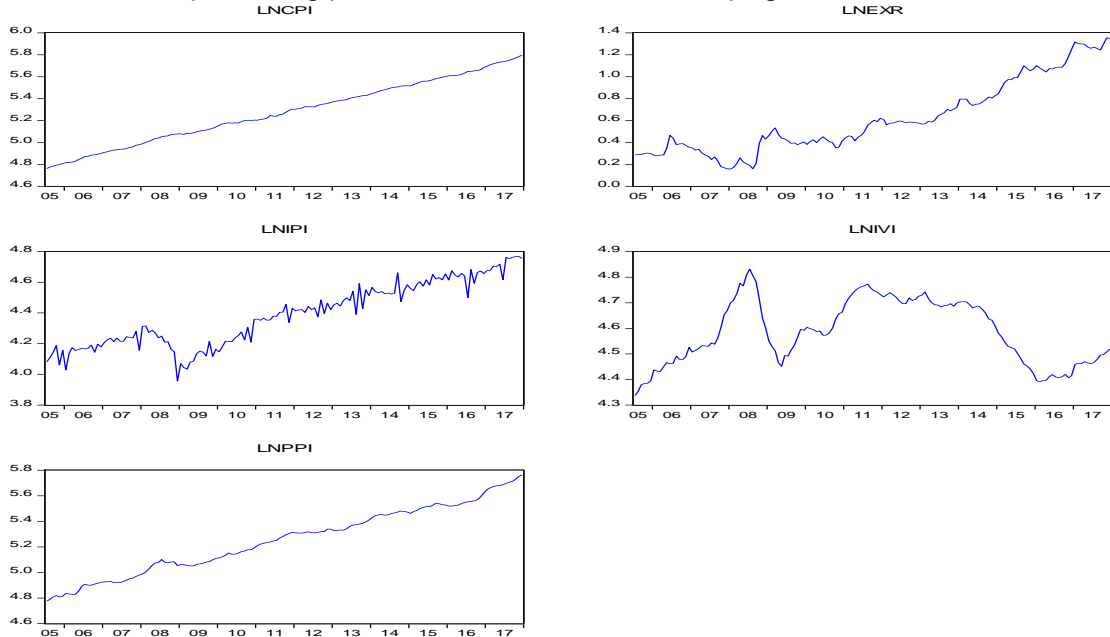
Çalışmada kullanılan değişkenler, tüketici fiyat endeksi (2010=100) (CPI), üretici fiyat endeksi (2010=100) (PPI), nominal döviz kuru (\$/TL) (EXR), ithalat değer endeksi (2010=100) (IVI) ve sanayi üretim endeksi (2015=100) (IPI) şeklinde olup, değişkenlere ait veri seti TCMB elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS)'den elde edilmiştir. Değişkenlere ait zaman serisi grafikleri Şekil 1'de gösterilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, bazı değişkenlerde mevsimsellik bazı değişkenlerde ise trend olduğu görülmektedir. Bu nedenden dolayı değişkenler analize dahil edilmeden önce Census X13 yöntemi ile mevsimsellikten arındırılarak, değişkenlerin doğal logaritması alınmıştır.

Şekil 1. Değişkenlere ait zaman serisi

Serilerin mevsimsellikten arındırılmış ve doğal logaritmik formu Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Değişkenlerin mevsimsellikten arındırılmış logaritmik formu

3.2. Yöntem

Sims (1980) tarafından ortaya atılan vektör otoregresif modeli çoklu zaman serileri analizlerini tahmin etmede kullanılan en başarılı modellerden bir tanesidir. Model dinamik zaman serileri için tek değişkenli otoregresif modelin doğal bir uzantısıdır. VAR modeli ekonomik ve finansal zaman serilerinin dinamik davranışlarını tanımlamada oldukça başarılıdır. Modelde belirlenen değişkenlerin gelecekteki potansiyel değerleri koşullu yapılabildiği için VAR modellerinden elde edilen

tahminler oldukça esneklerdir. Ayrıca VAR modeli politik analiz ve yapısal çıkarımlar için de kullanılmaktadır. Yapısal analizde, araştırmada kullanılan verilerin nedensellik yapısı hakkında belirli varsayımlar uygulanmakta ve beklenmedik şoklar sonucunda ortaya çıkan nedensellik etkisi özetlenmektedir. Bu nedensellik etkisi varyans ayrıştırma tahmini ve etki-tepki fonksiyonları ile özetlenmektedir (Zivot ve Wang, 2006).

$Y_t=(y_{1t}, y_{2t}, \dots, y_{nt})$ zaman serisi değişkenlerin $(n \times 1)$ vektörü gösterir, p -gecikmeli vektör otoregresif (VAR(p)) modelinin formu aşağıdaki gibidir;

$$Y_t=c_1+ \prod^1 Y_{t-1}+ \prod^2 Y_{t-2}+ \dots + \prod^p Y_{t-p}+ \varepsilon_t, t=1,2,\dots,T$$

Burada $\prod^i$ $(n \times n)$ katsayı matrisleri, ε_t $(n \times 1)$ zamanla değişmeyen kovaryans matrisli gözlenemeyen sıfır ortalamalı beyaz gürültü vektör sürecidir. Örneğin iki değişkenli VAR(2) model formu şu şekildedir;

$$y_{1t}=c_1+\pi_{11}^1 y_{(1t-1)}+\pi_{21}^1 y_{(2t-1)}+\pi_{11}^2 y_{(1t-2)}+\pi_{12}^2 y_{(2t-2)}+\varepsilon_{1t}$$

$$y_{2t}=c_2+\pi_{21}^1 y_{(1t-1)}+\pi_{22}^1 y_{(2t-1)}+\pi_{21}^2 y_{(1t-1)}+\pi_{22}^2 y_{(2t-1)}+\varepsilon_{2t}$$

Burada $t = s$ için $cov(\varepsilon_{1t}, \varepsilon_{2t}) = \sigma_{12}$ aksi takdirde 0'dır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta her bir denklem y_{1t} ve y_{2t} 'nin gecikmeli değerlerinin aynı regresyonda bulunmasıdır. Bu nedenle VAR(p) modeli gecikmeli ve ortak regresyon olarak deterministik terimli sadece görünüşte ilişkisiz regresyon (SUR) modelidir (Zivot ve Wang, 2006). VAR(p) modeli pek çok parametrelere sahiptir. Parametreler modeldeki değişkenlerin aralarındaki geri besleme ve karmaşık karşılıklı etkileşimden dolayı yorumlanması oldukça zordur. Sonuç olarak bir VAR(p)'nin dinamik özellikleri genellikle yapısal analizlerin çeşitli varyasyonları kullanılarak özetlenmektedir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerin birim kök test sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır. Geleneksel birim kök testlerinde KPSS testi hariç diğer test istatistiklerinin boş hipotezi serinin birim köke sahip olduğu yani serinin durağan olmadığını göstermektedir. KPSS testinde ise, boş hipotez serinin birim köke sahip olmadığını diğer bir deyişle serinin durağan olduğunu göstermektedir. Buna göre bütün değişkenler birinci farklarında durağandır. Diğer bir deyişle bütün değişkenler $I(1)$ 'de durağandır. Değişkenlere ait durağanlık derecelerinin hepsinin $I(1)$ olması vektör otoregresif modelinin ilk koşulunu sağlamaktadır.

Tablo 1. Birim kök testi sonuçları

Düzeyde	Değişkenler	ADF	DF-GLS	PP	KPSS	MZa
Sabitli	LNCPI	0.140 (0,967)	4.581	0.131 (0,967)	1.469*	1.855
	LNEXR	0.695 (0,991)	1.752	0.695 (0,991)	1.331*	2.280
	LNIPI	-0.020 (0,954)	1.585	-0.935 (0,774)	1.380*	1.538
	LNIVI	-2.818 (0,058)	-1.354	-2.299 (0,173)	0.267	-4.445
	LNPPİ	0.243 (0,974)	3.439	0.142 (0,967)	1.468*	1.941
Sabitli ve Trendli	LNCPI	-2.278 (0,442)	-1.780	-2.594 (0,283)	0.130	-6.667
	LNEXR	-2.272 (0,445)	-1.243	-1.844 (0,677)	0.321*	-3.869
	LNIPI	-2.088 (0,547)	-2.023	-6.429* (0,000)	0.172*	-7.138
	LNIVI	-2.876 (0,173)	-1.992	-2.311 (0,424)	0.263*	-9.496
	LNPPİ	-2.857 (0,179)	-2.695	-2.593 (0,284)	0.054	-16.242
Birinci Farkında	Değişkenler	ADF	DF-GLS	PP	KPSS	MZa
Sabitli	LNCPI	-10.491* (0,000)	-1.793	-10.421* (0,000)	0.115	-4.741
	LNEXR	-8.827* (0,000)	-8.780*	-8.589* (0,000)	0.336	-66.820*
	LNIPI	-13.708* (0,000)	-4.091*	-30.752* (0,000)	0.061	-5.976
	LNIVI	-4.977* (0,000)	-2.983*	-7.063* (0,000)	0.215	-15.592*
	LNPPİ	-8.348* (0,000)	-6.581*	-8.271* (0,000)	0.079	-52.008*
Sabitli ve Trendli	LNCPI	-10.465* (0,000)	-8.593*	-10.436* (0,000)	0.111	-65.942*
	LNEXR	-9.000* (0,000)	-8.939*	-8.618* (0,000)	0.022	-67.576*
	LNIPI	-13.702* (0,000)	-25.682*	-30.849* (0,000)	0.045	-44.107*
	LNIVI	-6.793* (0,000)	-4.905*	-7.175* (0,000)	0.056	-37.855*
	LNPPİ	-8.340* (0,000)	-7.677*	-8.259* (0,000)	0.070	-60.522*

Not: Tabloda parantez içerisinde değişkenlere ait olasılık değeri yer almaktadır. *, **, sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Ancak KPSS testi için * işareti H₀ hipotezini kabul etmeyi göstermektedir.

Gerçekleştirilen ADF, DF-GLS, PP, KPSS ve Ng-Perron birim kök testleri serilerin düzeyde birim kök taşıırken, birinci farklarında durağan olduklarına işaret etmektedir.

Seriler birinci farkında güçlü şekilde sadece sabitin olduğu modelde durağanlık sergilemişlerdir. Hem sabitte durağanlık sergilemeleri hem de Şekil 1 ve 2’de sunulan serilere ait grafikler, ilgili serilerin sürüklenmeli rassal yürüyüş (random walk with a drift) şeklinde tanımlanacak dinamik yapıya sahip olduğu yönünde bulguları ortaya koymaktadır.

3.3. Bulgular

Çalışmada LNCPI, LNEXR, LNIVI, LNIPI ve LNPPİ değişkenleri kullanılarak döviz kuru değişimlerinin enflasyon üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaca uygun olarak vektör otoregresif (VAR) modeli kullanılacaktır. Elbette serilerin eşbütünleşik olup olmalarına bağlı olarak eşbütünleşik VAR olarak da bilinen vektör hata düzeltme modeli (VECM) de kullanılabilir.

Önceki başlıkta detaylı olarak ele alınan serilerin kendi başlarına sadece birinci farklarında durağan yani I(1) oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum bir bütün olarak ele alındıktan sonra eşbütünleşme sergileyip sergilemedikleri incelenmelidir.

Bu amaçla modelin gecikme uzunluğunun incelenmesi gerekmektedir. Değişkenlere ait uygun gecikme sonuçları Tablo 2’de verilmektedir. Burada, Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwartz bilgi kriteri (SC), Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) sonuçlarına göre değişkenlere ait en uygun gecikme değeri 2 olarak ve olabilirlik oranına (LR) göre değişkenlere ait en uygun gecikme değeri 3 olarak hesaplanmıştır. Özetle model için 2 veya 3 gecikmenin uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere ait uygun gecikme testi sonucu

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	1927.834	NA	1.08e-18	-27.18334	-26.65805	-26.96988
2	2008.315	149.4652	4.88e-19*	-27.97593*	-26.92535*	-27.54901*
3	2031.615	41.60672*	5.01e-19	-27.95164	-26.37576	-27.31125
4	2052.995	36.65105	5.31e-19	-27.89993	-25.79875	-27.04607
5	2070.960	29.51471	5.93e-19	-27.79943	-25.17297	-26.73212
6	2088.074	26.89363	6.73e-19	-27.68678	-24.53502	-26.406
7	2109.511	32.15548	7.23e-19	-27.63588	-23.95882	-26.14163
8	2122.181	18.09991	8.86e-19	-27.45973	-23.25739	-25.75203
9	2147.927	34.93990	9.09e-19	-27.47038	-22.74274	-25.54921
10	2162.354	18.54936	1.11e-18	-27.31934	-22.06641	-25.18471

Buradan hareketle model hem 2 hem de 3 gecikme ile tahmin edilmektedir. Bahsedildiği üzere VAR modelinde önemli noktalardan bir tanesi de değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunup bulunmaması durumudur. Eğer değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi var ise, tercih vektör hata düzeltme model (VECM) olacaktır. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi Johansen (1991) eşbütünleşme

testi ile belirlenmektedir. Johansen eşbütünleşme testi farklı modeller üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada elde edilen serilerin sürüklenmeli rassal yürüyüş şeklinde tanımlanabileceği kanısına bağlı olarak eşbütünleşme testi “model 2” olarak da bilinen uzun dönem ilişkisini gösteren (CE) denklemde sadece sabitin olduğu ve VAR denklemlerinde deterministik trendin olmadığı model bağlamında gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular ise Tablo 3’de sergilenmektedir.

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme modeli seçme sonucu

Hipotez		2 Gecikme için Kısıtsız Kointegrasyon Testi				
Eşbüt. ilişkisi	iz. İst.	%5 krit. değ.	p-değeri	max özdeğ. ist	%5 krit. değ.	p-değeri
yok	114.095	76.97277	0.0000	58.12026	34.80587	0.0000
en fazla 1	55.97479	54.07904	0.0335	28.35191	28.58808	0.0536
en fazla 2	27.62288	35.19275	0.2586	13.86335	22.29962	0.4745
en fazla 3	13.75953	20.26184	0.3063	7.378054	15.8921	0.6232
en fazla 4	6.381476	9.164546	0.1633	6.381476	9.164546	0.1633

Hipotez		3 Gecikme için Kısıtsız Kointegrasyon Testi				
Eşbüt. ilişkisi	iz. İst.	%5 krit. değ.	p-değeri	max özdeğ. ist	%5 krit. değ.	p-değeri
yok	110.2386	76.97277	0.0000	58.32283	34.80587	0.0000
en fazla 1	51.91577	54.07904	0.0770	24.58675	28.58808	0.1494
en fazla 2	27.32903	35.19275	0.2726	12.23103	22.29962	0.6321
en fazla 3	15.0980	20.26184	0.2208	10.10247	15.8921	0.3251
en fazla 4	4.995525	9.164546	0.2839	4.995525	9.164546	0.2839

Tablo 3’den anlaşıldığı üzere değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı analize VEC modeli ile devam edilecektir. Görüldüğü üzere her iki gecikme uzunluğunda da maksimum özdeğerler istatistiği bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı yönünde bulgular sergilemektedir. İz istatistiği ise 2 gecikmeli VEC modelinde 2 eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve 3 gecikmeli VEC modelinde 1 eşbütünleşme ilişkisinin olduğu yönünde bulgular sunmaktadır.

Analizin geri kalanında VEC modelinde 3 gecikme tercih edilmiştir bunu nedeni her iki gecikme için ayrı ayrı VEC modeli tahmin edildiğinde eşbütünleşme ilişkisini gösteren denklemin 2 gecikmeli modelde otokorelasyon problemine maruz kalmasıdır. Bu durumda 3 gecikmeli VEC modeli için uzun dönem ilişkisini gösteren denklem aşağıdaki gibi elde edilmiştir.

$$LNIP_{t-1} = 9.285437 + 8.695715LNCPI_{t-1} - 15.72565 LNPPI_{t-1} + 6.335638 LNIVI_{t-1} + 6.428535 LNEXR_{t-1}$$

std.hata	(3.53452)	(5.02421)	(7.38525)	(2.33414)	(2.04471)
t-ist	[2.62707]	[1.73076]	[-2.12933]	[2.71434]	[3.14399]

Uzun dönem ilişkisi görüldüğü üzere toplulaştırılmış üretim denklemi olarak karşımıza çıkmaktadır. LNIP ve LNCPI serilerinin birinci gecikmeleri arasında

pozitif ve %8.6 düzeyinde anlamlı bir ilişki görülmektedir. Ayrıca LNPPİ değişkeninin katsayısının negatif olması üretim maliyetlerinin artmasının çıktıyı negatif yönde etkilediğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye ekonomisinin ithalat bağımlılığı LNİVI ve LNİPI arasındaki pozitif anlamlı ilişki ile ortaya konulmuştur. Son olarak döviz kuru artışının üretime uzun dönemde olumlu katkıda bulunacağı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Uzun dönem ilişki denkleminin ve VAR denklemlerinin artıkların otokorelasyon için sınıdığında 3 gecikmeli VEC modelinin artıklarında otokorelasyona rastlanmamıştır. Ayrıca modelin ters köklerinde birim kökün dışında yer alamamaktadır.

Değişkenler arasındaki nedensellik ise Tablo 4’de sunulmaktadır. Burada uzun dönemli nedensellik hata düzeltme terim olan ECT_{t-1} tarafından gösterilmektedir ECT_{t-1} eş bütünleşme denkleminde elde edilen hata terimlerinin gecikmeli değerini ifade etmekte ve hata düzeltme katsayısı olarak kullanılmaktadır. Hata düzeltme katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini açıklamaktadır. Tablo 5’de sunulan bulgular $\Delta LNİVI$ bağımlı değişken dışındaki denklemlerde uzun dönemde dengeye yakınsamanın gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu da uzun dönem nedenselliğinin varlığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Tablo 4. Kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkileri

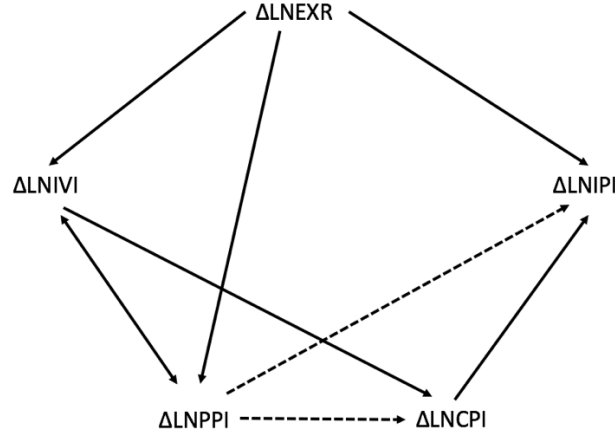
Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler					ECT_{t-1} Katsayıları (t-ist.)
	ki-kare istatistikleri [p-değerleri]					
	$\Delta LNEXR$	$\Delta LNİVI$	$\Delta LNİPI$	$\Delta LNPPİ$	$\Delta LNCPI$	
$\Delta LNEXR$	-	6.223110 [0.1012]	3.448609 [0.3275]	4.710289 [0.1943]	0.403175 [0.9396]	-0.007294 (-1.28588)
$\Delta LNİVI$	24.06513 [0.0000]	-	4.627369 [0.2012]	18.74907 [0.0003]	3.690708 [0.2969]	0.000871 (0.31432)
$\Delta LNİPI$	12.28667 [0.0065]	0.798317 [0.8499]	-	6.388802 [0.0942]	7.935199 [0.0474]	-0.029625 (-3.64507)
$\Delta LNPPİ$	12.70034 [0.0053]	22.63156 [0.0000]	5.465185 [0.1407]	-	0.985702 [0.8047]	-0.005989 (-4.00179)
$\Delta LNCPI$	4.597388 [0.2038]	9.173745 [0.0271]	2.826103 [0.4192]	6.978262 [0.0726]	-	0.005282 (-5.84810)

Kısa dönemdeki nedensellik kanallarının nasıl işlediği ise Şekil 3’de özetlenmektedir. Şekilde sürekli çizgiler %5 altındaki anlamlılık düzeyindeki ilişkileri ve kesikli çizgiler %10 ve %5 anlamlılık düzeyi arasındaki ilişkileri göstermektedir. Tablo 4’de değişkenlerin birinci farkları arasındaki ilişkiyi görselleştiren Şekil 3 döviz kurunun tüketici fiyatlarındaki enflasyonu iki kanalla etkilediğini göstermektedir. Birincisi döviz kurunun üretici fiyatları üzerindeki etkisi ile ortaya çıkmaktadır ikincisi ise

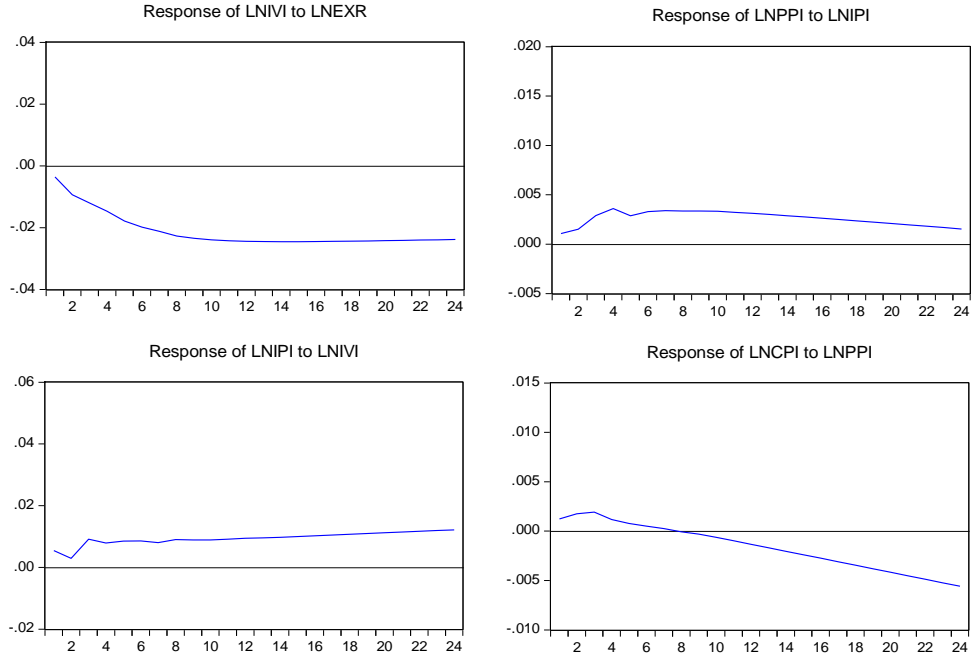

döviz kurunun ithalat değer endeksi aracılığıyla etkisidir. İthalat değer endeksi ya doğrudan tüketici fiyatlarını etkilemekte ya da üretici fiyatları aracılığıyla tüketici fiyat endeksi üzerinde etkili olmaktadır.

Şekil 3. Kısa dönem nedensellik

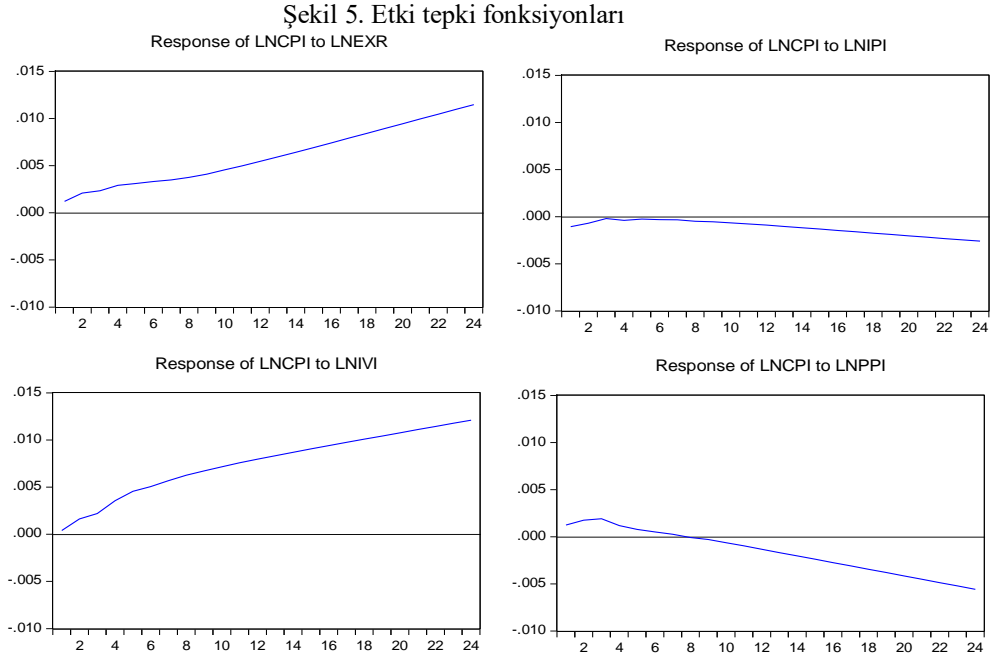

Şekli 4. Etki tepki fonksiyonları

Modelin etki tepki fonksiyonları ise Şekil 4'te verilmektedir. Şekil 4'de serilerin bir standart sapmalı şoka tepkileri görülmektedir ve Cholesky ayrıştırmasında dışsaldan içsele doğru olan sıralamadaki ilişkiye bağlı olarak tepki fonksiyonları elde edilmiştir. Döviz kuru artışı ithalat değer endeksi üzerinde negatif ve uzun süreli etki sergilemektedir. İthalat değer endeksinde bir şok ise endüstriyel üretimi pozitif etkilediği görülmektedir ve etkinin yine uzun süreli olduğu belirlenmiştir. Endüstriyel üretime endeksi ise üretici fiyat endeksini pozitif etkilemektedir. Üretici fiyatlarının

Tüketici fiyatların etkisi ise pozitiftir. Üretici fiyatlarındaki bir şoka tüketici fiyatlarının tepkisi ise pozitif olmakla beraber hızla sönmektedir. Şekil 5'te ise LNCPI serisinin diğer serilerde bir standart sapmalı şok karşısında verdiği tepkiye ait grafikler sunulmaktadır.

Öncelikle Şekli 5'in sağ üst köşesinde bulunan etki tepki fonksiyonu grafiği tüketici fiyatlarında sanayi üretimindeki bir şoka karşı anlamlı değişim olmadığına işaret etmektedir. Buna karşılık yukarıda bahsi geçtiği gibi üretici fiyat endeksindeki bir şok tüketici fiyat endeksinde pozitif olarak yansısı da tepki hızla sönmektedir. Buna karşılık döviz kuru ve ithalat değer endeksindeki şokların uzun dönemli etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca bu etkinin pozitif olduğu gözlenmektedir yani döviz kuru artışı, başka bir deyişle ülke parasının değer kaybı, Türkiye ekonomisine enflasyonist bir etki olarak yansımaktadır. Yine ithalat fiyatlarında artışın tüketici fiyatlarını uzun dönemde arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

4. Sonuç

Analizde ele alınan değişkenlere ilişkin uzun dönem göz önünde bulundurulduğunda sanayi üretim endeksi ile tüketici fiyat endeksi arasında pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenirken üretici fiyat endeksindeki artışların maliyetlerdeki artışların bir göstergesi olması dolayısıyla çıktıyı da olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan ithalat değer endeksi ile sanayi üretim endeksi arasında pozitif bir ilişkinin varlığı Türkiye'nin ithalat bağımlılığının oldukça yüksek düzeylerde olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Etki tepki fonksiyonlarında yola çıkılarak elde edilen analiz sonuçları incelendiğinde döviz kurlarındaki bir artışın

ithalat değer endeksini olumsuz etkilediği ve bu etkinin uzun süre devam ettiği gözlenmektedir. İthalat değer endeksindeki bir şok sanayi üretimi üzerini olumlu etkilemekte ve olumlu etkinin de yine uzun süre devam ettiği görülmektedir. Üretici fiyatlarında meydana gelen bir şokun tüketici fiyatlarına pozitif yansıdığı gözlemlenirken bu pozitif etkinin çok uzun sürmediği ve kısa bir süre sonra hızlı bir şekilde ortadan kaybolduğu gözlenmektedir. Fakat sanayi üretim endeksinde meydana gelen bir şoka karşı tüketici fiyat endeksinin anlamlı bir tepki vermediği sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan döviz kurundaki bir şoka karşılık üretici fiyat endeksinde de bir artış yaşanmaktadır. Bu etkinin uzun süreli olarak görülmesi ise yerli para biriminin yabancı paralar karşısında değer yitirmesinin Türkiye ekonomisi için enflasyonist baskıların oluşması ile sonuçlanacağını göstermektedir. Elde edilen bulgular döviz kurunun enflasyonu iki kanal üzerinden etkilediğini göstermektedir. Öncelikle döviz kurlarındaki bir dalgalanmanın tüketici fiyatlarına geçişi üretici fiyat endeksi üzerinden gerçekleşmektedir. Burada döviz kurundaki artış üreticilere maliyet olarak yansımakta ve bu durumda üretici fiyatlarında artışlar meydana getirmekte ve sonrasında ise üretici fiyatlarındaki artış tüketici fiyatlarına yansiyarak tüketici fiyatlarında bir enflasyonla sonuçlanmaktadır. İkincisi olarak ise döviz kuru ithalat değer endeksi aracılığı ile tüketici fiyatları üzerinde bir etkiye sahip olmaktadır. Burada ithalat değer endeksinin doğrudan tüketici fiyat endeksine yansması ya da üretici fiyatları aracılığıyla yansmasıyla tüketici fiyatları etkilenmektedir.

KAYNAKÇA

- ARBATLI, E. C. (2003). Exchange Rate Pass Through in Turkey: Looking for Asymmetries. *Central Bank Review*, 3(2), 85-124.
- ALDEMİR, Ş. (2006). Türkiye Ekonomisinde Döviz Kurunun Yurtiçi İthalat Fiyatlarına Geçiş Etkisi: 1988-2004. *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, 1(2), 53-78.
- BARHOUMI, K. (2006). Differences in Long Run Exchange Rate Pass-Through into Import Prices in Developing Countries: An Empirical Investigation, *Economic Modeling*, 23 (6), 926–951.
- BALL, L. M. (1999). Policy Rules for Open Economies. Taylor, J. B. (Ed.), *Monetary Policy Rules*. Chicago: University of Chicago Press.
- BAŞÇI, E., ÖZEL, Ö., SARIKAYA Ç. (2008). The Monetary Transmission Mechanism in Turkey: New Developments in Transmission Mechanisms for Monetary Policy in Emerging Market Economies. *BIS Papers No: 35*, 475-499.
- BUSSIÈRE, M., CHIAIE, S. D., PELTONEN, T. A. (2014). Exchange Rate Pass-Through in the Global Economy: The Role of Emerging Market Economies. *IMF Economic Review*, 62(1), 146–178.
- CALVO, G. A., REINHART C. M. (2002). Fear of Floating. *Quarterly Journal of Economics*, 117(2), 379-408.
- CAMPA, J.M., GOLDBERG, L.S., (2005). Exchange rate pass-through into import prices. *The Review of Economics and Statistics*, 87, 679–690.

- CAZORZI M., HAHN, E., SANCHEZ, M. (2007). Exchange Rate Pass through In Emerging Markets. European Central Bank Working Paper N0739.
- CHOUDHRI, E.U., HAKURA, D.S., (2006). Exchange Rate Pass-Through To Domestic Prices: Does The Inflationary Environment Matter? *Journal of International Money and Finance*, 25, 614–639.
- CORICELLI, F., JAZBEC, B., MASTEN, I. (2004). Exchange Rate Policy and Inflation in Acceding Countries: The Role of Pass-through, William Davidson Institute Working Paper No.674.
- CHOUNDHRI, E. U., FARUQEE H., HAKURA, D. S. (2002). Explaining the Exchange Rate Pass-Through in Different Prices, IMF Working Paper, WP/02/224, 1-33.
- CUNNINGHAM, A., HALDANE, A. G. (2000). The Monetary Transmission Mechanism in the United Kingdom: Pass-Through and Policy Rules. Central Bank of Chile Working Paper 83.
- DEVEREUX, M., ENGEL C., STORGAARD P. (2004). Endogenous Exchange Rate Pass-through When Nominal Prices are Set in Advance. *Journal Of International Economics*, 63(2), 263-291.
- DEVEREUX, M., LANE P., XU J. (2006). Exchange Rates and Monetary Policy in Emerging Market Economies, *The Economic Journal*, 116(511), 478-506.
- DORNBUSCH, R. (1987). Exchange Rates and Prices. *American Economic Review*, 77, 93-106.
- DORNBUSCH, R. (1989). *Exchange Rates and Inflation*. London: The MIT Press.
- HOLMES, M. (2006). Is A Low-Inflation Environment Associated With Reduced Exchange Rate Pass Through?. *Finnish Economic Papers*, 19(2), 58–68.
- FEENSTRA, R.C., (1998). Integration of Trade and Disintegration of Production In The Global Economy. *Journal of Economics Perspectives*, 12, 31–50.
- FROOT, K. A., KLEMPERER, P.D. (1989). Exchange Rate Pass-Through When Market Share Matters. *The American Economic Review*, 79(4), 637-654.
- GARCIA, C. J., RESTREPO, J. E. (2001). Price Inflation and Exchange Rate Pass-Through in Chile. Central Bank of Chile Working Papers No.128.
- HO, C., MCCAULEY, R. N. (2003). Living with Flexible Exchange Rates: Issues and Recent Experience in Inflation Targeting Emerging Market Economies. BIS Working Paper No.130.
- HUMMELS, D., ISHII, J., YI, K.M., (2001). The Nature and Growth Of Vertical Specialization In World Trade. *Journal of International Economics*, 54, 75-96.
- ITO, T., KIYOTAKA, S. (2007). Exchange Rate Pass-Through and Domestic Inflation: A Comparison between East Asia and Latin American Countries. Rieti Discussion Paper Series No.07E040.
- JOHANSEN, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. *Econometric*, 59 (6), 1551–1580.
- KARA, H., ÖĞÜNÇ, F. (2005). Exchange Rate Pass-Through in Turkey: It is Slow, but is it Really Low?. Research Department Working Paper No. 05/10.

- MANN, C.L. (1986). Prices, Profits Margins and Exchange Rates. Federal Reserve Bulletin, 72, 366-79.
- MARAZZI, M., SHEETS, N., VIGFUSSON, R.J., FAUST, J., GAGNON, J., MARQUEZ, J., MARTIN, R.F., REEVE, T., ROGERS, J., (2005). Exchange Rate Pass-through to US Import Prices: Some New Evidence. Board of Governors of the Federal Reserve System Discussion Paper 833.
- MCCARTHY, J. (1999). Pass Through of Exchange Rates and Import Prices to Domestic Inflation in Some Industrialized Economies. BIS Working Paper No.79.
- MCCARTHY, J. (2007). Pass-Through of Exchange Rates and Import Prices To Domestic Inflation In Some Industrialized Countries. Eastern Economic Review, 33, 511–537.
- MENON, J. (1995). Exchange Rate Pass-Through. Journal of Economic Surveys, 9(2), 197-231.
- MIHALJEK, D., KLAU, M. (2001). A Note on the Pass-Through from Exchange Rate and Foreign Price Changes to Inflation In Selected Emerging Market Economies. BIS Papers, 8, 69-81.
- SHI, K., XU, J. (2010). Intermediate Goods Trade and Exchange Rate Pass-Through. Journal of Macroeconomics, 32, 571-583.
- SIMS, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. Econometrica, 48, 1-48.
- SVENSSON, L. (1998). Open Economy Inflation Targeting. NBER Working Paper No.6545.
- SIKLAR, I., SEKMEN, T. (2015). Fear of Floating in Turkey. Business and Economic Research, 5(2), 288-307.
- TAYLOR, J. B., (2000). Low Inflation, Pass-Through and The Pricing Power of Firms. European Economic Review, 44, 1389–1408.
- YI, K.M., (2003). Can Vertical Specialization Explain The Growth Of World Trade? Journal of Political Economy, 111 (1), 52–102.
- ZIVOT, E., WANG, J. (2006). Modeling Time Series With S Plus (İkinci Baskı). USA: Springer.

TİCARİ LİBERALİZASYON KAPSAMINDA YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME HİPOTEZİ GEÇERLİ Mİ? : TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali KONAK
alikonak@karabuk.edu.tr
Karabük Üniversitesi

ÖZET

Ticari liberalizasyon sürecinin pek çok önemli ekonomik etki ve sonuçları bulunmaktadır. Günümüzde ticari liberalizasyon sürecinin özellikle ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dikkat çekici boyutlara ulaşmış durumdadır. Yoksullaştıran büyüme de bu etkilerden bir tanesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda reel efektif döviz kurunun ve dış ticaret hadlerinin yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını tespit etmek amacıyla Türkiye ekonomisine ait 2010Q1 – 2018Q3 çeyreklik veriler kullanılarak oluşturulan model, ARDL sınır testi yardımıyla ekonometrik olarak analiz edilmektedir. Yapılan analiz neticesinde dış ticaret haddi ve reel büyüme oranı arasında uzun dönemli ve negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca reel efektif döviz kuru ile reel büyüme oranı arasında uzun dönemli pozitif ilişki saptanmıştır. Bütün bu analiz ve değerlendirmeler sonucunda Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin varlığı kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizasyon, Yoksullaştıran Büyüme, Dış Ticaret,

IS THE GROWTH HYPOTHESIS OF POVERTY UNDER COMMERCIAL LIBERALIZATION VALID? : THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

The commercial liberalization process has many important economic impacts and consequences. Nowadays, the effects of commercial liberalization especially on growth have reached remarkable dimensions. The impoverished growth is one of these effects. In this context, in order to determine whether the real effective exchange rate and the terms of trade are causing the impoverished growth Turkey's economy of 2010: Q1-2018: Q3 model generated using quarterly data, is analyzed econometrically with the help of the ARDL border test. As a result of the analysis, a long-term and negative relationship was found between the terms of trade and real growth rate. In addition, there was a long-term positive relationship between real effective exchange rate and real growth rate. All these analyzes and evaluations of the results in the presence of impoverishing growth hypothesis is accepted in Turkey.

Keywords : Liberalization, Immiserizing Growth, Foreign Trade,

1. Giriş

Küreselleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı günümüz koşullarında dış ticaret, ekonomik büyümeyi ve ülke kalkınmasını etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Günümüzde teknolojidaki ve ulaşım ağlarındaki gelişmeler, mal ve hizmet hareketlerinin önemli bir ivme kazanmasına ve ülkeler arası ekonomik bağlantıların giderek güçlenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda iktisadi açıdan gelişme gayreti içerisindeki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret faaliyetlerini, kalkınma ve gelişim sürecinin bir aracı olarak görmektedir. Bu süreçte zaman içerisinde alt yapısını ve yatırımlarını gerçekleştirmiş ülkeler, dış ticaret açısından uluslararası piyasalarda avantajlı konuma gelir iken dış ticaret hadleri de bu ülkelerin lehine gelişmekte, buna karşın üretim için gerekli olan yatırımları gerçekleştirilmeyen ülkeler için bu süreç tersine işleyerek dış ticaret hadleri bu ülkelerin aleyhine gelişmektedir. Bununla birlikte pek çok iktisatçı tarafından özellikle gelişmekte olan ülkelere dış ticaret faaliyetlerindeki liberalleşmenin, bu ülkelerin ekonomik büyümesini olumlu yönde etkileyeceğine de inanılmaktadır. Böyle bir düşünce yapısının ortaya çıkmasında, dış ticaretin liberalleşmesi ile birlikte iç piyasada üretilen ürünlerin uluslararası rekabete açılması ve bu sayede üretilen mal ve hizmetlerin kalitesinde artışların ortaya çıkacak olması etkili olmaktadır. Ayrıca yine dış ticaretin liberalleşmesiyle birlikte yurt dışından sadece mal ve hizmet ithalatı değil aynı zamanda teknoloji ithalatının gerçekleştirilmesi de söz konusu olmakta ve bu gelişme ülkenin kalkınma hızı üzerinde olumlu etkilere neden olmaktadır. Bu bağlamda dış ticaretin liberalleşmesinin, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durumun her zaman için geçerli olmadığını, dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi her zaman olumlu yönde etkilemediğini ve bazen iktisadi olarak beklenenin dışında birtakım olumsuz sonuçların ortaya çıktığını da ifade etmek gerekir. Bu olumsuz sonuçların başında ise yoksullaştırıcı büyüme gelmektedir. Sıklıkla ihracata dayalı olarak büyüme eğiliminde olan az gelişmiş ve gelişim sürecindeki ülkelere ortaya çıkabilen yoksullaştırıcı büyüme kavramı ile ülkenin ekonomik olarak büyümesine karşın dış ticaret hadlerinin ve dolayısıyla ülke refahının önceki duruma kıyasla daha kötü bir seviyeye gerilemesi ifade edilmektedir. Türkiye de ekonomik yapısı itibarıyla ihracata dayalı olarak büyüyen gelişim sürecindeki bir ülkedir. Özellikle 1980 yılından sonraki dönemde dış ticaret faaliyetlerinin liberalleştirilmesine ve bu sayede ülke ekonomisinin dışa açılmasına yönelik düzenlemelere ağırlık verildiği gözlenmektedir. Bu çalışmada genel hatlarıyla koşulları oluşmuş bulunan yoksullaştırıcı büyüme hipotezinin Türk ekonomisi için geçerliliği analiz edilecektir. Ancak söz konusu analize geçilmeden önce sırasıyla dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri ve dış ticaretin önemi üzerinde durulacak, devamında Türkiye’de ticari liberalleşme konusu incelenecek, daha sonra yoksullaştırıcı büyüme konusu üzerinde durulacaktır ve son olarak da literatür taraması yapılacaktır.

2. Dış Ticaret ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Günümüzün en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi dış ticaret faaliyetleridir. Dış ticaret faaliyetlerinin bu denli önem kazanmasında küreselleşme sürecinin büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte teknolojiye ortaya çıkan baş döndürücü gelişmeler, tüketim tercihlerindeki farklılıklar ve hiçbir ülkenin gerek üretim gerekse de tüketim kaynaklarının tamamına tek başına sahip olmaması, ülkeler arasındaki ticari sınırların ortadan kalkmasına ve uluslararası ticaretin zorunlu hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte ülkelerin üretim faktörlerinin tamamına sahip olamamasına karşın nihai mal ve hizmetler ile ara malı niteliğindeki mal ve hizmetlere yönelik talep artışları, ülkelerin ticari açıdan birbirine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ülkeler arasındaki ticari sınırların ortadan kalkmasına neden olarak ülkeleri birbirine bağımlı hale getiren dış ticaret, uluslararası düzeyde gerçekleştirilen mal, sermaye, hizmet ve fikri mülkiyet hakları ticaretinin tamamını ifade etmektedir (Gültekin, 2011: 31). Dış ticaret faaliyetlerinin ekonomik yapı ve işleyiş üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Dış ticaret faaliyetleri, gerek iletişim gerekse de ulaşım teknolojilerinde meydana gelen iyileşmelerin sağladığı kolaylaştırıcı etki ile yurtiçinde üretilen ürünlerin satılabileceği yeni pazarların ortaya çıkmasına, dolayısıyla da uluslararası piyasalarda rekabetin artmasına neden olmaktadır (Arıcan vd., 2011: 1). Üretim sürecinde ortaya çıkan rekabet ise ürün kalitesinin iyileşmesine de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, dış ticaret sayesinde ülkeler, sahip oldukları doğal kaynaklara, ara mallarına ve hammaddelere dayalı bir üretim yapısına sahip olmakta, ülke sınırları içinde bulunan çeşitli üretim faktörlerinden ve girdilerden yararlanarak üretim gerçekleştirmekte ve elde edilen ürünleri ihraç etmek suretiyle ihraç geliri elde etmektedirler. Aynı zamanda bu süreçte ülkeler, belirli mal ve hizmetlerin üretimi konusunda uzmanlaşmaktadır. Uzmanlaşma ise hem verimlilik artışlarına, hem ürünlerin kalitesinin yükselmesine ve ürün kalitesinde belli bir standardın elde edilmesine hem de seri üretim nedeniyle üretim hacminin artmasına neden olmaktadır (Saçık, 2009a: 166). Ayrıca uzmanlaşma sayesinde gerçekleştirilebilen seri üretim, üretim maliyetlerinin azalmasına ve uluslararası piyasada rekabet gücünün elde edilmesine de olanak sağlamaktadır.

Ayrıca dış ticaret sayesinde üreticiler, sadece küçük bir iç piyasaya yönelik değil aynı zamanda dış piyasaya yönelik olarak da üretim gerçekleştirebildikleri için daha büyük bir tüketici kitlesine ulaşabilmekte ve ihracat sayesinde daha ekonomik ölçekte üretim gerçekleştirebilmektedir (Akbulut ve Terzi, 2013: 44). Buna ilaveten dış ticaret sayesinde ülkede bulunmayan ancak üretimin gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara malları temin edilebilmektedir. Bu sayede ülkenin sahip olduğu beşeri sermayenin, zamanın, teknolojinin ve daha pek çok üretim faktörünün daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi mümkün olmaktadır. Bununla birlikte dış ticaret sayesinde alıcı ve satıcılar uluslararası piyasalarda fiyat araştırması yapabilmekte ve

en iyi mal ve hizmeti en uygun fiyata satın alabilme imkânına kavuşmuş olmaktadır. Son olarak dış ticaret faaliyetleri, ülkelerin gerek ekonomik ve siyasal açıdan dünya ölçeğinde söz sahibi olması, gerekse de ülkenin kalkınması ve toplumun refaha kavuşması açısından da önem taşımaktadır (Gültekin, 2011: 31). Görüldüğü üzere dış ticaretin ülkenin ekonomik kalkınması ve büyümesi üzerinde pek çok olumlu katkısı bulunmaktadır ve bu katkılar dış ticaretin önemini ortaya koymaktadır.

3. Dış Ticaretin Liberalizasyonu

Dış ticaretin liberalleşmesi, küreselleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve ülke ekonomilerini önemli oranda etkilemiştir. Küreselleşme ile birlikte ticari açıdan ülkeler arasındaki sınırların ortadan kalkması, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri gerek yasal gerekse de iktisadi açıdan birtakım düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır. Bu süreçte özellikle gelişmekte olan ülkeler, iktisadi açıdan gelişim sürecini tamamlamış ülkeleri yakalayabilmek ve uluslararası sisteme entegre olabilmek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yanında önemli kurumsal yapılara üye olmuş, bu kurumsal yapılara üye olmanın gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Dış ticaretin liberalleştirilmesi ile uluslararası piyasalara yönelik mal ve hizmet ticareti gerçekleştirilirken uygulanan devlet kontrollerinin azaltılması ya da sonlandırılması ve uluslararası piyasalarda ticari liberalliğin sağlanması ifade edilmektedir (Çetin ve Savrul, 2016: 514). Dış ticarete yönelik devlet kontrollerini, fiyat kontrolleri ve tarife dışı engelle şeklinde gruplandırmak mümkündür. Fiyat kontrolleri, tarifelerden ve gümrük vergilerinden oluşurken, tarife dışı engeller, kotalar, lisanslar, yasaklar ve ithalat teminatlarından oluşmaktadır (Çatalbaş, 2014: 144). Bu fiyat kontrollerinin ve tarife dışı engellerin hafifletilmesi ya da tamamen ortadan kaldırılması durumunu, dış ticaretin liberalleştirilmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi ve ülkeler arasındaki ticarete hız kazandırılması amacıyla birtakım iktisadi yapılar oluşturulmuştur. Bu yapıların başında da GATT gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinde söz sahibi konumdaki sanayileşmiş ülkeler tarafından oluşturulan GATT (General Agreements Tariffs and Trade-Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması), birbiriyle ticari faaliyette bulunan ülkeler arasındaki çok taraflı tarifelerin düşürülmesinde ve kotaların hafifletilmesinde etkili olmuştur (Küçükaksoy, 2010: 136). GATT'tan sonra onun yerine 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü, bu tarihten itibaren dünya ticaretinin liberalleştirilmesini organize etme ve liberalleşme süreci denetleme görevini yerine getirmektedir (Özalp ve Ören, 2014: 31).

Uluslararası ticaretin liberalleştirilmesi ile küresel düzeyde, mal ve hizmet ticaretinin çok daha kolay ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır (Çatalbaş, 2014: 144) Aynı zamanda dış ticaretin liberalleştirilmesi ile birlikte yurtiçi piyasalar yurt dışı rekabete açık hale geldiği için yurt dışına mal satabilmek amacıyla yurtiçi

rekabet önemli oranda artmaktadır. Söz konusu rekabet ortamında yerli üreticilerin üretkenlikleri artmakta ve ürün kalitesi iyileşmekte, bu gelişmeler ise doğal olarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Mishkin, 2007: 6). Ayrıca ekonominin uluslararası ticarete açılmasıyla birlikte ortaya çıkacak olan rekabetçi yapı, işletmelerin sahip olduğu finansal kaynakların daha rekabetçi ve verimli bir şekilde kullanılmasına neden olarak işletmelerin finansal yapısını olumlu yönde etkilemektedir (Ağır vd. 2009: 37). Bununla birlikte dış ticaretin liberalleştirilmesi, üretilen mal ve hizmetlere yönelik yurtiçi talep'e, bir de yurt dışı talebin eklenmesi nedeniyle üretim artışlarına, üretim artışları ise, istihdam artışlarına, ücret artışlarına ve doğal olarak yoksullukta azalışlara neden olmaktadır (Kar ve Özcan, 2016: 157). Buna ilaveten dış ticaretin liberalleşmesinin ihracat hacmini ve ekonomik büyümeyi de olumlu yönde etkileyebileceğini söylemek mümkündür. Ticari liberalleşme öncesinde sadece yurtiçi piyasaya üretim yapan üreticiler, ticari liberalleşme ile birlikte artık yurt dışı piyasalara ihracat yapmak için de üretim yapmaya başlarlar ve ülkenin ihracat hacmi artar. İhracatın artması ise ülkeye döviz girişi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla elde edilen bu dövizler ile üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ancak yurtiçinde bulunmayan hammadde ve ara mallarının ithalatı gerçekleştirilebilir ve bu sayede de milli gelirden artışlar söz konusu olur. Buna karşın yurtiçi üreticiler uluslararası rekabete karşı kendilerini yeterince hazırlamamışlar ise dış ticaretin liberalleşmesi, yerli üreticiler için dolayısıyla da ülke için önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olur. Yurtiçi piyasanın uluslararası rekabete açılması neticesinde yabancı firmalar ile rekabet edemeyen yurtiçi firmalar üretimlerini durdurmak zorunda kalabilirler (Çatalbaş, 2014: 146-147) Ayrıca dış ticaretin liberalleşmesi, ekonomik büyüme ile birlikte dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi sonucu refah kaybına sebebiyet veren ve daha sonra üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacak olan yoksullaştırıcı büyüme sorununa da neden olabilir.

Teknolojik gelişmelerin ve dış ticarete liberalleşme sürecinin hızlandığı günümüz dünyasında ülkeler, daha fazla dış ticaret geliri elde edebilmek ve dış ticaret faaliyetlerinden elde ettikleri payı artırabilmek amacıyla kendi aralarında yoğun bir rekabete girişmişlerdir. Bu süreçte ülkelerin ihracata ve ithalata yönelik olarak farklı fiyat politikaları geliştirmeye başladıkları ve ürün çeşitliliğine yöneldikleri gözlenmektedir (Önder ve Şahin, 2016: 38). Doğal olarak Türkiye de küresel yapının bir parçası olduğu için bu uluslararası gelişmelerden etkilenmiş, küresel rekabete dahil olmuş ve dış ticareti liberalleştirerek ticari açıdan uluslararası sisteme entegre olabilmek amacıyla Türkiye'de de birtakım yasal düzenlemelere gidilmiştir. 1970'li yılların özellikle son dönemlerinde uluslararası piyasalarda yaşanan sorunlara bağlı olarak Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik ve sosyal bunalım, 24 Ocak 1980'de birtakım ekonomik kararların alınmasını zorunlu kılmıştır (Saçık, 2009b). 1980 yılında alınan kararlar içerisinde dış ticaretin liberalleştirilmesine yönelik önemli düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin dış ticaretinin liberalleşme sürecinin 24 Ocak 1980 kararları ile başladığını söylemek mümkündür. Dış ticaretin

liberalleşmesi açısından bakıldığında 24 Ocak kararları ile dış ticaretin liberalleştirilmesine, döviz kuru politikalarına ve bunların yanında ihracat ve ithalatın liberalleştirilmesine yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Çetin ve Savrul, 2016: 516). 1980 yılının başından itibaren, Türkiye’de dış ticareti liberalleştirmeye yönelik politikaların benimsendiği ve yoğun bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Ülke ekonomisinin ve ticaretinin dışa açılma ile birlikte üreticiler daha büyük piyasalara ulaşabilme fırsatı bulmuşlardır. Ayrıca bu süreçte üreticiler yeni teknolojilere de ulaşabilme imkânına sahip oldukları için üretimde verimlilik artışları ve üretim hacminde artışlar söz konusu olmuştur. Bu dönemden itibaren dış ticaretin liberalleşmesiyle birlikte büyüme oranları da önemli oranda yükselmiştir (Şahbaz vd. 2016: 1115) Türkiye’de dış ticaret liberalleştirilmesine yönelik düzenlemelere 1983 yılından sonra artan bir hızla devam edilmiş ve ticaretin liberalleştirilme süreci, 1989’da yapılan finansal sistemin liberalleştirilmesine yönelik düzenlemeler ile geliştirilmiştir (Çetin, ve Savrul, 2016: 512) Bu kapsamda 1989 yılında uluslararası finansal hareketler tamamen serbest bırakılmış ve özelleştirme faaliyetlerine hız verilerek kamu kesimi yeniden yapılandırılmıştır. Ayrıca yine 1989 yılında yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 32 sayılı karar ile döviz rejimine önemli ölçüde serbestlik getirilmiş ve Türk parasının konvertibl olması için ihtiyaç duyulan kanuni yapı önemli oranda oluşturulmuştur (Hepaktan, 2008: 2-5). 1990 yılından sonraki dönemde ise Türkiye’nin dış ticaretinin liberalleştirilmesi ve diğer ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olunmuş ve 1996 yılında Gümrük Birliği anlaşmasının kararlarını uygulamaya koymuştur. (Çetin ve Savrul, 2016: 512-513). 1996 yılında Avrupa Birliği ülkeleri ile Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasından sonraki on yıllık süreçte Türkiye’nin, dış ticaret hadlerinde Türkiye lehine gelişmeler olmuştur (Küçükaksoy, 2010: 134) 2000 yılından günümüze kadar uzanan dönemde ise Türkiye’nin, küresel piyasanın önemli bir aktörü haline gelmesi nedeniyle Türk dış ticareti, sadece iç piyasadaki gelişme, uygulama ve düzenlemelerden değil aynı zamanda dış dünyadaki ekonomik gelişmelerden ve uygulamalardan da yoğun bir şekilde etkilenmeye başlamıştır.

4. Yoksullaştıran Büyüme

Yoksullaştıran büyüme iktisat alanının en ilgi çekici ve en eski konularından birisidir. Bu alanda yapılmış ilk çalışma John Stuart Mill’e aittir. Mill, çalışmasında, dış ticaret ile büyüme arasındaki ilişkileri yüzeysel olarak incelemiş, fakat konuya açıklık getiren bir teori ortaya koymamış, sadece teknolojik gelişmelerin ithalat hacmini artıracaklarını ifade etmiştir (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Mill’den sonra konuyu detaylı bir şekilde inceleyerek ve ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya neden olduğunu tespit eden ilk iktisatçı ise 1894 yılında Edgeworth olmuştur (Erk vd., 1999: 2). Edgeworth’den sonraki dönemde yoksullaştıran büyüme konusunda iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlardan ilki Bhagwati (1958), diğer yaklaşım

ise Johnson (1967) tarafından geliştirilmiştir (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Bhagwati 1958 yılında yapmış olduğu çalışma ile dış ticaret hadlerindeki bozulmanın kuramsal temellerini geliştirmiş, ekonomik büyümenin refah kaybına neden olabileceğini kayıtsızlık ve dönüşüm eğrileriyle ispat etmiş ve bu sayede yoksullaştıran büyüme hipotezinin teorik koşullarını ortaya koymuştur (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Bhagwati (1958) tarafından geliştirilen yoksullaştıran büyüme yaklaşımına göre özellikle düşük gelirli ülkelerde dış ticaretteki artış, öncelikle ekonomik büyümeye, daha sonra dış ticaret dengesinin bozulmasına ve son aşamada da dış ticaret dengesindeki büyük çaplı bozulmaya bağlı olarak ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır (Saridoğan ve Çetin, 2016: 924). Johnson (1967) ise üretim faaliyetinde bulunan sektörlerden birinin uluslararası rekabete karşı ad valorem bir vergi ile korunması durumunda, söz konusu sektöre yönelik kaynak transferinin ekonomik açısından ek maliyetlere neden olacağını ve buna bağlı olarak da dış ticaret hadlerindeki yükselmenin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmiştir (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yoksullaştıran büyüme konusuna farklı açılardan yaklaşmış olsalar bile hem Bhagwati hem de Johnson, dış ticaretteki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyebileceği konusunda aynı görüşte birleşmişlerdir. 1894'de Edgeworth tarafından temelleri atılan ve 1958 yılındaki çalışmaları ile Bhagwati, 1967 yılındaki çalışmaları ile de Johnson tarafından geliştirilen yoksullaştıran büyüme kuramı, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ölçek ekonomilerinin ve rekabetin sağladığı avantajların yeniden sorgulanmasına neden olmaktadır (Erk vd., 1999: 5).

Günümüzde iktisatçıların önemli bir kısmı, dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği fikrini benimsemiştir. Buna karşın bazı iktisatçılar da büyümenin gelişmekte olan ülkelerin aleyhine sonuç vereceğini düşünmektedir. (Sağlam ve Egeli, 2014: 420). Genel olarak dış ticaret hacmindeki artışlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki söz konusu olsa da bazen ekonomik büyümenin dış ticaret haddini ve refah seviyesini olumsuz yönde etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olabileceği gözden kaçırılmamalıdır (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105). Gerçek hayatta sıklıkla karşılaşılmayan yoksullaştıran büyümeyi en yalın hali ile ekonomik büyümenin, dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkilemesi ve buna bağlı olarak ülke refahının ekonomik büyümeden önceki duruma kıyasla azalması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu konuda çeşitli çalışmalar yapmış olan Bhagwati (1958: 203-205), yoksullaştıran büyümeyi, dış ticaretin liberalleşmesi ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin gerçekleşmesine karşın aynı süreçte dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle, önceki döneme kıyasla daha düşük bir büyüme düzeyinin gerçekleşmesi, reel gelirin azalması ve dolayısıyla refah seviyesinin gerilemesi şeklinde tanımlamaktadır. Krugman ve Obstfeld (1997: 12) ise özellikle ihracata dayalı bir büyüme stratejisi benimsemiş ülkelerde dış ticaretin liberalleşmesinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebileceğini ancak dış ticaret hadlerinin, ekonomik büyümeden önceki duruma kıyasla daha kötü bir duruma gelmesine neden

olabileceğini ve dolayısıyla ekonomik büyümenin dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olduğunu ifade etmektedir. Bütün bu açıklama ve tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere dış ticaretin liberalleşmesi, dış ticaret hacminin yükselmesi ve özellikle ihracata dayalı olarak büyüyen gelişim sürecindeki ülkelerde ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Ekonomik büyüme ise doğal olarak ülkede refah artışına sebebiyet vermektedir. Ancak bu süreçte ekonomik büyüme, ihracata dayalı olarak gerçekleştiği ve ihracat yapmak için de özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithal girdilere ihtiyaç duyulduğu için dış ticaret hadleri söz konusu ekonomik büyümeden olumsuz yönde etkilenmekte, reel gelir azalmakta ve refah kaybı söz konusu olmaktadır. Geline noktada dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle ortaya çıkan refah kaybının, ekonomik büyümenin neden olduğu refah artışından daha büyük olması durumunda yoksullaştıran büyüme ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda ekonomik büyüme gerçekleşmiş olmasına karşın reel gelir ve refah seviyesi ekonomik büyümeden önceki seviyenin gerisinde kalmakta ve yoksullaştıran büyüme sorunu ortaya çıkmaktadır. Bir ülkede yoksullaştıran büyüme sorunu, bazı hususların varlığı halinde söz konusu olabilmektedir. Bu hususları, (Ateş ve Bostan, 2007);

- Ülkenin ihraç ettiği mallara yönelik diğer ülkelerin ithalat talep esnekliklerinin düşük olması,
- Ülkenin dış ticarete çok fazla bağımlı olması,
- Ülkenin uluslararası piyasa açısından, ticaret hadleri üzerinde etkili olabilecek önemde olması,
- Ülkenin teknolojik gelişiminin yavaş ve teknolojisinin de nispeten geri olması,
- Ülkenin optimal bir gümrük politikasını uygulaması,

şeklinde sıralamak mümkündür. Türk ekonomisinin ağırlıklı olarak emek-yoğun bir üretim yapısına sahip olduğu, orta düzeyde bir teknoloji ile üretim gerçekleştirildiği ve üretim sürecinde ithal girdi kullanımına önemli oranda bağımlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk ekonomisinin mevcut durumu ile yukarıdaki hususlarla arasındaki benzerlikler dikkat çekmekte ve Türk ekonomisinin yoksullaştıran büyüme açısından incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

5. Literatür Taraması

Erk vd. (1999), 1980-1998 döneminde Türkiye'nin AB ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaretin uzun dönemde yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını VAR tekniğini kullanarak analiz etmişler, yapılan analiz sonucunda, 1980-1998 döneminde Türkiye-AB ticaretinde yoksullaştıran büyüme hipotezinin söz konusu olmadığı (görülmediği) sonucuna ulaşmışlardır.

Ateş ve Bostan (2007), 1989-2004 dönemine ait verileri kullanarak Türkiye’de uygulanan ihracata dayalı büyüme politikalarının dış ticaret hadlerini etkileyerek yoksullaştıran büyümeye neden olup olmadığını ve özellikle 1989-2004 döneminde sürekli olarak uygulanan yüksek döviz kuru politikalarının ülkenin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisini Johansen eş bütünleşme testi ile analiz ettikleri çalışmada, kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla ile ticaret hadleri arasında negatif yönlü bir eş bütünleşme ilişkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Daha açık bir ifade ile incelenen dönem itibarıyla Türkiye’de çok güçlü olmasa da yoksullaştıran büyümenin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmıştır

Baş (2009), daha önce yapılmış olan ampirik çalışmalarda elde edilmiş olan bulguları inceleyerek ülkeler içinde ve ülkeler arasında küreselleşme sürecinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini değerlendirdiği çalışmada, Türkiye’de dahil olmak üzere tüm gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yapılan ticarete, ticaret hadlerinin giderek gelişmiş ülkeler lehine yükseldiği ve yoksullaştıran büyüme teorisini gerçekleştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Takım (2010), Türkiye’nin 1975-2008 dönemine ait ihracat ve büyüme verilerini kullanarak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik testi ve hata düzeltme modeli ile analiz etmiş, yapılan analiz neticesinde, ihracattaki artışın büyümede artışa yol açmadığı, daha açık bir ifadeyle ihracata dayalı büyüme modelinin incelenen dönemi için Türkiye’de geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Göçer (2013) 1980-2012 dönemine ait verileri kullanarak gelişmekte olan Asya ülkelerinde ihracatın, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, yatay kesit bağımlılığını ve birden çok yapısal kırılmayı göz önünde bulunduran panel veri analizi yöntemleriyle incelemiş, yapılan analiz neticesinde, bu ülkelerde ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkilediği, ihracatta meydana gelen % 10 oranındaki artışın, ekonomik büyümeyi % 1 oranında arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Sağlam ve Egeli (2014), 2003:Q1 - 2013:Q12 dönemine ait reel döviz kuru, dış ticaret haddi ve GSYİH büyüme hızı yerine de sanayi üretim endeksinin aylık verilerini kullanarak hazırladıkları çalışmada, Türkiye’deki reel kurlar ile dış ticaret arasındaki uzun dönemli ilişkiyi, yoksullaştıran büyüme açısından VAR yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yapılan analiz neticesinde dış ticaret hadlerinde meydana gelen bir şokun büyüme hızını etkilediği ancak büyüme hızında meydana gelen bir şoka karşı dış ticaret hadlerinin vereceği tepkinin belirsiz olduğu, değişkenler arasındaki ilişkinin etki ve tepki yönünün dış ticaret hadlerinden büyümeye doğru olduğu ve dolayısıyla incelenen dönem için Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Sarıdoğan ve Çetin (2016), dünyadaki bütün ülkelerin toplam ihracatı içindeki turizm gelirleri payındaki artışın, söz konusu ülkelerin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla hazırladıkları çalışmada 214 ülkenin Dünya Bankası veri tabanından elde 1990-2015 dönemine ait verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmış ve Yoksullaştırıcı Büyüme kavramının turizm sektörü üzerindeki etkileri incelenmiştir. Yapılan analiz neticesinde OECD ülkeleri dışındaki ülkelerin turizm faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerin toplam ihracat içindeki payı % 1 arttığında bu ülkelerin ekonomik büyümesinin % 0,02 oranında azaldığı, bir diğer ifadeyle OECD ülkeleri dışındaki ülkelerin ihracatı içerisinde turizm gelirlerinin payı arttıkça yoksullaştırıcı büyümenin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yiğit ve Yiğit (2018), 2003:Q1 – 2018:Q2 döneminde Türkiye'nin dış ticaretinin yoksullaştırıcı büyüme hipotezine neden olup olmadığını tespit etmek amacıyla dış ticaret hacmine ve dış ticaret hadlerine ait verileri kullanılarak Granger nedensellik analizi ile etki-tepki fonksiyonu analizini yapmışlar, dış ticaret hadleri ile dış ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi nedensellik bağlamında incelemişlerdir. Yapılan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre incelenen dönemde, yoksullaştırıcı büyüme hipotezinin öngördüğü şekilde dış ticaret hacminden dış ticaret hadlerine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Etki tepki fonksiyonu analizi ise söz konusu etkinin negatif yönde olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Yapılan her iki analiz sonucunda incelenen dönem itibarıyla yoksullaştırıcı büyüme hipotezi öngörülerinin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

6. Veri Analizi ve Zaman Serisi Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde yoksullaştırıcı büyüme modelinin geçerliliği Türkiye ekonomisi için sınanmaya çalışılmaktadır. Üçer aylık gözlem aralığını kullanan örneklem dönemi 2010Q1 – 2018Q3 olarak belirlenmiştir. Örneklem döneminin 2010 yılında başlatılmasının nedeni daha önce kullanılan ve dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında dikkate alınan 1994: 100 ve 2003: 100 bazlı ihracat ve ithalat birim değer endekslerinin 2012 yılında sona ermesidir. Oysa ki 2010: 100 bazlı birim değer endeksleri 2010 yılından başlayarak yakın zamanlara kadar istatistik veri sağlayabilmektedir. Yoksullaştırıcı büyüme hipotezi için aşağıdaki fonksiyonel ilişki oluşturulmuştur:

$$buyume_t = f(redk_t, dth_t) \quad (1)$$

Yukarıda yer alan büyüme ifadesi, 2009: 100 bazlı zincirleme hacim endeks yöntemine göre hesaplanan reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyüme oranıdır.¹ *redk* değişkeni için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından yayımlanan 2003: 100 bazlı tüketici fiyat endeksine dayalı reel efektif döviz kuru verileri dikkate alınmıştır.² Bu endeks, ülkemizin fiyat düzeyinin, dış ticaret faaliyetinde bulunulan ülkelerin fiyat düzeylerine oranının geometrik ortalaması alınarak hesaplanmakta, endekste bir artış ulusal para biriminin yabancı para birimleri karşısında reel olarak değer kazandığını, diğer bir deyişle ulusal malların yabancı mallar cinsinden fiyatının arttığını göstermektedir. *dth* değişkeni ise dış ticaret hadlerini simgelemekte olup ihracat birim değer endeksinin (P_x) ithalat birim değer endeksine (P_m) oranı şeklinde belirlenmiştir.³ Dış ticaret haddinin 2010: 100 baz değerinin üzerinde bulunması, dış ticarete konu olan malların ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu fonksiyon uzun dönemli durağan bir ilişki şeklinde aşağıdaki açık fonksiyon ile yeniden yazılabilir:

$$buyume_t = \alpha_{0,t} + \alpha_{1,t} \ln redk + \alpha_{2,t} dth + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıda hata terimi (ε_t) $E[\varepsilon_t] = 0$, $E[\varepsilon_t^2] = \sigma^2$ ve bütün $s \neq t$ için $Kov[\varepsilon_t, \varepsilon_s] = 0$ şeklinde sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı beklenen bir değere ve normal bir dağılıma sahip rastlantısal beyaz gürültü hata terimini, α_0 sabit terimini ve değişken ifadelerinin sonundaki "t" alt göstergesi zaman indeksini temsil etmektedir. Çalışmada kullanılan bütün veriler TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden (<https://evds2.tcmb.gov.tr/>, erişim tarihi: 21.01.2019) derlenmiştir. Model tanı koyma sınaması bilgileri Tablo 1’te verilmektedir:

Tablo 1. Tanı Koyma (Diagnostic) Bilgileri

$\chi_{SC}^2 (1)$	$\chi_{SC}^2 (4)$	<i>Nor</i>	<i>Het</i>
0.06 (0.81)	0.07(0.99)	3.65 (0.19)	0.74 (0.66)

¹ Herhangi bir t gözlem dönemi için $\ln$ doğal logaritma işlemcisini göstermek üzere, değişken $buyume_t = \ln GSYİH_t - \ln GSYİH_{t-1}$ şeklinde hesaplanmıştır. Bu işlem gerçekleştirilirken reel milli gelir serileri Amerika Nüfus İdaresi tarafından geliştirilen Census X-13 programı aracılığıyla mevsimsellikten arındırılmıştır. Zincirleme hacim endeks yöntemine göre elde edilen reel GSYİH'nin hesaplanmasına ilişkin bir bilgi notu için bkz. **Türkiye İstatistik Kurumu, TÜİK (2016)**.

² *redk* değişkeni için doğal logaritmik bir yapıda modele sokulmuştur.

³ $dth = \left(\frac{P_x}{P_m} \right) * 100$. Bu değişken zaten oran şeklinde belirlendiği için değişken üzerinde logaritmik bir dönüşüm gerçekleştirilmemiş ve değişken kendi doğrusal yapısında modele sokulmuştur.

$\chi_{SC}^2(1)$ ve $\chi_{SC}^2(4)$ ardışık bağımlılık (serial correlation) olmaması sıfır varsayımı altında birinci ve dördüncü dereceden Breusch-Godfrey hata terimleri, Lagrange çarpanı testi F – istatistikleri, Nor , hata terimlerinin normal dağılımının sıfır olduğu varsayımı altında Jarque-Bera normallik istatistiği ve Het de sabit varyanslılık sıfır varsayımı altında Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi F – istatistiğidir. İlgili olasılık değerleri parantez içerisinde. Tablo 1'in incelenmesi sonucu $ARDL(1,4,0)$ modeli açısından herhangi bir tanı koyma sorununun bulunmadığı ve elde edilen hata terimlerinin beyaz gürültü hata terimi olma özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada (2) numaralı eşitlik için model tahminine geçilmeden önce kullanılan değişkenlerin birim kök bilgisi incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003) tarafından önerilen ve sınama sürecinde içsel kırılmaların varlığına izin veren çağdaş bir birim kök sınama yöntemine başvurulmuştur. Kırılma altında birim kökün varlığı H_0 (sıfır) varsayımına dayalı sınama sonuçları Tablo 2 içerisinde yer almaktadır.

Tablo 2. Lee-Strazicich (2003) Birim Kök Sınaması: İki İçsel Kırılma

<u>Değişkenler</u>	<u>Model: Crash</u>	<u>Model: Break</u>	<u>Çıkarılma</u>
$buyume_t$	-3.85	-7.74	$I(0)$
$\Delta buyume_t$	-12.58	-12.00	$I(0)$
$redk_t$	-1.96	-6.17	$I(1)$
$\Delta redk_t$	-4.08	-8.20	$I(0)$
dth_t	-2.32	-5.46	$I(1)$
Δdth_t	-4.51	-8.91	$I(0)$
<u>Kritik değ.</u> 5%	-3.56	-6.20	

Yukarıda Δ fark işlemcisidir. Tablo 2, olası çoklu kırılma altında Lee-Strazicich (2003) en küçük sınama istatistiklerini (tau) sunmaktadır. Tahmin bulguları, seçilen örneklem içerisindeki bilinmeyen bir tarihte yapısal kırılmayı dikkate almaktadır. Sınamalar için dikkate alınan en yüksek gecikme uzunluğu 5 olarak saptanmıştır. Birim kök tahmin bulgularına göre büyüme değişkeni, düzey değerleri açısından durağan bulunurken $redk_t$ ve dth_t değişkenleri birinci dereceden bütünleşik değerler üretmektedir. Bu bulgular doğrultusunda (2) numaralı eşitlik ile belirtilen modelin, tahmin işlemi için çağdaş bir zaman serisi tahmin yöntemi olan ardışık bağımlı gecikmesi dağıtılmış sınır testi (ARDL) yaklaşımına başvurulacaktır.

6.1. Ardışık Bağımlı Gecikmesi Dağıtılmış (ARDL) Sınır Testi Yaklaşımı

Kullanılan değişkenlerin farklı bütünleşme derecesine sahip olması nedeniyle tek denklemlile Engle ve Granger (1987) yöntemi ya da bir vektör ardışık bağımlı (VAR) yapısı altında en çok olabilirlik temelli Johansen (1995) çok değişkenli eşbütünleşim yöntemi, dikkate aldığımız veri yapısına uygun düşmemektedir (Göktaş, 2005). Pesaran vd. (2001) ARDL sınır testi yaklaşımı $I(0)$ ya da $I(1)$ değişkenlerin birlikte bir eşbütünleşik değişken uzayında bulunmalarına izin vermektedir. Aşağıdaki vektör hata düzeltme modelini ele alalım:

$$\Delta Y_t = \mu + \lambda Y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıda $Y_t = [y_t, x_t]'$ şeklinde tanımlanan değişken vektörüdür. $\mu = [\mu_y, \mu_x]'$ sabit katsayı vektörü ve $\Delta = (1 - L)$ fark işlemcisini göstermektedir. $\varepsilon_t = [\varepsilon_{y,t}, \varepsilon_{x,t}]' \sim N(0, \Omega)$ hata terimleri vektörünün normal dağılımlı, sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı olduğu varsayılmaktadır. λ uzun dönem çarpan matrisi ve γ kısa dönem tepki matrisidir:

$$\lambda = \begin{bmatrix} \lambda_{yy} & \lambda_{yx} \\ \lambda_{xy} & \lambda_{xx} \end{bmatrix} = - \left(I - \sum_{j=1}^p \phi_j \right) \quad (4)$$

$$\gamma_j = \begin{bmatrix} \gamma_{yy,j} & \gamma_{yx,j} \\ \gamma_{xy,j} & \gamma_{xx,j} \end{bmatrix} = - \sum_{k=j+1}^p \phi_k \quad (5)$$

I birim matrisi ve ϕ_j vektör ardışık bağımlı katsayı matrisidir. λ matrisinin köşegen elemanlarının sınırlandırılmaması zaman serilerinin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin $\lambda_{yy} = 0$ ifadesi y değişkeninin $I(1)$ ve $\lambda_{yy} < 0$ ifadesi değişkenin $I(0)$ olmasını ifade etmektedir. Uzun dönem çarpan matrisinin köşegen dışı elemanlarından biri, λ_{yx} ya da λ_{xy} , sıfır değerini alabilmektedir. Bu yaklaşım ile tek denklemlile eşbütünleşik bir ilişki, değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ olmaları dikkate alınmaksızın tahmin edilebilmektedir:

$$\Delta y_t = \alpha + \phi y_{t-1} + \delta x_{t-1} + \omega \Delta x_t + \sum_{j=1}^{p-1} \beta_{p,j} \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q-1} \beta_{x,j} \Delta x_{t-j} + u_t \quad (6)$$

(6) no'lu eşitlikte, φ ve δ uzun dönem çarpan katsayılarını ve Δy_{t-j} ve Δx_{t-j} hata düzeltme modelinin kısa dönem dinamik yapısını göstermektedir. Sınır testi yaklaşımı, (6) no'lu eşitliğin trend bileşenini içeren veya içermeyen bir şekilde en küçük kareler (*OLS*) yöntemiyle tahmin edilmesini gerektirmekte ve aşağıdaki varsayımlar doğrultusunda F – istatistikleri yardımıyla y_t ve x_t değişkenlerinin düzey değerleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır:

$$\begin{aligned} H_0 : \varphi = 0, \delta = 0 \\ H_1 : \varphi \neq 0, \delta \neq 0 \end{aligned} \quad (7)$$

(7) no'lu eşitlikte F – ya da *Wald* – sınamaları ile H_0 hipotezinin reddedilmesi, H_1 hipotezinin kabul edilmesine yol açacak ve değişkenler arasındaki uzun dönemli bir denge ilişkisini gösterecektir. Tahmin edilen istatistikler Pesaran vd. (2001)'nin çalışmasında aktarılan ve standart olmayan bir dağılıma sahip ölçüt değerlerin, kavuşmazda sahip olması gereken değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Hesaplanan F – istatistiğinin eşik değerlerinin, ifade eden sınırların altına düşmesi durumunda, değişkenlerin $I(0)$ ya da $I(1)$ şeklindeki bütünleşme derecelerini bilmeye gerek kalmaksızın, değişkenlerin düzey değerleri arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığıyla ilgili kesin bir yorum yapılabilmektedir. Bu durumda F – istatistiğinin üst eşik sınır değerinin üzerinde tahmin edilmesi, değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı H_0 varsayımının reddedilmesine yol açmakta, F – istatistiğinin alt eşik sınır değerinden düşük bulunması ise H_1 alması varsayımının kabul edildiğini ve bu doğrultuda değişkenler arasındaki olası eşbütünleşik bir ilişki durumunun bulunmadığını göstermektedir. Hesaplanan F – istatistiğinin dikkate alınan eşik sınır değerlerinin arasına düşmesi durumundaysa, değişkenler arasındaki olası bir eşbütünleşik ilişkinin varlığıyla ilgili olarak değişkenlerin bütünleşme derecelerinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu tahmin sürecinin yanı sıra (6) no'lu eşitlikte bağımlı değişkenin bir dönem gecikmeli katsayısının t – istatistiği değerinin, Pesaran vd (2001) tarafından aktarılan eşik değerleri aşması da modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşik bir ilişkinin varlığını göstermektedir. *ARDL* temelli sınır testi yaklaşımı, küçük örneklemelerde dahi tutarlı uzun dönem katsayı tahminçileri üretebilmektedir.

6.2. Sınır Testi Tahmin Bulguları

Bir sonraki aşamada elde edilen sonuçların tutarlılığını sınavabilmek için Pesaran vd (2001) tarafından önerilen *ARDL* eşbütünleşim denklemi ve hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Bu amaçla *ARDL* modelinde dikkate alınan bağımlı değişken ve açıklayıcı değişkenler için gecikme sayısı en çok 4 olarak dikkate alınmak üzere Schwarz bilgi ölçütü (SC) kullanılarak pek çok *ARDL* modeli bulunmuştur.⁴ Bu modeller açısından herhangi bir deterministik bileşenin dikkate alınmaması ya da deterministik bileşen olarak yalnız sabit katsayının dikkate alınması durumunda *ARDL*(1,0,0) modeli ve deterministik bileşen olarak sabit katsayı ve trendin birlikte dikkate alınması durumunda *ARDL*(1,4,0) modeli bilgi ölçütünü en küçük yapan uygun model olarak saptanmıştır. Değişken uzayı içerisinde eşbütünleşik bir yapının, yani durağan yapıdaki iktisadi bir ilişkinin varlığı, dikkate alınan deterministik bileşen varsayımlarına bağlı olarak Tablo 3 içerisinde sunulmaktadır. Değişken istatistiksel olasılık değerleri [ ] içerisinde belirtilmiştir.

Uzun dönem düzey değer eşitliklerinin incelenmesi, trend bileşenini içeren modellerin en yüksek *F* – Sınır testi *F* – istatistiğine sahip olduğunu göstermektedir. Bu modeller içinde de trend bileşeninin koşullu hata düzeltme modelinde yer almasına karşılık uzun dönem düzey değer eşitliğine kısıtlanmadığı ‘kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmamış trend’ *ARDL*(1,4,0) modeli, en yüksek *F* – Sınır testi *F* – istatistiğine sahip model olarak bulunmaktadır. İzleyen bölümde bu model ile çözümlemeye devam edilecektir. Bulunan eşitlik aşağıya aktarılmıştır:⁵

$$\begin{aligned} buyume_t &= 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t - 0.01 * trend \\ olas. & \quad [0.00] \quad [0.06] \quad [0.00] \end{aligned} \quad (8)$$

(8) numaralı eşitlikte bütün değişkenler kabul edilebilir sınırlar içerisinde istatistiksel anlamlılığa sahip gözükmektedir. Reel efektif döviz kurundaki yüzde 1’lik bir artış, reel milli gelirin büyümesi üzerinde pozitif olarak 0.29 birim artış meydana getirmektedir. Ulusal paranın yaşadığı reel değerlenme, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini olumlu etkilemektedir. Dış ticaret hadlerini ifade eden değişken ise negatif işaretli tahmin edilmiştir. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi sonucu ihracat mallarının fiyatının ithalat mallarının fiyatına göre daha fazla yükselmesi, kısa dönemde dış dünya ile içerisine girilen ticaret ilişkisinde ülkeye net bir döviz girişi

⁴ Değerlendirme amaçlı tahmin edilen model sayısı 100’dür. Tahmin süreci EViews 10.0 ekonometri paket programı içerisindeki fonksiyonlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

⁵ Olasılık değerlerine ilişkin standart hatalar Pesaran ve Shin (1998) çalışmasına benzer şekilde delta yöntemiyle elde edilmiştir. Sınır testi *F* – istatistiği I_0 ve I_1 kritik değerleri için %5 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır.

sağlayabilirken, talep koşullarının fiyat değişmelerine tepki göstermesine izin verilen uzun dönemde ihracat mallarına yönelik talep ithalat mallarına yönelik talebe göre daha fazla azalacağından ekonomik büyüme oranı düşmektedir. Bu tür bir bulgu yoksullaştırıcı büyüme hipotezini destekler niteliktedir:

Tablo 3. Uzun Dönem Düzey Değerler Eşitliği ve Sınır Testi

<u>Deterministik bileşenler</u>				
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Sabit yok & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.02 * redk_t - 0.05 * dth_t$			
	olas.	[0.06]		[0.07]
F – Sınır testi			$I(0)$	$I(1)$
	$F - ist.$	20.36	5%	2.72
t – Sınır testi				
	$t - ist.$	-7.81	5%	-1.95
				-3.02
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmış sabit & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.03 * redk_t - 0.03 * dth_t - 0.08$			
	olas.	[0.08]	[0.13]	[0.47]
F – Sınır testi			$I(0)$	$I(1)$
	$F - ist.$	15.22	5%	3.10
				3.87
<u>ARDL(1,0,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & trend yok</u>				
	$buyume_t = 0.03 * redk_t - 0.03 * dth_t$			
	olas.	[0.08]		[0.13]
F – Sınır testi			$I(0)$	$I(1)$
	$F - ist.$	20.24	5%	3.79
				4.85
t – Sınır testi				
	$t - ist.$	-7.78	5%	-2.86
				-3.53
<u>ARDL(1,4,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmış trend</u>				
	$buyume_t = 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t - 0.01 * trend$			
	olas.	[0.00]	[0.06]	[0.00]
F – Sınır testi			$I(0)$	$I(1)$
	$F - ist.$	23.62	5%	3.88
				4.61
<u>ARDL(1,4,0) modeli</u>				
<u>Kısıtlanmamış sabit & kısıtlanmamış trend</u>				
	$buyume_t = 0.29 * redk_t - 0.11 * dth_t$			
	olas.	[0.00]		[0.06]
F – Sınır testi			$I(0)$	$I(1)$
	$F - ist.$	23.26	5%	4.87
				5.85
t – Sınır testi				
	$t - ist.$	-8.10	5%	-3.41
				-3.95

Tablo 3. de görüldüğü üzere uygulanan tüm modellerde hesaplanan F değeri, Pesaran vd. (2001) sınır testi tablosunda yer alan üst sınır değerlerinden fazla olduğu için bir eş bütünleşik ilişkinin varlığı söz konusudur. Bu model sonucuna göre bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken olan büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Uzun dönemli bu ilişkiye ek olarak modelde değişkenler arasında kısa dönemli ilişki, hata düzeltme modeli üzerinden analiz edilmiştir. Eş bütünleşik ilişkinin varlığını tespit etmek için kullanılan *ARDL* modeline ait kısa dönem hata düzeltme katsayısının bir gecikmeli değerinin katsayısı (EC_{t-1}), istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş olup ilgili katsayı, Tablo 4 içerisinde sunulmaktadır:

Tablo 4. *ARDL*(1,4,0) Modeline Ait Koşullu Hata Düzeltme Regresyonu

<i>Bağımlı değişken : d (buyume)_t</i>				
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std.Hata</i>	<i>t – ist.</i>	<i>olas.</i>
$d(\text{redk})_{t-1}$	0.29	0.09	3.26	0.00
$d(\text{redk})_{t-2}$	0.20	0.06	3.11	0.01
$d(\text{redk})_{t-3}$	0.20	0.07	2.95	0.01
<i>trend</i>	0.01	0.00	6.91	0.00
EC_{t-1}	-0.52	0.12	-4.34	0.00
<i>C</i>	-1.88	0.22	8.71	0.00
R^2	0.81			
$Adj.R^2$	0.76			
<i>Durbin – Watson stat</i>	1.92			

Tablo 4 de görüldüğü üzere kısa dönem hata düzeltme modeli kapsamında reel büyüme süreci yalnızca reel efektif döviz kurunun bir fonksiyonu durumundadır. Bu değişken, $d(\text{buyume})_t$ değişkeni üzerinde, uzun dönem özelliklerine benzer bir etkiye sahiptir. Bir dönem gecikmeli hata düzeltme teriminin tahmin edilen katsayısına göre, uzun dönem durağan denge ilişkisinden sapmaların yaklaşık % 52'si bir dönem içerisinde ortadan kalkmaktadır. Yani, tahmin edilen model doğrultusunda, yaklaşık iki gözlem dönemi içerisinde denge koşullarının yeniden sağlandığı anlaşılmaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'nin ekonomik yapısı, yoksullaştırıcı büyüme hipotezi bağlamında analiz edilmektedir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye'nin 2010 yılı ilk çeyrek ile 2018 yılı üçüncü çeyrek dönemini kapsayan reel efektif döviz kuru, dış

ticaret haddi ve reel GSYİH büyüme oranları verileri kullanılarak değişkenler oluşturulmuştur. Sonraki aşamada verilerde korelasyon olup olmadığı, normal dağılıma sahip olup olmadığı ve değişen varyans sorununun olup olmadığı test edilmiştir. Değişkenlerde herhangi bir soruna rastlanmamaktadır. Sonraki aşamada değişkenlere yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmış olup, değişkenlerin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Farkları alındığında seriler, durağan hale geldikleri için uzun dönemli ilişkinin araştırılması mümkündür.

Seriler ile oluşturulan modele, farklı derecede durağan hale gelen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için kullanılan ARDL yöntemi uygulanmıştır. Sınama sonucunda elde edilen olasılık değerleri incelenmiş olup, bağımsız değişken olan reel efektif döviz kuru ve dış ticaret haddi ile bağımlı değişken olan büyüme oranı arasında uzun dönemli istatistiki olarak anlamlı bir ilişki saptanmaktadır. Olasılık değerleri incelendiğinde reel efektif döviz kurunun yüzde 1, dış ticaret haddinin ise yüzde 10 seviyesinde, büyüme oranı ile aralarında uzun dönemli ve istatistiki olarak da anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çalışma sonucuna göre dış ticaret haddi ve büyüme oranı arasında uzun dönemli ama negatif yönlü ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi sonucu ihraç mallarının fiyatının, ithalat mallarının fiyatına göre daha fazla yükselmesi kısa dönemde dış dünya ile içerisine girilen ticaret ilişkisinde ülkeye net bir döviz girişi sağlayabilmektedir. Ülkede talep koşullarının fiyat değişmelerine tepki göstermesine izin verilen uzun dönemde ise ihraç mallarına yönelik talep, ithalat mallarına yönelik talebe göre daha fazla azalacağından ekonomik büyüme oranı da düşmektedir. Bu sonuca göre çalışmada Türkiye’de yoksullaştıran büyüme hipotezinin varlığı kabul edilmektedir. Ekonometrik modelden elde edilen diğer bir bulguya göre uzun dönemde reel efektif döviz kuru ile reel büyüme oranı arasında uzun dönemli pozitif ilişkiye rastlanmaktadır. Türk Lirası’nın yaşadığı reel değerlenme, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecini olumlu etkilemektedir.

Türkiye, üretim yapısı ve ihracatı, ithal girdilere bağımlı olan bir ülkedir. Bu nedenle döviz kurlarında meydana gelecek olan değişiklikler, ithal girdilerin fiyatlarını, dış ticaret hacmini ve ekonomik büyümeyi doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle dış ticaret üzerinde önemli etkileri bulunan döviz kuru politikaları, doğru bir şekilde belirlenmeli ve istikrarlı bir şekilde de uygulanmalıdır. Ayrıca sağlıklı bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için Ar-Ge faaliyetlerine gereken önem verilmeli ve bu sayede emek yoğun mallar yerine, katma değeri yüksek, teknolojik malların üretimi ve ihracatı gerçekleştirilmelidir. Ayrıca dış ticaret hadlerinin iyileşmesine katkıda bulunacak olan sektörler zaman kaybedilmeden tespit edilmeli ve bu sektörlerin geliştirilmesine yönelik politikalar derhal uygulamaya konulmalıdır. Bunun yanında ülkeyi ekonomik olarak büyütecek ancak bu büyüme esnasında da yoksullaşmasının önüne geçecek olan reel yatırımlara öncelik verilmeli ve ağırlıklı olarak yurtiçi

kaynakları kullanmak suretiyle ihracata yönelik üretim yapacak olan yerli ve yabancı yatırımcılara uygulamada çeşitli kolaylıklar ve mali teşvikler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AĞIR, H., Peker, O ve Kar, M., (2009). “Finansal Gelişmenin Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme: Literatür Taraması”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, C.3, S.2, ss. 31-62

ATEŞ, İ. ve Bostan, A. (2007). “Türkiye’de Dış Ticaretin Serbestleşmesi Ve Yoksullaştıran Büyüme (1989 – 2004)”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), S.18,

AKBULUT, S. ve Terzi, H. (2013). “Türkiye’de İhracata Dayalı Büyümenin Sektörler İtibariyle Analizi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.5, ss. 43-58.

ARICAN, E., Yücememiş Tanınmış, B. T., Karabey Erdilek, M. ve Işıl, G. (2011). “Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Ekonomileri, Pazar Hakimiyeti ve Rekabet Gücü, Maliyet Etkinliği ve Ölçek Ekonomilerine İlişkin Ekonometrik Bir Uygulama”, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 278,

BAŞ, K. (2009). “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.18, S.1, ss.49–70

BHAGWATİ J. (1958). “Immiserizing Growth: A Geometrical Note”, The Review of Economic Studies, V.25, N.3, pp. 201–205.

ÇATALBAŞ, N. (2014). “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi Sürecinde Orta Asya Ülkelerinin Yaklaşımları”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.14, S.1, ss. 143-158

ÇETİN, E.ve Savrul, M. (2016). “Türkiye’de 1980 Sonrası Liberalleşme Sürecinde Dış Ticaretteki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığına Etkisi”, c.14, s.28, ss. 511-532

ENGLE, R. F. and Granger, C. W. J. (1987). “Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation, And Testing”, Econometrica, V.55, pp.251-276.

ERK, N., Ateş, S. ve Direkçi, T. (1999, Eylül). Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticaretini Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi, Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III de sunulan bildiri, 8-11 Eylül

1999,Ankara.ErişimAdresi:

https://www.researchgate.net/publication/228466526_Gumruk_Birligi_Sonrasi_Turkiye_Dis_Ticareti'ne_Yoksullastiran_Buyume_Hipotezi_Cercevesinde_Bakis_Zaman_Serisi_Analizi

GÖÇER, İ. (2013), “Ekonomik Büyümenin Belirleyicisi Olarak İhracat: Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırımlı Panel Eşbütünleşme Analizi”, Bankacılar Dergisi, S.86, pp. 27-42.

GÖKTAŞ, Ö. (2005). “Teorik Ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi”, İstanbul: Beşir Kitabevi.

GÜLTEKİN, S., (2011). “Küreselleşme Çağında Dış Ticarete Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi S.22, ss. 29-40

HEPAKTAN, Erdem C. (2008, Şubat). Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2.Ulusal İktisat Kongresi'nde sunulan bildiri, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. Erişim Adresi : http://debis.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/hepaktan.pdf

JOHANSEN, S. (1995). “Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models”, Oxford: Oxford University Press.

JOHNSON, H. G. (1967). “The Possibility of Income Losses From Increased Efficiency or Factor Accumulation in the Presence of Tariffs”, The Economic Journal, V.77, N.305, pp. 151-154

KAR, M. and Özcan, G. (2016). “Does Foreign Trade Liberalization Reduce Poverty in Turkey ?,” Journal of Economic and Social Development, V.3, N.1, pp. 157-173

KRUGMAN, P. R., Obstfeld, M. and Melitz, B. M. (2012). “International Economics Theory & Policy”, Ninth Edition, Boston: Addison Wesley Publication

KÜÇÜKAKSOY, İ. (2010). “Deregülasyon, Dış Ticaret Hadleri ve Refah İlişkileri”, e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences, C.5, S.2, ss. 133-157.

LEE, J. and Strazicizh, M. C. (2003). “Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks”, The Review of Economics and Statistics, V.85, N.4, pp. 1082-1089.

- MİSHKİN, F. S. (2007). “Globalization and Financial Development”, Bank for International Settlements Review, N.41, pp. 18-27
- ÖZALP, B.ve Ören, M. N.,(2014), “Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması Çerçevesinde İleri Tarım Müzakerelerindeki Gelişmeler ve Türkiye Tarımı Üzerine Etkileri”, Tarım Ekonomisi Dergisi, C.20, S.1, ss. 29-39
- ÖNDER, K ve Şahin, M. (2016). “Türkiye’de Tekstil Sektörünün Üretim Potansiyeli ve Devlet Teşviklerinin Etkinliğinin Analizi (2001-2015)” Maliye Dergisi, S.170, ss. 24-44
- PESARAN, M.H. & Shin, Y. (1998). “An Autoregressive Distributed-lag Modelling Approach to Cointegration Analysis”, Econometric Society Monographs. S.31, ss. 371-413.
- PESARAN, M.H., Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). “Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships”, Journal of Applied Econometrics, S. 16, ss.289-326.
- SAÇIK YAPAR, S., (2009a). “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açıdan Bir İnceleme”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, C.11, S.16, 162-171
- SAÇIK YAPAR S. (2009b), ‘1980-2006 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı’, Mevzuat Dergisi, S.140
- SAĞLAM, Y.ve Egeli H. A. (2014). Reel Döviz Kuru’nun Dış Ticaret Üzerine Etkisi ve Yoksullaştırıcı Büyüme: 2003-2013 Türkiye Örneği, S. Sarı ve diğerleri (Ed.), International Conference On Eurasian Economies 2014 (419-427) içinde, Ankara, Türkiye: Beykent Üniversitesi, ISBN: 978-975-6319-23-9
- SARIDOĞAN, H. Ö. ve Çetin, D. (2016), Turizm ve Yoksullaştırıcı Büyüme, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , C.5, S.4, ss. 922-932
- ŞAHBAZ, A , Buluş, A , Kaleci, F . (2016). “The Relationship between Openness, Foreign Direct Investment, and Poverty: The Case of Turkey”. Gaziantep University Journal of Social Sciences, C.15, S.4, ss.1106-1117.
- TAKIM, A. (2010), “Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger

Nedensellik Testi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.14, S.2, ss.315-330.

TCMB, (2019), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/>,
Erişim Tarihi: 21.01.2019.

TUIK, (2016). “Türkiye Ulusal Hesaplar Sistemi’nde SNA-2008 ve ESA-2010’un Uygulanması ve Ana Revizyon”. www.tuik.gov.tr/duyurular/duyuru_3244.pdf
Erişim tarihi: 25.12.2016

YİĞİT, M. ve Yiğit, A. G. (2018). Yoksullaştıran Büyüme Hipotezinin Sınanması: 2003-2018 Türkiye Örneği, K. Tüğen ve diğerleri (Ed.), Izmir International Congress on Economics and Administrative Sciences (İZCEAS, 2018), İZCEAS 2018 New Trends In Economics And Administrative Sciences (2103-2114) içinde. Ankara, Türkiye: Detay Yayıncılık

DIŞA AÇIKLIK ve İKTİSADİ KRİZLER: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Hüseyin Sever

Harran Üniversitesi, Birecik Meslek Yüksek Okulu, hsever@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada Türkiye'nin 1981-2014 yıllarını kapsayan dışa açıklığı ve krizleri değişik açılardan incelenmiştir. Dışa açılma oranı, reel döviz kuru, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslar arası rezervler, gsmh ve faiz oranı değişkenleri arasında ekonometrik analiz yapılmıştır. Yapılan nedensellik analizine göre değişkenler arasında 0,05 önem düzeyinde anlamlı çift yönlü etkileme görülmezken beklentilere uygun tek yönlü etkilemeler görülmüştür. İktisadi krizlerle bankacılık sektörünün ilgisi, bankalar yurt dışından sendikasyon kredileriyle dövizle borçlanıp Türk lirasıyla kredi vermeleri döviz pozisyonlarını kapatmalarını riskli hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. Döviz kurunda ani yükselişler 2001 krizinde olduğu gibi 2018 Eylülünde de kriz ihtimalinin artmasıyla cari açıklar ekonominin tekrar en önemli konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dışa Açıklık, Cari Açık, İktisadi Krizler, Nedensellik Analizi, Türkiye*

Summary

In this study, Turkey's outward opening and crisis, which covers years 1981-2014 were examined from different angles. Econometric analysis was conducted between the outward opening rate, real exchange rate, inflation, foreign direct investments, international reserves, GNP and interest rate variables. According to the causality analysis, there was no significant bi-directional effect between the variables at the significance level of 0.05, but one-way effects were found to be suitable for expectations. The fact that banks borrowed from foreign currency with their syndicated loans in foreign currency and gave loans in Turkish lira made it risky to close their foreign currency positions. Sudden rise in the exchange rate As in the 2001 crisis, the current account deficit became them lost important issue in the economy in September 2018 with the increase in the possibility of a crisis.

KeyWords: *Outward Opening, Current Account deficit, Economic crisis, Causality analysis,*

1. GİRİŞ

Geçmişte yaşanan iktisadi krizler incelendiğinde, birçok krizin farklı sebeplerle ortaya çıktığı görülür. Örneğin kriz dış dünyada başlar ve dışarıdan gelerek ülkeyi etkileyebilir. Dış dünyada başlayan kriz finans krizi olabileceği gibi reel sektör krizi de olabilir. Bunun yanında kriz, ülkenin iç dinamiklerinden de kaynaklanabilir. Uygulanan yanlış ekonomi politikaları veya zamanında alınmayan önlemler, makro ekonomik göstergelerin bozulmasına ve böylece ekonomik krize sebep olabilir. Bu ekonomik kriz finans sektöründe başlayabileceği gibi reel sektörde de başlayabilir. Ülke içi ekonomik krizler özel sektörden başlayabileceği gibi kamu sektöründen de başlayabilir. Kamu borç stokunun yükselmesi, bütçe açığının artması, enflasyon oranının yükselmesi, faiz oranlarının yükselmesi gibi cari açığın artması da Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkelerde meydana gelen ekonomik krizlerin başlıca sebeplerindendir. Gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de hammadde, ara malları ve sermaye malları büyük oranda ithal edildiği için ihracatın ithalata bağımlılık oranının yüksek olmasına, bu da yüksek dış ticaret açıklarına neden olmaktadır. Dış ticaret açığının büyük olması doğal olarak cari açığı artırmaktadır. Cari açığın finansmanında ise doğrudan yabancı yatırımların yetersiz olması nedeniyle portföy yatırımları daha çok kullanıldığından ülkenin borç stoku artmakta ve risk primi yükselmektedir.

2. DIŞA AÇIKLIK

Dışa açıklık denilince ilk akla gelen ticari açıklıktır. Dış ticaret üzerindeki kota ve tarife gibi engellerin kaldırılarak ticaretin serbestleşmesine ticari açıklık denir. Bir ülkenin dışa açıklığı ticari açıklık yanında finansal açıklığı da içermektedir. Finansal açıklık ise uluslar arası sermaye hareketlerinin ülkeye girişinde veya çıkışında kurumsal bir engelin olmaması anlamına gelmektedir. Sermaye hareketlerinin serbest olması, ülkenin ihtiyacı olan fonların yurtdışından temin edilmesini kolaylaştırırken dışarıdan gelen finansal krizlere ve ataklara ülkeyi açık hale getirdiği için dezavantajlı sonuçlar da doğurabilmektedir. Ticari açıklığa daha geniş açıdan bakıldığında, mal ticaretinin yanında hizmet ticareti, yatırım gelir gideri ve karşılıksız transferler dikkate alındığında cari işlemler hesabı kavramı ile karşılaştırılır.

2.1. Cari Açık Kavramı Ve Türkiye’de Cari Açık

Bir akım değişken olan cari açık, belli bir zaman diliminde bir ülkenin dış alem geliri ile dış alem gideri arasındaki farka denir. Ödemeler bilançosunda yer alan ana hesap kalemlerinden olan Cari İşlemler Hesabının; dış ticaret hesabı, hizmetler hesabı, yatırım geliri hesabı ve karşılıksız transferler hesabı olmak üzere dört alt hesap kalemi vardır. Uzun yıllardır Türkiye’nin cari açığının en önemli nedeni dış ticaret açığının yüksek olmasıdır. 2018 Eylül itibarıyla Türkiye’nin dış ticaret açığı 100 milyar

dolardır. İthalatın çoğu petrol ve hammadde olduğundan cari açığı sıfırlamak kaçınılmaz olarak GSYH'yi azaltır. 2011'de cari açık 75 milyar iken sorun olmaması o yıllarda dünya krizi nedeniyle ABD'nin kredi genişlemesine gitmesi ve faiz oranlarını 0,01'in altında tutması Türkiye için de düşük faizli kredi imkânı sağladığından dış borcun özellikle özel sektör tarafından kullanılmasıdır. 2018 Eylül tarihinde 54 milyar dolarlık bir cari açığın krize yol açmasının nedeni ABD'nin şu anda faiz oranlarını 0,03 düzeyine yükseltmesi artı risk primidir. Cari açığı karşılayan esas kalem portföy yatırımları için yabancı yatırımcılar daha yüksek düzeyde faiz oranı istemektedirler. Sıcak para kaçıışı döviz kurlarını 2018 Eylül ve ekim ayında 0,33 yükseltmiştir. TCMB kurların daha fazla yükselmemesi için faiz oranların 0,12'lerden 0,2'ler düzeyine yükseltmiştir. Cari açığın kalıcı çözümü turizm ve hizmet gelirlerinin artırılmasının yanında ihracatın artırılması ve ithalatın düşürülmesidir. Kısa dönemde kısmen gerçekleşen bu durum uzun dönemde katma değeri yüksek ürün imalatı ve ihracatını gerektirmektedir. Son yirmi yılda önemli ekonomik başarılarla rağmen ihracatın yüksek ve orta teknolojik ürün oranı değişimi önemsiz düzeyde gerçekleşmiştir.

Cari hesap aynı zamanda ulusal (hem kamu hem de özel) tasarruf ve yatırım arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Bir cari hesap açığı, yatırımla ya da yüksek bir yatırım oranıyla ya da her ikisiyle ilgili olarak düşük bir ulusal tasarruf düzeyini yansıtabilir. Düşük gelirli yurt içi tasarruflar nedeniyle üstlenebileceğinden daha fazla yatırım fırsatına sahip olan sermaye açısından fakir gelişmekte olan ülkeler için cari işlemler açığı doğal olabilir. Bir açık, potansiyel olarak daha hızlı çıktı büyümesi ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır; ancak yakın zamandaki araştırmalar, cari işlemler açıklarını yöneten gelişmekte olan ülkelerin daha hızlı büyüdüğünü göstermez ve daha az gelişmiş ulusal finansal sistemlerin yabancı sermayeyi verimli bir şekilde işletmemeleri de olabilir. Özel sermaye genellikle gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ekonomilere doğru akmaktadır.

2.2. Cari Açığın Sürdürülebilirliği

Cari açığın finansmanı açısından son yıllarda kaydedilen olumlu bir gelişme, sermaye hareketleri içinde kısa vadeli sermaye akımlarının payı azalırken, uzun vadeli sermaye akımları ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payının artması olmuştur. Nitekim 2002 yılında kısa vadeli sermaye akımlarının yüzde 83 olan payı 2006 yılında yüzde 12'ye düşerken, uzun vadeli sermaye hareketlerinin payı yüzde 8'den yüzde 54'e yükselmiştir. Dönemler itibariyle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının payı ise yüzde 19'dan yüzde 34'e yükselmiştir. Bununla birlikte, vurgulanması gereken önemli bir husus, özellikle 2005 sonrasında doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında gözlenen artışların, yabancı sermayenin ülkemizin sermaye stokuna katkıda bulunan yeni yatırımlar (yeşil saha yatırımları) yapmasından değil, kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilme yöntemiyle blok olarak veya kısmen yabancı sermayeye satılmasından kaynaklanmasıdır.

Bilhassa 2005 yılından sonra DYY izlenen satışlar Türkiye'nin sermaye stokuna yapılan ilave olmayıp yani yeşil saha yatırımları denilen sıfırdan yapılan fabrika değil de kamu iktisadi teşebbüslerinin yabancı sermaye tarafından kısmen veya tamamen satın alınmasıdır. Hazine Müsteşarlığının yayınladığı Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2006 Yılı Raporuna göre (2007: 6-14), 2006 yılı doğrudan yabancı yatırımlar önceki yılın iki katı artarak 20,2 milyar \$ olmuştur. Bu miktarın 15,4 milyar dolarlık bölümü satın alma yöntemiyle ödeme dengesine DYY olarak yeralmış 2,9 milyar tutarındaki bölümü ise yurtdışı yerleşiklerin Türkiye'de taşınmaz mülk satın alımlarıdır. 2006 yılı ödemeler dengesine bağlanmış uluslar arası sermayenin transferi ise 1,5 milyarda kalmıştır. Bu verilere bakıldığında yeşil alan denen sıfırdan fabrika veya herhangi bir ticari alanda kurulmuş şirketlerin payı DYY'ın 0,02'sini geçmez.

Diğer önemli bir husus ise, doğrudan yabancı yatırımların çoğu bankacılık, finans ile taşımacılık, depo ve haberleşme sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Söz konusu yabancı sermaye yatırımları kısa dönemde cari açığı kapatmada müspet katkı yapmasına karşılık, ileriki zamanda kâr transferlerinin dışarıya gitmesi nedeniyle uzun dönemde Türkiye ekonomisine olumsuz etkileri olabilecektir. Nitekim ülkemizde 1990-2000 dönemi ortalaması 226 milyon dolar olan kar transferlerinin, 2002-2006 döneminde ortalama 777 milyon dolara yükseldiği gözlenmektedir. 2004 takip eden yıllarda yurt dışına kar transferinde yükselme eğilimi görülmektedir.

Ekonominin tasarruf-yatırım dengeleri incelendiğinde son yılların özel kesim tasarruf yatırım dengesindeki azalma ve artışın 2004'ten sonra negatife dönüşmesi, ödemeler dengesi net sermaye girişlerinde özel kesim payının hızlı yükselmesi bu konudaki endişeleri haklı çıkarmıştır. Bilhassa bankacılık dışındaki özel kesimin net sermaye girişi oranının 2004 yılından itibaren hızlı yükselişi ve 2006 yılında 41 milyar doları yakalaması, reel kesimi döviz kurlarının dalgalanma riski karşısında korumasız bırakacaktır. Sonuçta, Türkiye'nin dış borcu ve dış borçlanmanın özel kesimin payı hızla yükselmektedir. Nitekim 2000 yılında 0,47 olan özel sektör dış borçlarının toplam dış borçlara oranı 2001 kriziyle azalma sürecine girerek 2003 yılında 0,35 olmuştur. 2004' ü takip eden yıllarda tekrar artış eğilimine girerek 2006 yılında yüzde 0,59 olmuştur. (Türel, 2008: 23)

3. İKTİSADİ KRİZLERİN YAPILARI

3.1. 1929 Dünya Ekonomik Krizi

1929 yılındaki büyük depresyon bütün dünyayı etkilemeye başlamıştı. İkinci dünya savaşı beklentisi bütün ülkelerde talep daralmasına neden olmuştu. Dünyayı etkileyen bu ilk ve en önemli kriz klasik iktisadin temel varsayımlarını da çürütmüştü. İktisadi öğretiyeye yeni bir açıklamayı Keynes getirdi. Yazdığı tam istihdam faiz ve paranın genel teorisi adlı kitapta ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini, her arz kendi talebini yaratır gibi Klasik iktisadin önemli varsayımlarını tamamen reddetmekteydi. Krizin temel nedeni toplam arz ve talep arzın birbirinden uzak kalmasıydı. Ancak sorun talep yetersizliği olduğundan bu konunun piyasanın

işleyişine bırakılmayacağını devletin ekonomiye müdahale etmesini, talep yetersizliğini gidermesi için tüketim meyli yüksek yoksul kesime iş veya parasal yardım yapılmasını çare olarak önermişti. 1930 büyük bunalımı bütün ülkeleri cari açık vermeye sürüklemişti. İhracat bir talep olduğundan ülkelerin cari açığı kısmak için ithalatlarını kısımları karşılıklı tepki nedeniyle sorunu daha da ağırlaştırmıştı. Sorunu çözmek için kurulan Bretton Woods sistemi altın miktarına dayalı doların fiyatını belirleyerek doları dünyada rezerv para haline getirdi. Bu ortak paraya dayalı ithalat ve ihracat yapılacaktı. ABD'nin enflasyon ve dış açık vermesi doların değerlenmesine yol açtı, birkaç kez devalüasyon yapılmasına rağmen 1970'lerde altına dayalı dolar sistemi terk edildi. Artık bir ons altın 42 dolardır kuralı geçersiz oldu.

1929 hisse senedi piyasasının çökmesi ve ekonomide 1920'lerde başlayan yavaşlama halkın nakit fazlasını artırmak ve vadesiz mevduatını azaltmakla neticelendi. Artan likidite talebini FED karşılamayınca bankalar iflas etti. Monetaristlere göre 1930 krizinin nedeni FED in tutumuydu.(Richard ve diğerleri:243)

Kredi genişlemesi, gerçek malların arzını artıramaz. Sadece yeniden düzenleme getiriyor. Kredi genişlemesi sermaye yatırımını ekonomik zenginlik ve piyasa koşullarının belirlediği rotadan uzaklaştırır. Ekonomi maddi mallarda artış elde etmediği sürece, takip etmeyeceği yollara sapar. Sonuç olarak, yükselme sağlam bir temelden yoksundur. Bu gerçek bir refah değil hayali bir refahtır. Ekonomi zenginlik artışından gelişmedi. Aksine, kredi genişlemesi böyle bir artış yanılgısına sebep oldu. (Von Mises:2006)

3.2. 1970'lerdeki Petrol Krizi

1973 yılında petrol fiyatlarının 4 kat yükselmesi çoğu ülkelerde maliyet enflasyonu ve dış açığa neden oldu. İhracatları ithalatlarını karşılamayan ülkeler gittikçe dış borç aldılar. Ağırlaşan dış borç yükü sorununu gidermek için IMF ye başvurdular. İMF yapısal reform paketi konvertibiliteye geçiş, kamu harcamalarının azaltılması bilhassa ücretlerde düşüş, devalüasyon ve dış rekabete açılmayı getirmekteydi. Sorunun çözümü fakirleşme sürecine girmeyi kabul etmeyi getiriyordu. Bu nedenle çoğu ülkeler IMF'nin düşük faizli kredisine rağmen İMF ye teslim olmayı reddettiler.

Eğer yabancılar Amerikan kurumlarına güvenlerini kaybederlerse dolara olan güvenlerini de kaybettiklerinden kriz başlamıştır. Bunun yanında toplam talebin azalması durumunda dolar varlıklarından kaçanları ikna etmek mümkün değildir. Faiz oranlarını da yükseltmek de finansal kurumları kurtaramaz.(Lawrence :155)

ABD'de 1972 Krizini aşmak için para politikasının Keynesyen politikanın yerine uygulanmasıyla enflasyon 0,13' ten 0,038'e düştü, ancak sonuç işsizlik, çıktı kaybı, iflaslar ve ödenemeyen ipotekler oldu. (Richard ve diğerleri: 295)

Stiglitz'e göre İMF ideolojik ve kibirlidir. Çok defa ciddi başarısızlıkları olmuştur. IMF'nin neoliberal politikaları ve zengin ülkelerin faiz gelirlerine öncelik vermesi

ekonomik gelişmeleri boğdu, küresel eşitsizliği teşvik etti, demokrasileri baltaladı ve dünya finansal sistemini krizlere hassas hale getirdi.(Koechlin, 2006:259)

1970’de the Bretton Woods Systemi’nin çöküşü ile 2008’deki Avro krizi arasında benzerlik vardır. 2008’de yüksek cari açıklara sahip Avrupa ülkeleri merkez bankalarının hedef bütçelerini yapmasıyla

3.3. 1980 Krizi

1980 sonrasında alınan ekonomik tedbirlerle dış ticaretin önündeki engeller kaldırılmış ve TL konvertibilite edilmeye çalışılmıştır. Asıl amaç enflasyonu düşürerek dış ticaret açığını kapatmak ve dış ticareti geliştirmektir. Bu hedeflere varmak için hükümet bütçe harcamalarında kısıntıya gitmiş GSMH ve ihracat yükselmiştir. Bunun yanında ithalat da yükselmiştir(Temiz ve Gökmen, 2014:128).

Reel döviz kuru, ara mal ithalatı ve tüketim malı ihracatı arasındaki uzun dönemli ilişkidir. Tüketim malı ihracatı konusunda dışa bağımlılık ilişkisini gösteren bu sonuç Türkiye’nin genel olarak tüketim malı ihracatına yoğunlaştığı göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktadır. Nedensellik testi sonuçlarında da yer alan bu ilişki cari denge sorununun sadece döviz kurundan kaynaklanmadığı aynı zamanda yapısal bazı sorunlar olduğunu da kanıtlamaktadır.(Sönmezler vd.,2017:108)

3.4. Asya Likidite Krizi

Bir ülkenin finansal sistemi, kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabiliyorsa finansal krize düşmez. Asya'daki 1997-98 krizlerin aslında uluslararası likit olmamanın bir sonucudur Likiditebilitenin finansal liberalleşmeye, dış borç yapısının kısılmasına ve varlıkların yükümlülüklerle göre ortaya çıktığını izliyoruz. Finansal krizlerin, hem döviz kurlarını sabitleme hem de son çare olarak borç verme konusunda bir hükümet politikası nedeniyle döviz kuru çöküşüne nasıl dönüştüğünü hem krizlerin önlenmesi hem de bunlarla ilgilenme konusundaki görüşümüzün politika sonuçlarını özetliyoruz.(Chang: 1998)

Güneydoğu Asya para krizi, başarısız bankacılık çözümlerine örtülü kurtarma garantileriyle ilişkili hatalardan doğmuştur. Bu görünümü, temel özelliği gelecekteki hükümet açıklarının bugünkü değeri yükseldiğinde spekülasyon bir saldırı kaçınılmaz olan basit bir dinamik genel denge modeliyle açıklanır. Bu, hükümetin yabancı rezerv pozisyonuna veya borcunun başlangıç seviyesine bakılmaksızın geçerlidir. Hükümet spekülasyon bir saldırıyı önleyemezken, zamanlamasını etkileyebilir. Gecikme ne kadar uzun olursa, yüksek enflasyon esnek döviz kurları altında olacaktır. ([Rebelo,1998](#))

3.5. 2001 Krizi

Artan kamu açıklarının borçlanma ve/veya emisyonla finansmanı yeni sorunlar doğurmuştur. Emisyonla finansman halinde para stoku artmış, gerekli ekonomik büyüme sağlanamayınca da ister istemez enflasyon baskısı doğmuştur. Net dış borçlanmayla finansman halinde de ülkeye dış kaynak girince para stoku artmış ve yine enflasyon baskısı doğmuştur. Bazen alınan dış borçlar üretken alanlarda kullanılmadan vadesi gelen bir başka dış borcun anapara ve faizini ödemeye gitmiş, kamu açıklarını finanse etme özelliğini yitirmiştir. Ancak, dövize yönelik spekülasyon eğilimleri kırdığı, iç borçlanmaya oranla düşük faizli ve uzun vadeli olduğu için dış borçlanma hala cazip olabilmektedir. Kamu açıklarının iç borçlanmayla finansmanı arttıkça özel kesimin fon kaynakları azalmış, faiz oranları artmış, özel yatırımlar, istihdam ve büyüme bundan olumsuz etkilenmiştir (dışlama etkisi). Büyüme oranının düşük ya da negatif olduğu yıllarda devlet gelir kaybına uğramıştır. Yüksek enflasyon, tahsil edilecek vergi gelirlerinin reel değerini aşındırmıştır (Olivera-Tanzi etkisi). Devlet, artan kamu açıklarını finanse etmek ve vadesi gelen borçların anapara ve faizlerini ödemek için tekrar borçlanmak zorunda kalmıştır. Borçlanma arttıkça faiz oranları artmış, vadeler kısalmış ve devlet yatırım yapamaz hale gelmiştir. (Demir, 2003:47)

3.6. 2008 dünya krizi

Dünya ekonomisi için küresel bir teşvik paketine ihtiyacın olduğu, fakat karar verme odağı küresel düzeyde değil ulusal düzeyde olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla, ihtiyaç duyulan, küresel eylem olan ve ulusal olan karar verme odağı arasında bir ayrım vardır. Bu önemlidir çünkü her ülke, bir teşvik paketinde görüldüğü gibi, ulusal bütçe açığındaki artış gibi şeylerin maliyeti de dahil olmak üzere, faydalarını ve maliyetlerini dikkate almaktadır. Her ülkenin gördüğü yararlar, küresel ekonomiye değil, yalnızca kendi ekonomisine faydalardır. Sonuç, küresel olarak koordine edilmiş bir şekilde sağlanmadıkça yetersiz küresel uyarın olacaktır. Başka bir deyişle, makroekonomi açısından, genellikle “çarpanlar” dan bahsediyoruz: Hükümet harcamaları ya da teşviklerinin her bir doları ne kadar fazla GSYİH üretiliyor ya da kaç iş üretiliyor? Bununla birlikte, özellikle küçük, açık ekonomilerde, ulusal çarpan ile küresel çarpan arasında çok büyük bir fark vardır. Ekonomistler bu farklılığı “kaçak” olarak adlandırırlar, bu şekilde harcanan paranın bir kısmı ülke ekonomisinde kalmaz. Eğer bütün para ekonomide kalsaydı, ekonomiyi yeniden canlandırıp devam ettirirdi. Açık bir ekonomide, harcanan paranın bir kısmı diğer ülkelere gider, ancak küresel ekonomide kalır. Biz bir galaksinin parçası değiliz ve hala sadece dünya içinde ticaret yapıyoruz, bu yüzden dünya kapalı bir ekonomidir. Dünyada kaçak yoktur ve küresel çarpanlar çok büyüktür. Küresel ekonomi daha entegre hale geldikçe, ulusal çarpanlar nispeten küçük hale geldiler ve net sonuç, yeterince büyük bir uyarının olmaması için bir teşvik olacak. Dahası, her hükümet bir uyarın paketinin nasıl tasarlanacağını düşündüğü için, sorduğu soru şu: “Ülkem nasıl en çok faydayı sağlayabilir?” dünyanın

en çok nasıl fayda sağlayacağı değil. Sızıntı yapmayan ama bunun yerine ülke içinde bulunan teşvik harcamasına odaklanıyor. Bununla birlikte, hükümetler ulusal olarak düşünürken, küresel etki azaltılır ve uyarının yararı, aksi durumda olacağından daha küçüktür. Bu büyük bir endişe kaynağıdır çünkü mevcut kriz Büyük Buhrandan bu yana en derin ve en uzun ekonomik kriz olabilir.(Stiglitz, 2009)

Cari açık panik durumlarda özel tüketim, yatırım ve devlet harcamaları, dış finansman artık mevcut olmadığında aniden azaltılmayı gerektiriyor. Bir ülke geçmişte ödünç aldığını kısa vadede geri ödemek için büyük fazlalar vermeye zorlanmaktadır. Bir ülkenin ani bir finansman geri dönüşü yaşadığı için, ihtiyati ve sürekli açıklar dikkat gerektirmektedir. Bunun nedeni aşırı değerlenmiş bir reel döviz kuru olduğunu Ampirik araştırmalar, göstermektedir. Yetersiz döviz rezervleri, aşırı hızlı yerel kredi büyümesi, olumsuz ticari şoklar, ortak ülkelerdeki düşük büyüme ve sanayi ülkelerindeki yüksek faiz oranlarının oluşması sıcak para denilen portföy yatırımlarının ülkeyi terk etmesi krizi başlatmaktadır. Son on yılda dış borçların 0,7 sinin şirketlere aittir. Şirketler, esnek bir döviz kuru rejimi, daha yüksek bir açıklık derecesi, ihracat çeşitliliği ve tutarlı mali ve parasal politikalar gibi daha esnek bir politika çerçevesi, finansal sektörün kalkınmasıyla birleşince cari açık sorununu atlatmalarını kolaylaştırmaktadır. Bazı ülkeler (Avustralya ve Yeni Zelanda gibi) birkaç yıl boyunca GSYİH'nın yüzde 4 ila 5'i arasında değişen cari hesap açıklarını koruyabilse de, diğerleri 1995'te Meksika, 1997'de Tayland'da yabancı sermayenin ani çıkmasına cari açıkların neden olduğu görüldü. 2008 yılı Mortgage Krizinden sonra gelişmiş ekonomiler güven vermemektedirler.(Atish, 2017)

ABD 2008 Krizinin sebebini cari fazla veren Almanya ve Japonya olduğunu ve bu fazlanın ABD ve Avro ülkelerine zarar vermemesi için Japonya Yeninin değerlenmesini istedi ve Çin'in de ABD dış ticaret açığında önemli katkısı olduğunu belirtti. KenethRogof'a göre ABD, dolarının rezerv para olması sorununu şu anda öteletmektedir. (Carmen, 2017)

Bu krizin Avrupa'da derinleşmesinin nedeni karşılıklı güvensizlik sebebiyle oluşan belirsizlik ve krizin hacmini kavrayamadır. AB'nin 1960'lardan sonra yaşadığı en büyük daralmaydı. 2009 yılında Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın borç ödeme imkanları kalmadığından borç ödeme krizi, kamu borç krizi adını aldı. 2011 yılı aralıkta AB liderleri ortak kriz yönetimi kararı aldılar. Mevcut parasal birliği ve kamu finansmanının sürdürülebilirliği devam etmeliydi. Kamu borçları ve cari açığın denetlenmesi için Avro ülkelerinin yapısal borçları tahdit edildi. Bireysel yatırımların bankaların hatalarını yüklenmemesi sağlandı. Avro, AB'nin belkemiği olduğundan Avro kullanan ülkelerin korunması için ülkelere kontrollü kredi verildi. (Nas,2013: 243)

Bu krizin Avrupa'da derinleşmesinin nedeni karşılıklı güvensizlik sebebiyle oluşan belirsizlik ve krizin hacmini kavrayamadır. AB'nin 1960'lardan sonra yaşadığı en

büyük daralmaydı. 2009 yılında Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın borç ödeme imkanları kalmadığından borç ödeme krizi, kamu borç krizi adını aldı. 2011 yılı aralıkta AB liderleri ortak kriz yönetimi kararı aldılar. Mevcut parasal birliği ve kamu finansmanının sürdürülebilirliği devam etmeliydi. Kamu borçları ve cari açığın denetlenmesi için Avro ülkelerinin yapısal borçları tahdit edildi. Bireysel yatırımların bankaların hatalarını yüklenmemesi sağlandı. Avro, AB'nin belkemiği olduğundan korunması için Avro kullanan ülkelere kontrollü kredi verildi.(Nas,2013:264)

4. LİTERATÜR TARAMASI

Boratav, Türel ve Yeldan 1996 yılında cari açık sorununu 1981-1992 dönemi ve alt dönemleri şeklinde dışsal şoklar ve yurtiçi politika bileşenlerine ayrıarak incelemiştir. 1980'li yılların sonuna kadar dışsal faktörlerin Türkiye lehine seyretmesine paralel olarak cari açık kontrol altında iken, 1980'li yılların sonu ile 90'lar başında ithalatın serbestleşmesi politikası, ihracat artışı ve dış ekonomik şartların olumlu olmasına rağmen, cari açığı daha fazla artırmıştır. Yurtiçi faiz şokları ve borç yükünde değişme, kamu kesimi borçlanma gereğini aşırı artırmış, dış gelişmelerin ve politika tercihlerinin olumlu etkisi çok maliyetli ve sürdürülemez borçlanma gerçeğini azaltmakta yetersiz kalmıştır. Sermaye girişlerinin Türkiye'nin toplam harcama kalemleri üzerinde etkisini inceleyen Uluengin ve Yentürk (2001), yabancı tasarrufların yurtiçi yatırımlar için ek kaynak oluşturmak yerine tüketim artışını tetiklediğini ve iki değişken arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuştur. (Erkılıç,2006:40)

Mali krizin en iyi tanımlarından birisi de Goldsmith tarafından 1982'de sunulmuştur. Goldsmith bir mali krizi kısaca, bir grup mali göstergenin, kısa dönem faiz oranları, aktif fiyatları, gayrimenkul fiyatları, ticari iflaslar ve mali kurumların başarısızlıkları, pek çoğunun ya da hepsinin ultra döngüsel kötüleşmesi olarak tanımlar (Feldstein, 1991:137). (Radelet ve Sachs) 1999'de finansal krizi bir dönem öncesi ve cari dönem arasında sermaye girişinden sermaye çıkışına doğru hızlı bir yön değiştirme olarak tanımlar. Mishkin (2001a) ise finansal krizi asimetrik bilgi problemlerine bağlamıştır. Asimetrik bilgi finansal sistemde iki temel probleme öncülük eder. Bunlar; ters seçim ve ahlaki tehlikedir. Finansal kriz, finansal piyasalarda fonları en verimli yatırım fırsatlarına sahip olan alanlara etkin bir şekilde yönlendirme kabiliyetini kaybetmesinden dolayı tersine seçim ve ahlaki tehlikenin giderek daha da kötüleştirdiği finansal piyasalara ilişkin bir bozulmayı ifade eder. Mishkin'e göre asimetrik bilgi problemlerine ve öylece finansal bir krize öncülük eden dört tür faktör vardır. Bunlar: 1) Finansal sektör bilançolarının bozulması, 2) Faiz oranlarındaki artışlar, 3) Belirsizlikteki artışlar ve 4) Aktif fiyatlarındaki değişmeden dolayı finansal olmayan bilançoların bozulmasıdır. (Sekmen,2009:4)

Finansal göstergeler tümünün veya birçoğunun keskin, kısa, ultra döngüsel bir şekilde bozulmasıdır. Bunlar Kısa vadeli faiz oranları, varlık fiyatları, hisse senedi, gayrimenkul, arazi fiyatları, ticari iflaslar ve finansal kurumların başarısızlıklarıdır.

Bir deflasyon uzun sürebilir, çizilmiş Nominal refah azalabilir, gerçek borçlar yükselebilir, ancak bunlar finansal kriz değildir. Varlık fiyatlarında düşüş, hisse senetleri, emlak, emtialar, para birimi, büyük bir finansal olmayan firmanın mali sıkıntısı, büyük bir belediye, Bir finans endüstrisi veya egemen borçlular. Schwartz'a göre çok mali panik ve keskin düşüşlerdir finansal kriz. Belki de finansal konularla ilgili kritik soru krizler finansal istikrarsızlığın gerçek ekonomiyi etkileyip etkilemeyeceğidir.

Finansal istikrarsızlık hipotezi, finans ve toplam talebi ile ilgilidir. Finansal piyasa olaylarının yatırımlara etkisi ile Yatırımın gelirlere ve fiyat üzerinden aktifleştirilen akışlara etkisi, sermaye ve finansal varlıkların seviyesi ve ödeme taahhüdünü yerine getirme yeteneği için kullanılır. Tek yönlü finansal piyasa olayları yatırımı etkilemektedir. Finansal varlıkların fiyatında bir düşüş, yatırım birimlerinin rehin vermesi gerektiği anlamına gelir. Belirli bir miktarda yatırım finansmanı elde etmek için gelecekteki büyük ödemeler. Finansman koşullarındaki bu tür bir değişiklik, yatırımı kısıtlama eğilimindedir. Finansal bir kriz, yatırımın azalması durumunda ekonomik krize yol açar. Kâr, üretim, istihdam ve ücretlerde düşüş yaşanmaktadır. Kazançlardaki düşüş, varlık değerlerinde bir miktar düşüşe yol açar (paydaşlar kapitalizasyon ilişkisinde düşüş) ve daha da düşme yeteneği. Normal Düşüş finansal yankılarla artmıştır. (Feldstein: 1989)

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE VERİ SETİ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları istikrarlı ve krizlerden uzak ekonomilere yöneleceğinden Türkiye'nin uluslararası iktisadi rasyolara yakın bir ekonomik seviye yakalaması doğrudan yabancı sermayenin girişini teşvik edecektir. Cari açığı ve doğrudan yabancı yatırım girişlerini belirleyen unsurların etki dereceleri ve yönleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. 1981-2014 döneminde Türkiye'de yabancı yatırımlarla etkileşim içinde olan değişkenler dışa açıklık oranı, faiz oranı, enflasyon oranı, reel döviz kuru, net uluslararası rezervleri, gayri safi yurtiçi hasıladır. DAO, dışa açıklık oranını; FO, faiz oranını; ENF, enflasyon oranını; RDK, reel döviz kurunu; UR, net uluslararası rezervleri ve GSYİH, gayri safi yurtiçi hâsıla düzeyini göstermektedir. Tüm değişkenler TÜİK' ten ve MB istatistiklerinden elde edilmiştir.

Ekonometrik yöntem olarak, öncelikle değişkenler ile ilgili maksimum, minimum değerleri, ortalamaları, normal dağılım gösterip göstermedikleri gibi genel bilgiler veren tablo oluşturulmuştur. Daha sonra tüm değişkenler arasında korelasyon analizi yapılarak, çeşitli anlamlılık düzeylerinde negatif veya pozitif korelasyona sahip olup olmadıkları incelenmiştir. Son olarak da korelasyon katsayıları anlamlı çıkan değişkenler arasında neden sonuç ilişkisinin yönünü tespit etmek için Granger nedensellik analizi yapılmıştır.

Tablo 1'de modelde kullanılan değişkenle ilgili tanımlanmış istatistikler yer almaktadır. Tablo incelendiğinde net uluslar arası rezervler (UR) değişkeni hariç

değişkenlerin normal dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Değişkenler ile ilgili diğer değerler tablodan izlenebilir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlı İstatistikleri

	DAO	DYY	ENF	FO	GSYİH	OBS	RDK	UR
Mean	3094118.	5436263.	0.416471	0.484118	4602941.	1997.500	6541500.	3096137.
Median	2950000.	6202500.	0.400000	0.475000	5950000.	1997.500	7655000.	2414150.
Maximum	4900000.	9900000.	1.120000	0.970000	9900000.	2014.000	9990000.	9283000.
Minimum	1500000.	10947.00	0.040000	0.090000	-9500000.	1981.000	1026000.	1100310.
Std. Dev.	1166435.	3199659.	0.295377	0.285117	4807348.	9.958246	3203343.	2223890.
Skewness	0.160446	-0.255489	0.340554	0.257245	-1.464602	-9.35E-17	-0.962618	1.429375
Kurtosis	1.470625	1.646584	2.159176	1.911665	4.540647	1.797922	2.309363	4.403028
Jarque-Bera	3.459444	2.964846	1.658764	2.052994	15.51793	2.047071	5.926642	14.36633
Probability	0.177334	0.227087	0.436319	0.358260	0.000427	0.359322	0.051647	0.000759
Sum	1.05E+08	1.85E+08	14.16000	16.46000	1.57E+08	67915.00	2.22E+08	1.05E+08
SumSq. Dev.	4.49E+13	3.38E+14	2.879176	2.682624	7.63E+14	3272.500	3.39E+14	1.63E+14
Observations	34	34	34	34	34	34	34	34

4.1. Korelasyon Analizi

Tablo 2’de değişkenler arasında karşılıklı korelasyon değerleri ile anlamlılık dereceleri verilmektedir. Tabloda her tanımlanın altında istatistiği değeri ile anlamlılık düzeyler yer almaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Testi Sonuçları

	DAO	DYY	ENF	FO	MG	OBS	RDK	UR
DAO	1.000000 ----- -----							
DYY	-0.362473 -2.200077 0.0351	1.000000 ----- -----						
ENF	-0.616346 -4.427535 0.0001	0.449580 2.847172 0.0076	1.000000 ----- -----					
FO	-0.651781 -4.861542 0.0000	0.404150 2.499441 0.0178	0.952695 17.73198 0.0000	1.000000 ----- -----				
GSYİH	-0.075492 -0.428267 0.6713	-0.015419 -0.087232 0.9310	-0.148842 -0.851462 0.4008	-0.038787 -0.219579 0.8276	1.000000 ----- -----			
OBS	0.948825 16.99591 0.0000	-0.225514 -1.309431 0.1997	-0.527262 -3.510219 0.0014	-0.582951 -4.058632 0.0003	-0.091752 -0.521227 0.6058	1.000000 ----- -----		
RDK	-0.706918 -5.653840 0.0000	0.324523 1.940818 0.0611	0.480389 3.098424 0.0040	0.535010 3.582276 0.0011	0.222630 1.291805 0.2057	-0.740954 -6.241433 0.0000	1.000000 ----- -----	
UR	-0.055688 -0.315508 0.7544	-0.118465 -0.674889 0.5046	0.009464 0.053539 0.9576	0.037499 0.212273 0.8332	0.048928 0.277111 0.7835	-0.143603 -0.820848 0.4178	0.487064 3.154746 0.0035	1.000000 ----- -----

Tablo incelendiğinde;

- DYY değişeni ile DAO değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif korelasyon bulunmaktadır.
- ENF değişeni ile DAO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif korelasyon bulunmaktadır.
- ENF değişeni ile DYY değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.
- FO değişeni ile DAO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir korelasyon bulunmaktadır.
- FO değişeni ile DYY değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.
- FO değişeni ile ENF değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.

- OBS değişeni ile DAO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.
- OBS değişeni ile ENF değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir korelasyon bulunmaktadır.
- OBS değişeni ile FO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir korelasyon bulunmaktadır.
- RDK değişeni ile DAO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif korelasyon bulunmaktadır.
- RDK değişeni ile ENF değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.
- RDK değişeni ile FO değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.
- UR değişeni ile RDK değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir korelasyon bulunmaktadır.

4.1. Nedensellik Analizi

Aşağıdaki Tablo 3'te altı değişken arasında Granger nedensellik ilişkisi ele alınmaktadır. Dört gecikme için yapılan Granger nedensellik analizinin sonuçları şöyledir:

- DYY %5 anlamlılık düzeyinde DAO'nun granger nedenidir.
- DAO %5 anlamlılık düzeyinde ENF'nin Granger nedenidir.
- DAO %1 anlamlılık düzeyinde FO'nun Granger nedenidir.
- ENF %1 anlamlılık düzeyinde DYY'nin Granger nedenidir.
- FO %1 anlamlılık düzeyinde DYY'nin Granger nedenidir.
- DAO %1 anlamlılık düzeyinde FO'nun Granger nedenidir.
- Tablo 3'e göre diğer değişkenler arasında anlamlı bir neden sonuç ilişkisi gözlemlenmemektedir.

Tablo 3: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

NullHypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
DYY does not GrangerCause DAO	32	3.36068	0.0497
DAO does not GrangerCause DYY		0.59565	0.5583
ENFLASYON does not GrangerCause DAO	32	1.18501	0.3211

DAO does not GrangerCause ENF		5.24467	0.0119
FO does not GrangerCause DAO	32	1.41646	0.2600
DAO does not GrangerCause FO		6.03241	0.0068
MG does not GrangerCause DAO	32	3.01273	0.0659
DAO does not GrangerCause MG		0.25979	0.7731
OBS does not GrangerCause DAO	32	NA	NA
RDK does not GrangerCause DAO	32	0.04968	0.9516
DAO does not GrangerCause RDK		1.60008	0.2204
UR does not GrangerCause DAO	32	0.36924	0.6947
DAO does not GrangerCause UR		0.14263	0.8677
ENFdoes not GrangerCause DYY	32	8.86318	0.0011
DYY does not GrangerCause ENF		0.18689	0.8306
FO does not GrangerCause DYY	32	7.16186	0.0032
DYY does not GrangerCause FO		0.19912	0.8206
MG does not GrangerCause DYY	32	0.53374	0.5925
DYY does not GrangerCause MG		0.04998	0.9513
OBS does not GrangerCause DYY	32	NA	NA
DYY does not GrangerCause OBS		NA	NA
RDK does not GrangerCause DYY	32	0.31434	0.7329
DYY does not GrangerCause RDK		0.69714	0.5067
UR does not GrangerCause DYY	32	0.23066	0.7956
DYY does not GrangerCause UR		0.53441	0.5921
FO does not GrangerCause ENF	32	2.46848	0.1036
ENFdoes not GrangerCause FO		0.36505	0.6975
MG does not GrangerCause ENF	32	1.69193	0.2031
ENFdoes not GrangerCause MG		0.33162	0.7206
OBS does not GrangerCause ENF	32	NA	NA
ENFLASYON does not GrangerCause OBS		NA	NA
RDK does not GrangerCause ENF	32	0.67386	0.5181

ENFdoes not GrangerCause RDK		2.16501	0.1343
UR does not GrangerCause ENF	32	0.13861	0.8712
ENFdoes not GrangerCause UR		0.14032	0.8697
MG does not GrangerCause FO	32	1.67984	0.2053
FO does not GrangerCause MG		0.54935	0.5836
OBS does not GrangerCause FO	32	NA	NA
FO does not GrangerCause OBS		NA	NA
RDK does not GrangerCause FO	32	0.89825	0.4191
FO does not GrangerCause RDK		1.97136	0.1588
UR does not GrangerCause FO	32	0.34277	0.7128
FO does not GrangerCause UR		0.65718	0.5264
OBS does not GrangerCause MG	32	NA	NA
MG does not GrangerCause OBS		NA	NA
RDK does not GrangerCause MG	32	0.38931	0.6813
MG does not GrangerCause RDK		0.42404	0.6587
UR does not GrangerCause MG	32	0.47850	0.6249
MG does not GrangerCause UR		0.59811	0.5570
RDK does not GrangerCause OBS	32	NA	NA
OBS does not GrangerCause RDK		NA	NA
UR does not GrangerCause OBS	32	NA	NA
OBS does not GrangerCause UR		NA	NA
UR does not GrangerCause RDK	32	0.84178	0.4419
RDK does not GrangerCause UR		0.78263	0.4673

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'nin 1981-2014 yıllarını kapsayan dönemde dışa açıklık ile ekonomik krizler arasındaki ilişki incelenmiştir. Öncelikler genel olarak ekonomik krizler üzerinde durulmuş daha sonra spesifik olarak cari açığa dayalı krizler analiz edilmiştir. Daha somut sonuçlar ortaya koymak için; dışa açılma oranı, reel döviz kuru, enflasyon oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası rezervler, GSYİH ve faiz oranı değişkenleri arasında korelasyon ve nedensellik analiz yapılmıştır.

Korelasyon testinin sonuçları şöyledir: Doğrudan yabancı yatırım değişeni ile dışa açılma oranı değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Enflasyon değişeni ile dışa açılma oranı değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Enflasyon değişeni ile doğrudan yabancı yatırım değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Faiz oranı değişeni ile dışa açılma oranı değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Faiz oranı değişeni ile doğrudan yabancı yatırım değişkeni arasında %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Faiz oranı değişkeni ile enflasyon değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Reel döviz kuru değişeni ile dışa açılma oranı değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı negatif bir ilişki bulunmaktadır. Reel döviz kuru değişeni ile enflasyon değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Reel döviz kuru değişeni ile faiz oranı uluslar arası rezervler değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Uluslar arası rezervler değişeni ile reel döviz kuru değişkeni arasında %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Yapılan Granger testinden elde edilen nedensellik sonuçlarına göre bazı değişkenler arasında tek yönlü ve anlamlı sonuçlar çıkmıştır. Bu sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz: Doğrudan yabancı yatırımlar %5 anlamlılık düzeyinde dışa açılma oranının Granger nedenidir. Dışa açılma oranı %5 anlamlılık düzeyinde enflasyonun Granger nedenidir. Dışa açılma oranı %1 anlamlılık düzeyinde Faiz oranının Granger nedenidir. Enflasyon oranı %1 anlamlılık düzeyinde doğrudan yabancı yatırımların Granger nedenidir. Faiz oranı %1 anlamlılık düzeyinde doğrudan yabancı yatırımların Granger nedenidir. Dışa açılma oranı %1 anlamlılık düzeyinde faiz oranının Granger nedenidir.

KAYNAKÇA

Atish G. ve Uma R. (29/07/2017). '*Cari Açıklar, Finans Ve Geliştirme*', IMF, Finans & Development Dergisi, Erişim: 2018-11-06

Carmen M. ve Minos A. Z. (2017), '*ABD, Cari Açık Ve Diğer Ülkeler*', Harvard Kennedy Hükümet Okulu, World Ekonomik Forum, Erişim Tarihi: 04/11/2018

Chang, R. and Andres Velasco, (Ekim 1998), The Asia Liquidity Crisis, NBER Çalışma Dokümanı No: 6758, Erişim: 2018-11-08, 14.56

Craig B. Martin E. and Sergio R. (October 1998). '*Muhtemel Açıklar ve Asya Para Krizleri*', NBER Çalışma Dokümanı No: 6758, Erişim: 2018-11-07

Demir, O.(2003), '*Türkiye'de Kamu Açıkları ve Artış Sebepleri*' Doğu Üniversitesi Dergisi, 4.cilt, S. 47-255.

- Erkılıç, S. (2006), “*Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü Ankara.
- Feldstein, M. (Conference Date:17/12/1989), ‘*The Risk of Economic Crisis*’, University of Chicago Press, Volume ISBN: 0-226-24090-8, Erişim: 2018-11-08
- Koechlin, T. (2006), ‘*Stiglitz and His Discontent*, Review of Political Economy’, Department of Economics, Vassar College, Poughkeepsie, New York, USA, S. 253-264
- Kutlar, A. (2017), ‘*Ekonometrik Zaman Serileri*’, Umuttepe Yayınları. S. 41
- Lawrence H. S; Hyman P. M; Paul A. S; William P. and Paul A.V.(17/12/1989), ‘*Macroeconomic Consequences of Financial Crises*’, S.155, ISBN: 0-226-24090-8, Erişim:2018-11-08, 02.39
- Michael D. B.(2014). Tales From The Bretton Woods, Working Paper: 20270
<http://www.nber.org/papers/>. S.17
- Mishkin, F. (1995), *Symposium on the Monetary Transmission Mechanism*. The Journal of Economic Perspectives, Vol. 9, No. 4 (Autumn, 1995), pp. 3-10, Published by: American Economic Association Stable URL: Accessed: 28-06-2017, 12:00 UTC
- Nas, Ç.,(2013), Kriz Sözlüğü, İktisadi Kalkınma Vakfı, S, 264
- Richard, L., Peter S. Douglas P. ve Paul Courant, (1993), Bilim Teknik Kitabevi, İktisat, S.295, Çevirmenler: Çakmak A. Akyüz M. Berksoy T. Batırel, Ö. F. Osman Z.O. Yerci K. Ertel N. ve Akalın U.S.
- Sekmen, F. (2009), ‘*Açıklık ve Para Politikasının Etkinliği: Türkiye Uygulaması*’, Sakarya Üniversitesi, İİBF DERGİSİ, Sayı: 4. S. 72
- Sönmezler G, Akdoğan U, ve Orçun G. İ. (2017), ‘*Türkiye’de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi*’ Trakya Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık Bölümü, Maliye ve Finans Yazıları, S. 105.
- Stiglitz, J.(2009), *The Global Crisis, Social Protection and Jobs*, International Labour Review, Vol. 148, No. 1-2.
- Telatar, E. (2011), “*Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri Ve Cari Açıkla Krediler İlişkisi*, Bankacılar Dergisi, Sayı 78
- Temiz, D. ve A. Gökmen (2014), “FDI inflow as an international business operation by MNCs and economic growth: An empirical study on Turkey”, International Business Review, vol. 23, issue 1, 145-154

Türel, R. A. (2007) '*Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Dengelerinin Analizi(1990-2006)*'. 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ, İİBF, İzmir- Türkiye

Von Mises, L. (2006), *Büyük Buhran Öncesi ve Sonrasında Ekonomik Kriz ve*

Diğer Denemelerin Nedenleri , Mises İnstitute Austrian Economics, Freedom ve Peace The Causes of the Economic Crisis and Other Essays Before and After the Great Depression, Erişim: 2018-11-08, 03,45

Yeldan, E. (2009), '*Kapitalizmin Yeniden Finanslaşması ve 2007-2008 Krizi*', Çalışma ve Toplum Dergisi, S.17

ARABULUCULUK UYGULAMASINDA GİZLİLİK İLKESİNİN UYGULANMASI VE ÖNEMİ

Av. İrfan Atış¹

Özet

Biz bu çalışmamızın birinci bölümünde Türk Hukuku'nda arabuluculuğa hâkim olan ilkeler başlığı altında Türk Hukuku'nda arabuluculuğun tarihçesini, tanımı ve unsurlarını anlatmaya çalıştık. Sonrasında ise arabuluculuğa hakim olan ilkelerden gönüllülük ilkesi, hakimiyetin uyuşmazlığın taraflarında olması ilkesi, uyuşmazlıkların çözümünde menfaat ilkesine dayanılması ilkesi, arabulucunun tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesi ve eşitlik ilkesinden kısaca bahsederek, gizlilik ilkesini genel hatlarıyla ele alıp incelemeye çalıştık. Çalışmamızın ikinci bölümünde arabuluculukta gizlilik ilkesi başlığı altında, mukayeseli hukukta arabuluculukta gizlilik, gizlilik ilkesinin sınırları, gizlilik ilkesinin uygulanması ve gizlilik ilkesinin ihlalinin sonuçları konularını değerlendirmeye çalıştık. Konumuz kapsamı dışında olması sebebi ile de diğer alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini, arabuluculuğun amacını, arabuluculuk sürecini ve dava şartı arabuluculuk konularına değinmedik.

Anahtar kelimeler: Arabuluculuk, Gizlilik İlkesi, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri, Arabuluculuk İlkeleri, Arabuluculukta Gizlilik İlkesi

Abstract

In the first part of this study, we tried to explain the history, definition, and elements of mediation in Turkish Law under the title of principles which have mediation in Turkish Law. Afterward, we tried to examine the principle of confidentiality, the principle of voluntariness, the principle of dominance on the sides of the dispute, the principle of relying on the principle of interest in dispute resolution, the principle of impartiality and independence of the mediator and the principle of equality. In the second part of our study, we tried to evaluate the issues of confidentiality in the mediation law, the boundaries of the confidentiality principle, the application of the privacy policy and the consequences of the violation of the confidentiality principle under the title of confidentiality principle in mediation. We did not mention other alternative dispute resolution methods, the purpose of mediation, the mediation process and the mediation of litigation due to the fact that the subject is out of scope.

Key Words: Mediation, Privacy Policy, Alternative Methods of Settling Disputes, Mediations Policies, Privacy Policy of Mediations

---

¹ Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Sosyal Siyaset Bilim Dalı Öğrencisi, irfanatis54@hotmail.com

1. Giriş

İnsanlık tarihinin var olduğu zamanlardan itibaren taraflar arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri kullanılmaktadır. İşbu yöntemler devlet yargısının olmadığı toplumlarda asli olarak, devlet yargısının olduğu toplumlarda ise alternatif olarak uygulama alanı bulmuştur. Günümüzde ise alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri içerisinde yer alan arabuluculuğun önemi giderek artmış, Anglosakson ve Kıta Avrupası ülkelerinin birçoğunda yasal zemine oturtularak uygulama alanı bulmuştur (Bulur, 2008:2).

Arabuluculuk uygulamasına duyulan bu ilgi ülkemizde de diğer Avrupa ülkelerine paralel gelişme göstermiş, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ve Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği ile yasal zemine oturtulmuş, sonrasında İş Mahkemeleri Kanunu ve 6102 sayılı Ticaret Kanunu'na eklenen 5/A Maddesi ile de kimi uyuşmazlıklarda dava açmadan önce arabuluculuk yoluna başvurulması dava şartı olarak öngörülmüştür.

Arabuluculuk uygulamasının kendinden beklenen faydayı sağlayabilmesi, sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Sürecin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için birtakım ilkeler öngörülmüştür. Bu ilkelerin en önemlilerinden biri de gizlilik ilkesidir. Gizlilik ilkesinin arabuluculuk sürecinin kendinden beklenen faydayı sağlayabilmesindeki önemi, işbu konunun çalışma konumuz olmasına sebebiyet vermiştir.

2. Türk Hukuku'nda Arabuluculuğa Hakim Olan İlkeler

2.1 Türk Hukuku'nda Arabuluculuk

2.2 Tarihçe

Ülkemizde arabuluculuk, Osmanlı İmparatorluğu zamanından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Günümüzde ise arabuluculuğun yasal zemininin oluşturulması amacıyla hazırlık çalışmaları yapılmış, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu tasarıları hazırlanmış, işbu tasarı 07.06.2012 tarihinde kabul edilmiş ve 22.06.2012 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Sonrasında Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği hazırlanmış, bu yönetmelik 26.01.2013 tarihinde kabul edilerek Resmi Gazete'de yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. 2013 yılının Mart ayında Arabuluculuk Kurulu tarafından arabuluculuk sistemi ve arabulucular için Model Etik ve Uygulama Kuralları oluşturularak kabul edilmiştir(Kekeç, 2016:18).

12.10.2017 tarihinde kabul edilen 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile arabuluculuk hususunda yeni düzenlemeler getirilmiş, işbu kanun ile kimi iş uyuşmazlıklarında dava

açmadan önce arabuluculuğa başvurulmuş olması dava şartı olarak öngörülmüştür. Son olarak TBMM’de 06.12.2018 tarihi itibarıyla kabul edilen Abonelik Sözleşmesinden Kaynaklanan Para Alacaklarına İlişkin Takibin Başlatılması ve Usulü Hakkında Kanun’un 20. Maddesi ile 6102 sayılı Ticaret Kanunu’na 5/A Maddesi eklenmiş, bu madde ile de ticari uyuşmazlıklarda dava açılmadan önce arabulucuya başvurulması dava şartı olarak öngörülmüştür. İşbu maddenin yürürlük tarihi 01.01.2019’dur.

2.3 Tanım ve Unsurları

Arabuluculuk 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun 2. Maddesinde tanımlanmıştır. Bu maddeye göre arabuluculuk, “Sistemik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, (EKLENMİŞ İBARE RGT: 25.10.2017 RG NO: 30221 KANUN NO: 7036/17) tarafların çözüm üretmediklerinin ortaya çıkması halinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyari olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemi” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere arabuluculuk, uyuşmazlık içerisinde bulunan tarafların işbu uyuşmazlık konusunu çözüme ulaştırmak amacıyla tarafsız ve bağımsız üçüncü bir kişinin katılımıyla bir araya geldiği diyalog ve müzakere yöntemidir(Kekeç, 2016:18)

Süreç sonunda varılan anlaşma, yazıya döküldüğü ve sonrasında yetkili hakim veya mahkeme tarafından onaylandığı takdirde mahkeme ilamı niteliğini kazanmaktadır(Goodman, 2017:5).

Arabuluculuk uygulamasından bahsedebilmek için öncelikle bir uyuşmazlık söz konusu olmalıdır(Kurt, 2018:407). Bu uyuşmazlığın ne tür bir uyuşmazlık olabileceği Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun 1.maddesinin ikinci fıkrasında belirtilmiştir. Bu fıkraya göre bir uyuşmazlığın arabuluculuk uygulamasına konu olabilmesi için özel hukuka ilişkin olması ve tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri iş ve işlemlerden kaynaklanması gerekmektedir(ÖZDEMİR, 2012:55). Yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar da arabuluculuk uygulamasına konu olabilmektedir. Fakat aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıklar arabuluculuk uygulaması kapsamı içerisinde yer almamaktadır. Arabuluculuk uygulamasının söz konusu olabilmesi için gerekli olan ikinci unsur, uyuşmazlık içerisinde bulunan tarafların varlığıdır. Taraflar gerçek kişi olabileceği gibi tüzel kişi de olabilirler. Bu konuda herhangi bir sınırlama yoktur. Arabuluculuk uygulamasının söz konusu olabilmesi için gerekli olan üçüncü unsur ise tarafsız ve bağımsız üçüncü bir kişinin mevcudiyetidir(Kurt, 2018:408). Üçüncü kişi ile kast edilen ise arabulucudur. Arabulucu, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun 2. Maddesinin birinci fıkrasının a bendinde tanımlanmıştır. Bu tanıma göre arabulucu, “Arabuluculuk

faaliyetini yürüten ve Bakanlıkça düzenlenen arabulucular siciline kaydedilmiş bulunan gerçek kişiyi” ifade etmektedir.

3. Arabuluculuğa Hakim Olan İlkeler

3.1 Gönüllülük İlkesi

Arabuluculuğa hakim olan ilkelerden birisi gönüllülük ilkesidir(Özmumcu, 2016:809). Gönüllülük ilkesine göre taraflar arabuluculuk sürecine başvurup başvurmama, başvuru neticesinde başlamış olan arabuluculuk sürecine devam edip etmeme ve süreç sonunda anlaşıp anlaşmama konusunda tamamen serbestiye sahiptirler (Cennet Engin Demir, 2017:29).

Bu ilkenin istisnası ise arabuluculuk sürecine başvurunun yasa gereği dava şartı olarak öngörüldüğü durumlardır. Hukukumuzda 7036 sayılı İş Mahkemeleri Kanunu ile iş hukuku kaynaklı kimi uyuşmazlıklar için dava açmadan önce arabuluculuk yoluna başvurulması dava şartı olarak öngörülmüş ve bu düzenleme 01.01.2018 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Yine yukarıda ayrıntılı verilen 6102 sayılı Ticaret Kanunu'nun 5/A Maddesi gereğince konusu ticari olan uyuşmazlıklarda arabuluculuk yoluna başvurulmuş olması dava şartı olarak öngörülmüştür. İşbu düzenlemenin yürürlük tarihi ise 01.01.2019 tarihidir. Bu düzenlemeler ile sadece arabuluculuk yoluna başvurulmuş olması dava şartı olarak öngörülmüş, sürece devam edip etmeme ve süreç sonunda anlaşıp anlaşmama ise tamamen tarafların iradesine bırakılmıştır.

4. Hakimiyetin Uyuşmazlığın Taraflarında Olması İlkesi

Arabuluculuk sürecine ilişkin önemli ilkelerden bir diğeri ise hakimiyetin uyuşmazlığın taraflarında olması ilkesidir(Kurt, 2018:428). Bu ilke gereğince arabuluculuk sürecinin nerede ifade edileceği, işleyişinin nasıl olacağı, arabuluculuk tutanaklarına hangi hususların yazılacağı ve süreç sonunda anlaşmaya varılıp varılamayacağı konusunda karar verme yetkisi tamamen taraflara aittir. Arabuluculuk sürecinde arabulucunun tek başına karar verme, son sözü söyleme gibi bir yetkisi bulunmamaktadır(Kızıloğlu, 2014:38). Bu süreçte arabulucunun görevi sürecin sağlıklı bir şekilde işleyişini sağlamaktan ibarettir(Cennet Engin Demir, 2017:28).

Arabulucunun sadece görüşmelerin bitme noktasına geldiği durumda son bir teklifte bulunma yetkisi vardır. Fakat bu teklifin taraflar için herhangi bir bağlayıcılığı yoktur.

5. Uyuşmazlıkların Çözümünde Menfaat İlkesine Dayanılması İlkesi

Arabuluculuk sürecine yönelik temel ilkelerden bir diğeri uyuşmazlığın çözümünde menfaat ilkesine dayanılması ilkesidir(Cennet Engin Demir, 2017:27).

Arabuluculuk sürecinde önemli olan kimin haklı olduğuna karar vermek değildir. Bu süreç kazan-kazan esasına dayalı olan bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreçte önemli olan tarafların iradelerine ve menfaatlerine uygun olan bir çözüm üzerinde anlaşmalarıdır(Kekeç, 2016:29).

Arabulucunun bu süreçteki asli görevlerinden birisi tarafların ihtiyaç ve taleplerine uygun çözüm önerileri oluşturabilmelerini sağlayacak zemini oluşturmaktır.

6. Arabulucunun Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı İlkesi

Arabulucunun tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesi işbu sürece hakim olan en temel ilkelerden birisidir. Arabuluculuk sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için arabulucunun tarafsız olması ve tarafsızlığına şüphe düşürecek hal ve hareketlerden kaçınması gerekir(Güler, 2014:23). Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 2. maddesinde arabuluculuğun tanımı yapılırken arabulucunun tarafsız ve bağımsız olması gerektiği özellikle ifade edilmiştir. Ayrıca yine aynı yasanın 9.maddesinde de arabulucunun görevini şahsen tarafsız ve özenli bir biçimde yerine getirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Arabulucunun tarafsızlığı iki açıdan incelenebilir. Bunlardan ilki arabulucunun uyuşmazlığın taraflarına karşı tarafsız olmasıdır. Arabulucu taraflara eşit mesafede olmalı, tarafları eşit şekilde dinlemeli, taraflardan birine karşı daha samimi davranışlar içerisinde bulunmamaya özen göstermelidir(Tıktık, 2010:37). Zira arabuluculuk sürecinde tarafsız olmak kadar tarafsızlığa şüphe düşürecek hal ve hareketlerden kaçınma da büyük önem arz etmektedir. Arabulucunun tarafsızlığına yönelik incelenecek hususlardan bir diğeri ise arabulucunun uyuşmazlık konusu bakımından tarafsız olmasıdır. Yani arabulucunun uyuşmazlık konusu ile ilgili elde edebileceği herhangi bir ekonomik menfaatinin bulunmaması gerekmektedir(Tıktık, 2010:38). Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 9.maddesinin ikinci fıkrasında arabulucunun, tarafsızlığına gölge düşürecek durumların mevcudiyeti halinde bunu derhal taraflara bildirmekle yükümlü olduğu hüküm altına alınmıştır. Taraflar buna rağmen arabulucudan görevine devam etmesini isteyebilirler.

Fakat arabulucunun tarafsız kalamayacağını anlaması durumunda işbu sürece devam etmemesinin en doğrusu olacağı kanaatindeyiz.

7. Eşitlik İlkesi

Arabuluculuk süreci ile ilgili bir diğer önemli ilke ise eşitlik ilkesidir. Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 9.maddesinin üçüncü fıkrasında, arabulucunun taraflar arasında eşitliği gözetmekle yükümlü olduğu hüküm altına alınmıştır. Tarafların bu süreçte eşit haklara sahip oldukları Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 3. maddesi ve Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Yönetmeliği'nin 5.maddesi ile de hüküm altına alınmıştır. Tarafların süreç sonunda vardıkları anlaşmadan veya anlaşmaya varamasalar bile süreçten memnun kalabilmeleri için süreç boyunca eşit muamele gördüklerini özellikle hissetmeleri gerekmektedir.

Arabuluculuk süreci boyunca kendisini diğer tarafa karşı eşit hissetmeyen taraf süreç ne şekilde neticelenirse neticelensin çıkan sonuçtan memnun kalmayacaktır(Cennet

Engin Demir, 2017:53). Bu sebeple arabulucunun eşitlik ilkesinin uygulanmasında azami dikkati göstermesi gerekir(Konuralp, 2011:117).

8. Gizlilik İlkesi

Arabuluculuk sürecinin en temel ilkelerinden birisi gizlilik ilkesidir. Zira bu süreç gizlilik esasına dayanmaktadır. Makalemizin konusu gereği gizlilik ilkesine ilişkin ayrıntılı açıklamalarımızı ikinci bölümde yapacağız.

8.1 Arabuluculukta Gizlilik İlkesi

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi arabuluculuk süreci gizlilik esasına dayanmaktadır. Gizlilik ilkesi, arabuluculuk yöntemine duyulan güvenin temel taşıdır(Görkem, 2015:107). Arabuluculuk sürecinin kendisinden beklenen faydaları sağlayabilmesi için işbu sürecin gizli yürütülmesi gerekmektedir. Zira arabuluculuk sürecinin temel amaçlarından birisi toplumsal barışın sağlanmasıdır. Arabuluculuk sürecinin kendisinden beklenen faydayı sağlayabilmesi için uyumsuzluk içerisinde bulunan tarafların süreç içerisinde duygu, düşünce, beklenti ve delillerini net olarak ortaya koyabilmeleri gerekmektedir(Bozdağ, 2016). Duygu, düşünce ve söylemlerin net olarak ortaya konmadığı bir arabuluculuk süreci taraflar arasındaki iletişimin sekteye uğramasına ve tarafların empati yapamamalarına sebebiyet verecektir(Tıktık, 2010:36). Böyle bir ortamda gerçekleşen arabuluculuk süreci kendinden beklenen faydayı sağlamayacak ve süreç sonunda anlaşmaya varılsa bile işbu anlaşma tarafları tam anlamıyla memnun eden bir anlaşma olmayacaktır. Ayrıca gizlilik ilkesinin uygulanmadığı bir ortamda gerçekleşen arabuluculuk sürecine ilişkin taraflarda mahkemeye ön hazırlık algısı oluşacaktır. İşbu algı, süreç içerisinde tarafların kendilerini tam olarak ifade edememelerine sebebiyet verecek ve böyle bir ortamda gerçekleşen arabuluculuk süreci sonunda da ya anlaşma sağlanamayacak ya da anlaşma sağlansa bile taraf memnuniyeti söz konusu olmayacaktır (Tıktık, 2010:45). Oysa gizlilik ilkesinin uygulandığı bir arabuluculuk sürecinde uyumsuzluk içerisinde bulunan taraflar, kendilerini tam olarak ifade edebilme, menfaat ve beklentilerini net olarak ortaya koyabilme imkânı bulmaktadırlar. (Karacabey,2016:460). Böyle bir ortamda gerçekleşen arabuluculuk süreci sonunda ise taraf iradelerine uygun anlaşmalar ortaya çıkmakta, süreç sonunda anlaşma sağlanamasa bile taraflar birbirlerini anlayabilme imkânı bulabilmekte ve bu durum da toplumsal barışın sağlanmasına katkı sağlamaktadır. (Karacabey,2016:465).

a) Mukayeseli Hukukta Arabuluculukta Gizlilik

Almanya’da Arabuluculuk özel bir kanunda, 21.06.2012 tarihli Arabuluculuk Kanununda düzenlenmiştir. Kanun’da 4. Madde arabulucunun gizlilik, güven ve sır

saklama yükümlülüğüne özgülenmiştir. Buna göre, sadece arabulucu değil, arabuluculuk sürecine dahil olan her ilgili sır saklama ve gizlilik yükümlülüğüne tabidir. Bu yükümlülüğün ortadan kalktığı haller ise kanunda istisnai şekilde özel olarak düzenlenmiştir. Gizlilik yükümlülüğünün kapsamına arabuluculuk süreci ile ilgili edinilen her türlü bilgi dahil olmaktadır. Alman hukukunda arabuluculuk süreci ile ilgili gizlilik yükümlülüğünün söz konusu olmadığı istisnai haller 3 başlık altında tespit edilmiştir.

Buna göre, arabuluculuk neticesinde varılan anlaşmanın uygulanabilmesi için gerekli ise anlaşmanın içeriğinin açıklanması gizlilik ilkesinin ihlali olarak kabul edilmez. İkinci olarak, özellikle çocuğun refahına yol açacak bir riskten kaçınmak veya bir kişinin fiziksel veya zihinsel bütünlüğüne karşı ciddi bir zararı önlemek için gerekli olduğunda, kamu düzenine ilişkin hassasiyetlerin dikkate alınmaması gerekli olduğunda da gizlilik ve sır saklama yükümlülüğü geçerlik kazanmaz. Son olarak, herkes tarafından bilinen genel bilgiler veya gizli kalınmasına ihtiyaç duyulmayan bilgiler de sır saklama ve gizlilik yükümlülüğünün konusunu teşkil etmezler. Arabulucu arabuluculuk sürecinin başlangıcında tarafları gizlilik ve sır saklama yükümlülüğü ile ilgili olarak bilgilendirmekle de yükümlüdür.

Birleşik Krallık Hukukunda arabuluculuk özel bir kanunda değil, yargılama hukuku ile ilgili kanunlarda dağınık olarak düzenlenmiştir. Nitekim AB Hukuku ile uyum sağlanması amacıyla Sivil Yargılama Kanunu (CivilProcedureAct) arabuluculuk ile ilgili ilke niteliğindeki hükümlerin yer aldığı bir kanundur(Özmumcu, 2016:810). Birleşik Krallık Hukuk sisteminde arabulucunun gizlilik yükümlülüğü arabuluculuk sürecini bir bütün olarak kapsamaktadır. Bu sebeple öncelikle arabuluculuk sürecinin tarafları süreç ile ilgili olarak edindikleri herhangi bir bilgiyi kendi menfaatlerine veya karşı tarafın aleyhine açıklayamazlar. Buna ilaveten gizlilik yükümlülüğünün kapsamına ayrıca arabulucuya süreç boyunca taraflarca verilen bilgiler de dahil olmaktadır. Böylece arabulucunun da gizlilik yükümlülüğü söz konusu olmaktadır.

Arabulucuya ne taraflara ne de üçüncü kişilere arabuluculuk süreci boyunca edindiği bilgileri açıklayamaz. Buna karşın gizlilik yükümlülüğü tarafların anlaşması ile kaldırılabilir. Taraflar anlaşmasalar da mahkeme hakkaniyet gerektiriyorsa istisnai koşullar sağlanmak kaydıyla arabuluculukta gizlilik yükümlülüğünü kaldırabilir.

Avrupa Birliği Arabuluculuk Direktifinde de gizlilik ve sır saklama ilkesi düzenlenmiştir. Avrupa Birliğinin ticari ve sivil hukuki meselelere ilişkin 2008/52/EC sayılı Direktifinin 7. Maddesinde gizlilik ve sır saklama yükümlülüğünün asgari düzeyi tespit edilmiştir ve bu yükümlülük sivil ve ticari nitelikteki sınır aşan uyuşmazlıklardaki arabuluculuk süreci için geçerlidir(Bilgin, 2009:12).

Amerika Birleşik Devletleri'nde arabuluculuk ile ilgili düzenleme 2001 tarihli Amerikan Arabuluculuk Uniform Kanununda yer almaktadır. Arabuluculuk Uniform Kanununda 4-8. Maddeler arasında arabuluculukta gizlilik ilkesi düzenlenmiştir ve bu gizlilik ilkesinin uygulama alanı arabuluculukla ilgili bilgilerin yargılama süreçlerinde

açıklanamamasına yöneliktir ve Uniform Kanununda yapılan bu düzenleme Amerikan mahkemelerinin yaklaşımları ile de uyum içerisindedir. Kanunun 8. Maddesine göre, Açık Toplantılar Kanunu ve Açık Kayıtlar Kanunu kapsamına girmemek kaydıyla, arabuluculukta gizlilik ilkesi geçerlidir. Arabuluculukta gizlilik yükümlülüğünün kapsamı taraflarca belirlenebileceği gibi, arabulucu ile taraflar arasındaki iletişim kurulduğunda da kapsam açıklığa kavuşturulabilir.

b) Gizlilik İlkesinin Sınırları

Arabuluculuk sürecinde gizlilik ilkesinin sınırları, Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 5. Maddesinin 1. Fıkrasında belirlenmiştir. Bu fıkraya göre arabuluculuk sürecine katılan kişiler, taraflarca yapılan arabuluculuk daveti veya bir tarafın arabuluculuk faaliyetine katılma isteği, uyuşmazlığın arabuluculuk yolu ile sona erdirilmesi için taraflarca ileri sürülen görüş ve teklifler, arabuluculuk faaliyeti esnasında taraflarca ileri sürülen öneriler veya bir vakıa veya iddianın kabulü, sadece arabuluculuk faaliyeti dolayısıyla hazırlanan belgeleri delil olarak ileri süremezler ve bunlar hakkında tanıklık yapamazlar. Aynı maddenin 4. Fıkrasında ise belirtilen sınırlamaların hukuk davası ve tahkimde geçerli olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kanun maddesinden anlaşılacağı üzere gizlilik ilkesi tarafların arabuluculuk faaliyetine katılma isteklerini, arabuluculuk davetlerini, arabuluculuk süreci içerisinde sunmuş oldukları görüş, öneri, kabul ve olaylar ile sırf arabuluculuk faaliyeti dolayısıyla hazırlanan belgeleri kapsamaktadır. Sırf arabuluculuk faaliyeti dolayısıyla sunulan belge ile neyin kastedildiği ise yine aynı maddenin 5. Fıkrasında açıklanmıştır. Bu fıkraya göre, 'hukuk davası ve tahkimde ileri sürülebilen deliller, sadece arabuluculukta sunulmaları sebebiyle kabul edilemeyecek deliller haline gelmez.' Misal olarak arabuluculuk sürecinde taraflardan biri tarafından alacağının ispatı için sunulan sözleşme veya senet, sırf arabuluculuk faaliyetinde ileri sürüldü diye mahkeme veya tahkimde ileri sürülemeyen evrak halini almayacaktır.

Gizlilik ilkesinin iki istisnası mevcuttur. Bu istisnalardan birincisi tarafların rızasıdır. Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 4. Maddesine göre taraflarca kararlaştırıldığı takdirde arabuluculuk süreci içerisinde elde edilen beyan ve belgelerin açıklanması mümkündür. Ancak gizlilik ilkesinin bertaraf edilebilmesi için her iki tarafın da ortak rızası gerekmektedir. İkinci istisna ise Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 5. Maddesinin 3. Fıkrasında öngörülmüştür. Bu fıkraya göre arabuluculuk süreci içerisinde elde edilen beyan ve belgeler kanun hükmü tarafından emredildiği takdirde açıklanabilecektir. Ayrıca işbu beyan ve belgeler arabuluculuk süreci sonunda anlaşmaya varıldığı takdirde, bu anlaşmanın uygulanması ve icrası için gerekli olduğu ölçüde açıklanabilecektir.

c) Gizlilik İlkesinin Uygulanması

Gizlilik ilkesi uygulamada iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi arabulucunun, taraflar ile yaptığı özel oturumlarda kendisine sunulan bilgi ve belgeleri özel oturum yaptığı tarafın rızası olmadan diğer taraf ile paylaşmamasıdır(Kekeç,

2016). Arabulucu gerekli gördüğü ve taraflarca kabul edildiği takdirde, taraflar ile ayrı ayrı özel oturumlar yapabilmektedir. Bu özel oturumlarda kendisi ile paylaşılan bilgi ve belgeleri ancak özel oturumda bir araya geldiği tarafın rızası var ise karşı tarafla paylaşabilmektedir.

Gizlilik ilkesinin uygulamada karşımıza çıktığı ikinci durum ise arabuluculuk sürecinde elde edilen bilgi ve belgelerin dış ilişkide üçüncü kişilerle paylaşılabilmesidir. Arabuluculuk sürecine katılan herkes bu kurala uymakla yükümlüdür.

HUAK 5. maddesinin 3. fıkrasında, belirtilen işbu beyan ve belgelerin açıklanmasının mahkeme, hakem veya herhangi bir idari makam tarafından istenemeyeceği, bu beyan veya belgelerin, birinci fıkrada öngörülenin aksine, delil olarak sunulmuş olsa dahi hükme esas alınmayacağı ifade edilmiş ve bu hüküm ile uygulamada gizlilik ilkesinin ihlalinin önüne geçilmek istenmiştir.

d) Gizlilik İlkesinin İhlalinin Sonuçları

Gizlilik ilkesine aykırı hareket edenler ile ilgili cezai yaptırım Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 33. Maddesinde hüküm altına alınmıştır. İşbu maddeye göre, gizlilik ilkesine aykırı hareket ederek bir kişinin hukukten korunan menfaatinin zarar görmesine neden olan kişinin altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılacağı ve bu suçların soruşturulması ve kovuşturulmasının şikâyete bağlı olduğu hüküm altına alınmıştır. Kanımızca, cezai yaptırım öngören işbu düzenleme, yerinde bir düzenlemedir. Zira, gizlilik ilkesinin ihlal edildiği bir arabuluculuk süreci kendinden beklenen faydayı sağlamayacak, sonrasında arabuluculuğa duyulan güvenin zedelenmesine sebebiyet verebilecek ve neticede arabuluculuk müessesesinin uygulanırlılığının işlevsiz hale gelmesine yol açabilecektir. Ancak, gizlilik ilkesinin ihlali durumunda daha ağır bir cezai yaptırım öngörülmesinin arabuluculuk sürecine duyulan güveni ve dolayısıyla bu sürecin başarı ile neticelenme ihtimalini daha da artıracaklarını düşünmekteyim.

Sonuç

Arabuluculuk, aralarında özel hukuka ilişkin ve üzerinde serbestçe tasarruf edebilecekleri bir uyuşmazlık bulunan tarafların, işbu uyuşmazlık konusunu çözmek amacıyla bağımsız ve tarafsız üçüncü bir kişi aracılığıyla bir araya geldikleri, ihtiyari olarak yürütülen alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak tanımlanabilir. Ülkemizde arabuluculuğun yasal zemine oturtulması amacıyla Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu ve bu kanuna ilişkin yönetmelik hazırlanarak resmî gazetede yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Sonrasında yürürlüğe giren İş Mahkemeleri Kanunu ve Ticaret Kanunu'na eklenen 5/A maddesi ile kimi uyuşmazlıklarda arabuluculuğa başvurulması dava şartı olarak öngörülmüştür.

Arabuluculuktan beklenen faydanın sağlanabilmesi ve arabuluculuğun tam anlamıyla işlerlik kazanabilmesi için birtakım ilkeler öngörülmüştür. Bu ilkeleri gönüllülük

ilkesi, hâkimiyetin uyuşmazlığın taraflarında olması ilkesi, uyuşmazlıkların çözümünde menfaat ilkesine dayanılması ilkesi, arabulucunun tarafsızlığı ve bağımsızlığı ilkesi, eşitlik ilkesi ve gizlilik ilkesi olarak sıralamak mümkündür.

Arabuluculuk faaliyetinin özü gizlilik ilkesine dayanmaktadır. Zira bu süreçte tarafların kendilerini açık ve net olarak ifade edebilmeleri ve sonrasında anlaşma sağlanabilmesi için sürecin gizlilik içerisinde yürütülmesi gerekmektedir. Fakat bundan sınırsız bir gizliliğin mevcudiyetini anlamamak gerekir.

Zira sınırları belli olmayan bir gizlilik ilkesi, arabuluculuk faaliyeti sonunda devlet yargısı yoluna gidilememesi neticesine sebebiyet verebilecektir. Bu nedenle Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 5.maddesi ile gizlilik ilkesinin sınırları belirlenmiştir. Gizlilik ilkesine tabi olan beyan ve belgeler ise tarafların rızasının mevcut olması ve kanun hükmü tarafından emredildiği durumlarda açıklanabilecektir. Gizlilik ilkesi uygulamada iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi arabulucunun taraflar ile yapmış olduğu özel oturumlarda edindiği bilgi ve belgeleri özel oturum düzenlediği tarafın rızası olmadan karşı taraf ile paylaşmaması, ikincisi ise arabuluculuk sürecinde elde edilen bilgi ve belgelerin sürece katılanlar tarafından üçüncü kişilerle paylaşılabilmesidir. Ancak ifade ettiğimiz gibi tarafların rızası mevcut ise veya kanun hükmü tarafından emrediliyor ise bu beyan ve belgeleri paylaşmak mümkündür.

Görüleceği üzere arabuluculuk faaliyetinin kendinden beklenen faydayı tam olarak sağlayabilmesinde gizlilik ilkesi hayati öneme sahiptir. Gizlilik ilkesinin uygulanmadığı bir arabuluculuk sürecinde taraflar, süreç içerisinde ileri sürdükleri beyan ve belgelerin devlet yargısına başvurulduğunda aleyhlerine kullanılabileceği konusunda endişe duyacaklar, kendilerini açık ve net olarak ifade edemeyeceklerdir. Bu durum uyuşmazlık içerisindeki tarafların empati yapamamalarına, neticede tarafların birbirilerini ve uyuşmazlık konusunu tam olarak anlayamamalarına sebebiyet verecektir. Neticede süreç sonunda ya anlaşma sağlanamayacak ya da sağlanan anlaşmada taraf memnuniyeti mevcut olmayacaktır. Bu sebeple, gizlilik ilkesinin tam olarak uygulanması için arabuluculuk süreci içerisinde bulunan herkesin azami dikkati göstermesi, gizlilik ilkesinin önemi ve ihlalinin sonuçları konusunda detaylı bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun 33.maddesinde gizlilik ilkesinin ihlalinin sonuçları düzenlenmiştir. Bu maddeye göre gizlilik ilkesini ihlal eden kişi şikayet üzerine 6 aya kadar hapis cezası ile cezalandırılabilir. Azami süresi 6 ay hapis cezası olan işbu yaptırımın daha ağır bir cezai yaptırıma dönüştürülmesinin gizlilik ilkesinin uygulanmasına daha fazla katkı sağlayacağı kanısındayım.

Kaynakça

- Goodman, A. (2017). *Arabuluculukta Etkili Taraf Vekilliği*. United Kingdom: Mediation Publishing Suite 74.
- Özmunucu, S. (2016). Karşılaştırmalı Hukuk ve Türk Hukuku Açısından Zorunlu Arabuluculuk Sisteme Genel Bir Bakış. *Dergi Park*, 809-816.
- Tıktık, Ç. (2010). *Arabuluculukta Gizliliğin Korunması*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Bilgin, H. (2009). Kıta Avrupası Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk. *Ankara Barosu Dergisi*, 9-21.
- Bozdağ, G. (2016). Arabuluculuk ve Arabuluculuğun Ebeveynler Arasındaki Uluslararası İhtilaflarda Uygulanabilirliği. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 104-109.
- Bulur, A. (2008). Alternative Dispute Resolutions and Mediation. *Arabuluculuk.com*, 1-34.
- Görkem, Z. (2015). *Arabuluculuk Sürecinde Arabulucunun Hukuki Statüsü-Hakları ve Yükümlülükleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Güler, B. (2014). *Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Karacabey, K. (2016). Zorunlu Arabuluculuğun Hukukun Temel İlkelerine Aykırılığı ve Uygulanabilirliğine Dair Sorunlar. *Ankara Barosu Dergisi*, 458-478.
- Kekeç, E. (2016). *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*. Ankara: Adalet Yayın Evi,.
- Kızıloğlu, S. (2014). *Türk Hukukunda Toplu İş Uyuşmazlığının Barışçı Çözüm Yollarından Olarak Arabuluculuk Kurumu ve Geleceğine İlişkin Bir Projeksiyon*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Konuralp, C. (2011). *Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları: Tahkim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kurt, R. (2018). İş Yargısında "Arabuluculuk". *TBB Dergisi*, 407-439.
- Özdemir, C., Kökdemir, D., Sığırı, Ü., Yeşilirmak, A., Yazıcı Tıktık, Ç., Conceiçao, M., . . . Hatiboğlu, B. (2017). *Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı*. Ankara: Avrupa Konseyi.
- Özdemir, S. (2012). Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanun Tasarısı: İngiltere'deki Düzenlemeler ile Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 55-56.